

Міжнародні наукові інтернет-конференції
юридичного та історичного спрямування

АКТУАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОВОЇ ТА ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

ISSN 2617-2364

Випуск 62

*МАТЕРІАЛИ
МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ
ІНТЕРНЕТ-КОНФЕРЕНЦІЇ*

www.lex-line.com.ua

13-14 червня
2024 р.

 AKADEMIA NAUK STOSOWANYCH
WYŻSZA SZKOŁA ZARZĄDZANIA I ADMINISTRACJI
W OPOLE

Україна, Тернопіль – Польща, Ополе 2024

УДК 340 (063)

А 437

Актуальні дослідження правової та історичної науки. Випуск 62: матеріали Міжнародної наукової інтернет-конференції (м. Тернопіль, Україна, м. Ополе, Польща, 13 – 14 червня 2024 р.) / редкол. : О. Яремко та ін. ГО “Наукова спільнота”. WSZIA w Opolu. Тернопіль : ФО-П Шпак В.Б. 2024. 187 с. ISSN 2617-2364.

У виданні вміщено наукові публікації Міжнародної наукової інтернет-конференції «Актуальні дослідження правової та історичної науки» (Випуск 62) з юридичних та історичних питань, яка відбулася 13-14 червня 2024 р. за сприянням Громадської організації “Наукова спільнота” (Україна) та Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu (Польща).

Матеріали коференції також оприлюднено на сайті конференції:

www.lex-line.com.ua

Оргкомітет ГО Наукова спільнота:

Яремко Оксана Михайлівна, кандидат юридичних наук, доцент, Західноукраїнський національний університет;

Станько Ірина Ярославівна, кандидат юридичних наук, адвокат;

Назарчук Оксана Михайлівна, доктор філософії (Ph.D.), ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»;

Гомотюк Оксана Євгенівна, доктор історичних наук, професор, Західноукраїнський національний університет;

Біловус Леся Іванівна, доктор історичних наук, кандидат філологічних наук, професор, Західноукраїнський національний університет;

Ребуха Лілія Зіновіївна, доктор педагогічних наук, кандидат психологічних наук, професор, Західноукраїнський національний університет;

Недошитко Ірина Романівна, кандидат історичних наук, доцент, Західноукраїнський національний університет;

Стефанишин Олена Василівна, кандидат історичних наук, доцент, Західноукраїнський національний університет;

Ухач Василь Зіновійович, кандидат історичних наук, доцент, Західноукраїнський національний університет;

Русенко Святослав Ярославович, аспірант, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.

Адреса оргкомітету:

46005, м. Тернопіль, а/с 797

тел. +380979074970

E-mail: lex-line@ukr.net

Тексти опубліковано у авторській редакції. Відповідальність за достовірність наданої інформації несуть автори, їхні наукові керівники та рецензенти.

Всі права захищено. У разі будь-якого використання опублікованих матеріалів посилання на джерело є обов'язковим.

ISSN 2617-2364

© ГО “Наукова спільнота” 2024

© Автори статей 2024

**ДО ПИТАННЯ ЩОДО РОЗУМІННЯ В МЕЖАХ
ВІТЧИЗНЯНОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ ПОНЯТТЯ
«СУБ'ЄКТ ВЛАДНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ»**

Гуртова Ксенія Миколаївна
викладачка кафедри фундаментальних та юридичних
дисциплін факультету № 6 Харківського національного
університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0001-7788-5132

Інтернет-адреса публікації на сайті:
http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3873

Сьогодні юридична література та судова практика оперують декількома поняттями: «суб'єкт владних повноважень», «публічна адміністрація», «адміністративний орган». Також набув поширення термін «публічна адміністрація», що є істотним компонентом правових норм, прийнятих на рівні Європейського Союзу – у договорах і нормативно-правових актах, який згадується в різних контекстах [1, с. 28-29]. Публічна адміністрація (органи публічної влади) згідно із законодавством Європейського Союзу – це сукупність загальнодержавних, регіональних і місцевих органів державного управління, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, а також інших державних і недержавних інституцій, уповноважених на виконання публічних функцій [2, с. 38].

Українські вчені під поняттям «публічна адміністрація» розуміють, з одного боку, лише органи виконавчої влади та виконавчі органи місцевого самоврядування [3, с. 225]; з іншого – організацію і діяльність всіх органів та установ, підпорядкованих політичній владі, які забезпечують виконання закону, діють у публічних інтересах і наділені прерогативами публічної влади (органи державної влади, місцевого самоврядування, державні і недержавні суб'єкти) [4, с. 92; 5, с. 321; 6, с. 88].

У законі України «Про адміністративну процедуру» [7] органи виконавчої влади, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, їх посадові особи, інші суб'єкти, які відповідно до закону уповноважені здійснювати функції публічної адміністрації, визначені як «адміністративний орган».

Судова практика, зокрема, судді, адвокати, дотримуючись норм Кодексу адміністративного судочинства України [8] (далі – КАС

України), Закону України «Про доступ до публічної інформації» [9], використовують термін «суб'єкт владних повноважень» – орган державної влади (у тому числі без статусу юридичної особи), орган місцевого самоврядування, їх посадова чи службова особа, інший суб'єкт при здійсненні ними публічно-владних управлінських функцій на підставі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень, або наданні адміністративних послуг.

Як зазначає В. Бевзенко, національне законодавство, практика функціонування суб'єктів владних повноважень передбачають й інших суб'єктів владних повноважень, не формалізованих у КАС України – військова частина, митниця, прикордонний загін; Національна комісія з реабілітації; органи охорони державного кордону Державної прикордонної служби України; капітан морського порту [10].

Здійснення функцій публічної влади, крім суб'єктів владних повноважень, може бути делеговано іншим суб'єктам, зокрема, представникам самоврядних (саморегульованих) професій – нотаріуси, адвокати, арбітражні керуючі, представники митних брокерів, аудитори тощо [10]. Як носіїв певного обсягу публічних повноважень необхідно виокремити й організації цих самоврядних (саморегульованих) професій, які забезпечують їх функціонування, дбають про кваліфікацію, дисципліну якими, зокрема, є – Аудиторська палата України, Нотаріальна палата України, Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатів тощо. Учасниками публічно-правових відносин і, як наслідок, відповідачами в адміністративному процесі можуть бути і носії публічних повноважень, наприклад, розпорядники публічної інформації [10].

Не можна оминати увагою поділ суб'єктів владних повноважень (суб'єктів, наділених адміністративними повноваженнями, суб'єктів делегованих повноважень, носіїв публічних повноважень) як суб'єкта публічно-правових відносин на три види: суб'єкти зі статусом юридичної особи, суб'єкти без статусу юридичної особи, індивідуальні суб'єкти [10].

Суб'єктами зі статусом юридичної особи є органи виконавчої влади, державні органи (прокуратура, Національне антикорупційне бюро України, національні комісії регулювання природних монополій, Вища рада правосуддя, Вища кваліфікаційна комісія суддів України), Національний банк України та їх територіальні представництва, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, державні підприємства, установи, організації (наприклад, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, Фонд соціального страхування України), керівні органи саморегульованих організацій (наприклад,

Аудиторська палата України, Нотаріальна палата України, Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури України тощо), мілітаризовані утворення (прикордонний загін, військові (поліцейські) частини і з'єднання тощо). В середині самого суб'єкта може утворюватися й інший представник публічної влади, наприклад, апарат або секретаріат органу державної влади, який у положенні буде визначений саме як юридична особа – наприклад, Апарат Верховної Ради України. Такі організаційні утворення є повноцінними учасниками публічно-правових відносин [10].

Суб'єкти без статусу юридичної особи – це структурні утворення колективних суб'єктів зі статусом юридичної особи (сектори, групи, відділення, відділи, управління, департаменти), органи професійного самоврядування (наприклад, органи суддівського самоврядування), тимчасово створені комісії (наприклад, медикосоціальна експертна комісія, атестаційна комісія, ліквідаційна комісія тощо), будь-які інші колективні утворення, утворені на підставі й у спосіб, визначені законом та наділені певним обсягом адміністративних повноважень (кадрова комісія, робоча група з контролю тощо) [10]. Існує два види суб'єктів владних повноважень без статусу юридичної особи: організаційно самостійні суб'єкти владних повноважень без статусу юридичної особи – медико-соціальні експертні комісії; суб'єкти владних повноважень без статусу юридичної особи, які організаційно перебувають у структурі іншого суб'єкта владних повноважень, наприклад, Дисциплінарна палата Вищої ради правосуддя [10].

До індивідуальних суб'єктів відносяться публічні службовці (п. 17 ч. 1 ст. 4 КАС України), представники саморегулятивних професій (адвокати, арбітражні керуючі, аудиторів, експерти, незалежні посередники, нотаріуси, особи, які здійснюють професійну діяльність на фондовому ринку, оцінювачі, третейські суди (суддів), члени трудового арбітражу, інспектори з паркування тощо) [10].

Виходячи з цього, поняття «суб'єкт владних повноважень» («суб'єкт публічного адміністрування») слід оцінювати не з інституційного, а з функціонального аспекту [10]. Зокрема, монополізм на ухвалення рішень, вчинення дій, допущення бездіяльності у певних правовідносинах; авторитетність, визнана суспільством, громадянами; наявність ресурсів – фінансових, матеріальних, кадрових; обов'язковість рішень, юридична сила яких поширюється назовні на учасників суспільних відносин тощо); суб'єкти владних повноважень діють у межах, на підставі та спосіб, які передбачені законом; уповноважені застосовувати інструменти діяльності публічної адміністрації (рішення (нормативний акт, адміністративний акт,

адміністративний договір, акт планування (план), акт-дія (фактична дія), приватно-правові інструменти), дії, бездіяльність) [10]. Інакше кажучи, визначальним для віднесення того чи іншого органу (особи) до суб'єктів владних повноважень (суб'єкт публічного адміністрування) є не лише його місце у системі публічної влади, а і функції, які ним виконуються, й такі функції мають бути пов'язані із здійсненням публічного адміністрування [11, с. 162].

Список джерел та літератури:

1. Гнидюк Н., Новак-Фар А., Гонцяж Я., Родюк І. Механізми координації європейської політики : практика країн-членів та країн-кандидатів Київ : Міленіум, 2003. 384 с.
2. Мосов С.П., Нижник Н.Р. Теоретичні аспекти державного управління : монографія. Чернівці : Технодрук, 2011. 248 с.
3. Виконавча влада і адміністративне право : наук. вид. / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ : Видавничий Дім «Ін-Юре», 2002. 668 с.
4. Міхровська М. С. Державне управління та публічна адміністрація : шлях до демократії. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2011. № 87. С. 90-93.
5. Коломоєць Т. О. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 576 с.
6. Соболюк Є. Формування правової категорії «суб'єкт публічної адміністрації». *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 4. С. 86-93. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprpr_2018_4_18 (дата звернення: 01.02.2024).
7. Про адміністративну процедуру : Закон України від 17.02.2022 р. № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> (дата звернення: 01.02.2024).
8. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 01.02.2024).
9. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення: 01.02.2024).
10. Бевзенко В. Суб'єкт владних повноважень: поняття, ознаки, види. URL: <http://surl.li/kdfti> (дата звернення: 01.02.2024).
11. Мельник Р. С. Загальне адміністративне право в питаннях і відповідях : навчальний посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2019. 308 с.

ТЕХНОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ТА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ У НАВЧАННІ В ТЕОРІЇ І ПРАКТИЦІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Косс Володимир Андрійович
аспірант Харківського національного
університету внутрішніх справ
ORCID: 0009-0008-3142-7134

Інтернет-адреса публікації на сайті:
http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3898

В останні роки значно розширюється й поглиблюється початий у 90-х роках минулого сторіччя етап реформування вищої школи. Життя й час диктують необхідність використання принципово нових підходів і рішень, причому таких, котрі були б адекватні змінам, що відбуваються, у житті країни. У зв'язку з цим педагогічна наука, органи управління, вузівська практика змушені активно шукати і розробляти ці нові підходи й рішення, що одержали назву «інноваційних».

Наш науковий інтерес пов'язаний з технологічним підходом. Але це зовсім не означає, що ми абстрагуємося від усіх інших і не визнаємо їх. Навпаки, ми виходимо з того, що всі нові підходи тісно взаємозалежні і проникають друг у друга, їхня реалізація і практичне утілення вбирають у себе багато елементів суміжних підходів. Так, досліджуючи технологічні підходи і рішення в організації навчання і виховання студентів у нових умовах, ми неминуче зіштовхуємося з проблемами саморозвитку особистості (синергетичний підхід), розвитку її творчого потенціалу (креативний підхід), розвитку й формування особистісних якостей і цінностей (особистісно-орієнтований підхід) і ін. Більш повний огляд інноваційних підходів, ініційованих в Україні в 90-і роки ХХ століття, даний у роботі Попової О. В. [11].

Нам представляється, що саме технологічний підхід за певних умов і на тому чи іншому етапі руху педагогічної думки, справи й практики, може зайняти ведуче місце, тобто вести за собою реалізацію всіх інших підходів. Це пояснюється тим, що технологічні рішення займають ту частину освітнього простору, у якому ідея, задум, прогноз, виконання й отриманий результат фокусуються в єдине ціле в конкретному життєвому тому чи іншому циклі - щоденному, тижневому, місячному, семестровому, річному і, нарешті, протягом усіх років навчання у вузі .

Ось чому ми зробили вибір на користь технологічного підходу і робимо спробу дослідити стан проблеми в теорії і практиці вузівського навчання. На сучасному етапі демократизації вищої школи актуальність і перспективність даної проблеми не викликає сумнівів. Для успішного

її рішення створені всі необхідні передумови, у тому числі науково-педагогічні, правові, управлінські.

Більшість науковців (Б. П. Беспалько, Ю. В. Бондарчук, Ю. М. Галатюк, В. Г. Довгополий, М. В. Кларін, О. Г. Козлова, В. Я. Ляудіс, В. М. Пінчук, О. В. Химинець, В. В. Химинець та ін.) суттєвою рисою сучасних інноваційних процесів у системі освіти називають їх технологізацію. Дійсно, будь-яке теоретичне знання потребує засобів для їх практичної реалізації, які здебільше виступають саме у вигляді технологій.

Технологія – грецьке слово за походженням (tehne – мистецтво, ремесло, logos – поняття, вчення) – форма реалізації людського інтелекту, сфокусованого на розв’язанні суттєвих проблем буття. Відповідно джерелом і призначенням технології є людське буття.

Раніше словом «технологія» називали переважно види виробничої діяльності, завдяки яким люди успішно досягали поставленої мети по задоволенню своїх потреб. Технологія у сфері виробництва завжди виконувала й виконує завдання по перетворенню наукових знань, ідей у матеріальні вироби, розкриваючи певні механізми впровадження науки у сферу виробництва.

На сучасному етапі поняття «технологія» широко екстраполюється на невиробничі сфери, в тому числі і на освіту. Терміни «освітня технологія», «педагогічна технологія», «технологія навчання» увійшли у широкий науковий обіг, проте єдності у тлумаченні цих понять немає.

В. П. Беспалько, розглядаючи поняття «педагогічна технологія», вважає, що вона є проектом певної системи, що реалізується на практиці. В. Г. Онушкін та Є. І. Огарьов під «педагогічною технологією» розуміють нову назву методики навчання, що поєднує в собі сукупність форм, методів, прийомів і засобів досягнення очікуваних результатів при передачі соціального досвіду, а також технічне оснащення цього процесу. Т. С. Назарова до числа суттєвих ознак технології відносить стандартизацію, уніфікацію процесу і можливість його відтворення стосовно заданих умов. В. М. Монахов під педагогічною технологією розуміє деяку «технологічну оболонку», в якій і вчителю, і учню комфортно.

О. В. Химинець і В. В. Химинець вважають педагогічні технології окремою галуззю педагогічної науки про розвиток освіти на основі суспільно значущих загальнолюдських якостей та досягнень педагогічної думки і основ інформатики. Ю. В. Бондарчук і Г. С. Юзбашева під цим поняттям розуміють логіку організації цілісного навчально-виховного процесу, який передбачає не тільки організацію творчої праці, а й має на увазі особливості учня та педагога.

Продуктивним виявляється підхід до розуміння технології з точки зору результату. З цієї позиції педагогічна технологія – сукупність послідовних способів досягнення мети. «Педагогічна технологія, – визначає О. Г. Козлова, – це радикальне оновлення інструментальних і методологічних засобів педагогіки й методики за умови збереження наступності в розвитку педагогічної науки і шкільної практики, набір технологічних процедур, що забезпечують професійну діяльність вчителя: гарантованість кінцевого результату» [6].

В. Дубровський і Л. Щедровицький [14] запропонували розглядати педагогічну технологію в трьох аспектах: 1) науковому, за яким педагогічні технології є частиною педагогічної науки, що вивчає і розробляє цілі, зміст і методи навчання та проектує педагогічні процеси; 2) процесуально- описовому, згідно з яким – це алгоритм процесу, сукупність цілей, змісту й засобів для досягнення планових результатів навчання; 3) процесуально-дієвому – як технологічний процес, функціонування всіх особистих інструментальних і методологічних педагогічних засобів.

У практиці поняття «педагогічна технологія» використовується на трьох рівнях [10]. Перший – загальнопедагогічний: загальнодидактична, загальновиховна технологія характеризує цілісний освітянський процес у регіоні, в навчальному закладі на певному ступені навчання. Другий – предметно-методичний: педагогічна технологія використовується в значенні «Окрема методика». Це сукупність методів і засобів для реалізації певного змісту навчання і виховання в рамках одного предмету, класу. Третій – локальний (модульний рівень), коли на перше місце виходить технологія окремих частин навчально-виховного процесу (окремих видів діяльності – формування понять, виховання особистісних якостей, засвоєння нових знань, повторення й контроль, самостійна робота тощо).

Ми виходимо з того, що можна говорити про макротехнологію і мікро- технологію, розглядаючи технологію як конкретні способи, прийоми, послідовні дії, механізми організації педагогічного процесу в цілому (узагальнена технологія) й як впровадження певних ідей, окремих педагогічних теорій, систем у практику.

І. Я. Лернер технологію педагогічного процесу визначає як «сукупність необхідної та відтворюваної послідовності педагогічних дій вчителя та учнів, що викликає передбачений механізм засвоєння змісту освіти...» [13, с. 4].

Основними мікротехнологічними мікроструктурами є: прийоми, ланки, елементи і т. ін. Шикуючись у логічний ланцюг, вони створюють цілісну педагогічну технологію (технологічний процес). Технології максимально пов'язані з навчальним процесом, діяльністю вчителя та

учнів. Виходячи з цього, можна визначити структуру педагогічної технології, яку складають: концептуальна основа; змістовна частина (організація навчального процесу, методи й форми навчальної діяльності вчителя та учнів, управління навчальним процесом, діагностика навчального процесу) [10, с. 94].

В освітній технології повинні бути всі ознаки системи: мета, зміст, форми, методи, логіка процесу, взаємний зв'язок усіх частин, цілісність. Їй властиві керованість, цілеспрямованість, планування, поетапна діагностика, варіювання засобів і методів, корекція результатів. Сучасні педагогічні технології повинні гарантувати досягнення певного рівня навчання, бути ефективними за результатами й оптимальними в часі, витратах сил і засобів.

Розробка питань педагогічної технології пройшла від технізації навчання до технологічного процесу, який забезпечує реалізацію дидактичної мети.

З середини 20-х років розробкою американця С. Преслі технічного пристрою для перевірки контрольних завдань розпочалась технізація навчального процесу, яка виявилась поштовхом для дискусії про сутність, предмет, концепції, дефініції й джерела розвитку педагогічної технології. На основі аналізу джерел В. М. Пінчук виділяє чотири етапи еволюції понять, пов'язаних із «технологізацією» освіти – від «технології в освіті» до «технології освіти» [10, с. 94-95].

Перший етап (40-і – середина 50-х років): у навчальних закладах з'являються технічні засоби запису й відтворення звуку та проєкції зображення. Під технологією навчання розуміють комплекс сучасних засобів «від крейди і класної дошки» до всіх речей, які можна увімкнути в розетку на стіні».

Другий етап (середина 50-60-х років): виникає технологічний підхід, теоретичною базою якого стала ідея програмованого навчання. Фахівці програмованого навчання й аудіовізуальної освіти поступово знаходять спільну мову в рамках нової дисципліни - педагогічної технології.

Для третього етапу (70-і роки) характерними є три особливості: насамперед це активна підготовка відповідних кадрів (професійних педагогів-технологів); технологія навчального процесу розробляється на основі системного підходу; дослідники розуміють технології навчання як вивчення, розроблення і застосування принципів оптимізації на основі найновіших досягнень.

Четвертий етап (від середини 80-х років): створюються комп'ютерні лабораторії і дисплейні класи, зростає кількість і підвищується якість педагогічних програмованих засобів, використовуються системи інтерактивних відеозаписів.

В останні десятиліття створено чимало педагогічних технологій, що породжує проблему їх класифікації.

Виходячи з первісної причини, що визначає психічний розвиток людини виділяють такі технології (Дубровський, Щедровицький): біогенні, які припускають, що розвиток психіки визначається біологічним спадкоємним (генетичним) кодом (зовнішнє середовище тільки реалізує спадкоємні дані); соціогенні – подають особистість як «*tabula rasa*», що засвоює соціальний досвід людства, результати навчання; психогенні, коли результат розвитку визначається здебільшого самою людиною, її попереднім досвідом, психологічними процесами самовдосконалення.

За орієнтацію на особистісні структури можна виділити такі групи: інформаційні технології (формування знань, умінь, навичок за предметами); операційні (формування способів розумових дій); емоційно-художні й емоційно-моральні (формування сфери естетичних і моральних співвідношень) технологія саморозвитку (формування саморегулюючих механізмів особистості); евристичні (розвиток творчих здібностей) і прикладні (формування дієво-практичної сфери).

За характером змісту і структури педагогічні технології поділяють на: навчальні і виховні, світські і релігійні, загальноосвітні й професійно-орієнтовані, гуманітарні і технократичні, галузеві і предметні, монотехнологічні, комплексні й проникаючі технології.

Залежно від позиції дитини в навчально-виховному процесі, ставлення до неї дорослих виділяють кілька типів технологій.

Авторитарні, в яких учитель – одноосібний суб'єкт навчально-виховного процесу, а учень лише об'єкт.

Особистісно-орієнтовані, коли в центрі педагогічної системи перебуває дитина, забезпечуються їй комфортні й безпечні умови розвитку, реалізуються її природні потенціали.

Особистість дитини в цій технології – пріоритетний суб'єкт, мета, а не засіб досягнення абстрактної мети. Особистісно-орієнтовані технології характеризуються антропоцентричністю і гуманістичною спрямованістю на різнобічний, вільний і творчий розвиток особистості.

Технології вільного виховання роблять акцент на свободі вибору дитини та її самостійності в різних сферах життєдіяльності. Відомі технології вільного виховання добре розвивають фантазію та творчі здібності дітей, проте поступаються перед іншими ґрунтовними знаннями і мають обмежене використання.

В. П. Беспалько [3] запропонував класифікацію педагогічних систем (технологій) за типом організації й управління пізнавальною діяльністю учнів. За своєю структурою ця класифікація тотожна класифікації керованих технічних устроїв, і можливість такого прямого ізоморфізму потребує ретельного дослідження.

Останнім часом заявився новий термін – «інноваційна педагогічна технологія». Окремі дослідники (наприклад, Н. І. Клокар) визначають його як «цілеспрямоване систематичне та послідовне впровадження в практику прийомів, способів педагогічних дій та засобів, що охоплюють цілісний навчально-виховний процес від визначення його мети до одержання очікуваних результатів» [5, с. 22].

На наш погляд, таке тлумачення не висвітлює специфіку даного поняття. Ми визначаємо інноваційну педагогічну технологію як комплексний, інтегрований процес, який включає суб'єктів, ідеї, способи організації інноваційної діяльності і забезпечує результативність нововведення.

Основними науковими концепціями сучасних технологій навчання вважаються [10, с. 95]:

1) асоціативно-рефлекторне навчання. В його рамках розроблена теорія формування понять (Д. Богоявленський, Н. Менчинська, О. Кабанова-Меллер та ін.);

2) теорія поетапного формування розумових дій (П. Гальперін, Н. Талізін). В її основі – ідея принципової спільності будови внутрішньої й зовнішньої діяльності людини. Згідно з цією теорією розумовий розвиток (як засвоєння знань, навичок, умінь) відбувається поетапно: від «матеріальної» (зовнішньої) діяльності у внутрішній розумовий план. Унаслідок такого переходу зовнішні дії із зовнішніми предметами перетворюються в розумові – інтеріоризуються;

3) суггестопедична концепція навчання (В. М'ясищев, Д. Узнадзе, Б. Паригін, Г. Лозанов та ін.) Навчання на основі емоційного навіювання в стані бадьорості, що приводить до надзапам'ятовування. Це комплексне використання вербальних і невербальних, зовнішніх і внутрішніх засобів суггестії (навіювання). Реалізація цієї концепції передбачає особливі психолого- педагогічні умови навчання;

4) теорія нейролінгвістичного програмування (НЛП) розглядає процес навчання у вигляді руху інформації крізь нервову систему людини;

5) теорії змістового узагальнення Ельконіна-Давидова. В основу покладено гіпотезу про засадну роль теоретичного знання, зокрема змістового узагальнення у формуванні інтелекту.

Нові сучасні педагогічні системи і технології потрібно створювати на системному рівні, з використанням методології системного проектування й конструювання.

Важливо визначитись із критеріями технологізації певної педагогічної системи, серед яких найчастіше називають такі:

1) цілеспрямованість, яка вказує, що очікуваний результат не є випадковим, тому що завчасно був запроектований;

2) системність педагогічних засобів, яка підтверджує те, що вони являють собою сукупність елементів, об'єднаних певною доцільністю їх застосування в конкретних умовах, із дотриманням деяких наперед заданих педагогічних вимог;

3) актуальність, що проявляється у вирішенні конкретних педагогічних проблем, які вдається вирішити в практиці навчання та виховання, використовуючи дану педагогічну систему;

4) результативність досягнення поставлених цілей.

З вищесказаного можна зробити висновок, що О. Попова у своєму огляді про інноваційні технології навчання, а також інші дослідники, поняття гнучких технологій навчання, введеного Б. І. Коротяєвим, залишили за межами своїх аналізів й зміст цього поняття не розкривали.

Крім того, серед перерахованих концепцій, так чи інакше пов'язаних із технологіями навчання, ми не знаходимо концепції гнучких педагогічних технологій навчання, основні положення якої були опубліковані [1; 4; 7; 9].

Усвідомлення й розуміння загальних критеріїв сприяння тієї чи іншої технології навчання для вільного розвитку особистості студента дозволило нам зробити предметний вибір на користь гнучких педагогічних технологій, розроблених у працях Б. І. Коротяєва [7; 9] і його учнів [1; 4]. У даному випадку мова йде про монопредметну технологію, що є полярною діючий полі-предметній, і про проміжну, яка лежить між ними - блочно-пакетну.

На наш погляд використання цих технологій з найбільшою повнотою може відповідати вимогам створення режиму найбільшого психолого-педагогічного сприяння вихованню, навчанню й освіті.

В даний час серед дослідників і практиків-новаторів особливу популярність здобуває так звана модульно-рейтингова технологія, на оцінці якої тут не можна не зупинитися. Її популярність пов'язана, мабуть, з тим, що терміни «модуль» і «рейтинг» є для вітчизняної педагогіки абсолютно новими, привнесеними з інших наук, і широко використовуваними в закордонній педагогіці. Тільки тому вони стали модними і широко вживаними на всякого роду наукових зборах – симпозіумах, конференціях і семінарах, а також у наукових публікаціях і дисертаціях останніх років.

Але вся проблема полягає в тому, що дані поняття не одержали строгих робочих визначень, що розкривають їхній педагогічний зміст. Тому в їхньому розумінні і тлумаченні велике різночитання й неузгодженість. Кожний розуміє й тлумачить ці терміни так, як йому більше подобається, тобто з чисто суб'єктивних позицій. Суб'єктивізм виявляється також і в тому, що ці терміни, далекі друг від друга по змісту, раптом виявилися в значеннєвому зв'язуванні.

Можна з великим ступенем упевненості припустити, що рано чи пізно, але мода на модульно-рейтингове навчання пройде, тому що за даними термінами стоїть деяка педагогічна порожнеча.

А як обстоїть справа з модульним навчанням у педагогічній науці? Щоб знайти відповідь на дане питання, звернемося до наукових досліджень, виконаних в останні роки.

Короткий огляд різних точок зору в розумінні дидактичного модуля дається в дисертаційному дослідженні І. І. Бабіна [2].

Дидактичний модуль як деяка цілісна одиниця багатьма дослідниками розглядається по-різному. Так, А. Н. Алексюк під дидактичним модулем розуміє відносно стійку частину навчального процесу, що містить, насамперед, одну чи декілька близьких за змістом і фундаментальних за значенням одиниць – понять, законів, принципів; Т. Овенс – автономні порції матеріалу; Дж. Рассел – найменшу одиницю змісту тієї чи іншої теми, того чи іншого курсу; І. Т. Прокопенко – фрагменти теми, що відповідає конкретній дидактичній меті; И. Д. Чепелєв – логічно побудовані розділи навчального матеріалу, що поєднуються по спеціальних ознаках; В. Гольдшміт – самостійну планомірну одиницю навчальної дисципліни, що допомагає досягненню чітко позначених цілей; В. М. Панченко – така побудова навчального матеріалу, розділи якого могли б бути досить незалежними один від іншого і дозволяли швидко змінювати навчальний матеріал кожного розділу.

І. І. Бабін, аналізуючи дані підходи, вибудовує свій варіант модуля – це відносно самостійна автономна стійка одиниця (частина, пропорція, розділ) змісту освіти, навчального матеріалу. І далі роз'ясняє: модуль – це результат інтеграції різних видів і форм навчання, що підкоряються загальній темі навчального курсу; модуль – це функціональний цільовий вузол, у якому з'єднані навчальний зміст і технологія оволодіння їм; модуль – це група частин (складових), що виконують специфічні функції й об'єднані в одне ціле.

Звертає на себе увагу те, що більшість авторських визначень з деякими незначними варіаціями збігаються з одним лейтмотивом: «модуль – це логічно завершений фрагмент освіти». Ідея модульної організації навчання обмежується, таким чином, фрагментом змісту освіти, що у цьому випадку виступає не як спосіб формування й розвитку особистості, а як об'єкт, як сама мета. Це просліджується у всіх інших визначеннях.

Таким чином, на думку І. І. Бабіна поняття «модуль» у дидактичному плані повинне бути невіддільним від поняття «навчання», і безпосередньо виходити від нього. Тому поняття «модуль» як дидактична категорія повинна визначатися із системних позицій,

відбиваючи не стільки специфічне, але і те особливе, що властиво навчанню як поняттю і як процесу. Це і повинно реалізовуватися в технології навчання.

У своєму дослідженні І. І. Бабін розробив загальнодидактичний конструкт дидактичного модуля й описав його за допомогою матриці, в осередках якої представлені вісім модульних одиниць, у тому числі:

- ◆ цілі навчання;
- ◆ зміст навчання;
- ◆ методи навчання;
- ◆ організаційні форми;
- ◆ форми організації пізнавальної діяльності;
- ◆ дидактичні засоби;
- ◆ очікувані результати навчання;
- ◆ результати контролю й діагностики.

Як бачимо, структура конструкта модуля досить складна. Крім того, викликає сумнів тавтологічність словосполучення «загальнодидактичний конструкт дидактичного модуля». Логічніше було б говорити про загально-педагогічний конструкт дидактичного модуля.

Л. Н. Романишина у своїй докторській дисертації [12] акцентує і зосереджує свою увагу не на поняття «дидактичний модуль», а спеціально досліджує систему поетапного контролю навчальної діяльності студентів педагогічних університетів за допомогою модульно-рейтингових технологій навчання по дисциплінах природного циклу.

Аналізуючи розроблювальні підходи, необхідно відзначити, що ідея модульного навчання і пов'язаного з нею базового поняття модуля підкреслює, насамперед, пошук деякої міри, величини, деякого кількісного коефіцієнта для опису й пояснення педагогічних явищ, яких ще немає в реальності, але які неодмінно виникнуть у педагогічному полі в майбутньому як закономірна неминучість.

При цьому необхідно мати у виді, що педагогічне поле, у якому можна використовувати поняття модуль містить у собі три масиви – інформаційний, організаційно-технологічний і управлінський. У кожному з них вибудований модуль може виявитися тим ключем, що відкриває двері в новий і перспективний напрямок.

Як ілюстрацію може служити інформаційний масив, що володіє властивістю нескінченно розширюватися й збільшуватися. І в ньому дотепер не знайдена та міра, яка б дозволила провести границю між необхідним, достатнім і надлишковим. Якщо така міра буде знайдена, то мрія академіка Колмогорова про виклад основ математики за курс неповної середньої школи в книжечці, що не перевищує обсяг правил водіння автомобіля для автолюбителя, може бути втілена в реальну

шкільну дійсність. Але поки – це мрія. Тим більше, що нове поняття, що прийшло в педагогіку, «модуль» повинне відвоювати собі гідне місце по своєму змісту, функції й призначенню.

Приведені ж вище дані показують, що поняття модуль стосовно до педагогічних явищ трактується дуже широко, розпливчасто і по-різному.

Звернемося до словникового тлумачення поняття «модуль». Це поняття визначається в такий спосіб: модуль (мода) у точних науках – назва, що дається якому-небудь особливо важливому коефіцієнту чи величині, за допомогою якої можна встановлювати зв'язки між різними системами числень; в архітектурі – частина будівлі, що служить одиницею виміру для додання домірності будинку в цілому і його частинах (наприклад, радіус чи діаметр колони в її основи).

У техніці під модулем розуміється деяка споруда з загальних вузлів і деталей, з яких можуть збиратися різні по призначенню пристрої. Так, з деталей спортивного модуля можуть збиратися: гімнастичний зал; площадка для гри в волейбол чи баскетбол і ін. З деталей і вузлів автомодуля – гараж; автомайстерня й ін.

Таким чином, основною й вирішальною ознакою модуля є наявність загальних пропорційних вузлів, що співвідносяться між собою, і деталей (складових частин), інваріантних комбінацій, що дозволяють створювати різні по призначенню пристрої, спорудження чи структури.

Якщо визнати дане твердження справедливим і наукове заможним, то тоді стає зовсім очевидним, що тлумачення педагогічного модуля деякими дослідниками, про що говорилося вище, виявляються некоректними.

З огляду на те, що реальний процес навчання містить у собі різнопланові сторони – змістовну, організаційно-технологічну, методичну, контрольну-діагностичну, створення якогось єдиного загального педагогічного модуля навчання є проблематичним, важко розв'язуваною справою.

Але якщо мова йде про ту чи іншу сторону навчання, то створення тих чи інших педагогічних модулів у принципі можливо. Так, якщо мати на увазі змістовну сторону навчання чи зміст навчальних дисциплін, то тут можливо одне з наступних рішень, що впливає з концепції структурування навчального матеріалу [8; 9]. Нагадаємо, що відповідно до неї у будь-якій навчальній дисципліні може бути виділено три стійких і самостійних ранги матеріалу – ранг опису; ранг пояснення; ранг правил і розпоряджень. При цьому кожен ранг у принципі можна назвати модулем. І така назва погодиться зі словниковим тлумаченням модуля, приведеного вище. Характерно, що всі три модулі можуть бути вибудовані в будь-яких навчальних дисциплінах і для будь-якого рівня.

Цікаво, що змістовні сторони модуля опису, модуля пояснення і модуля перетворення збігаються із процедурно-операційним характером засвоєння змісту, причому або на репродуктивному, або на творчому рівні.

Цікавим є і інший приклад з поняттям модуля. Фактично цим словом можна назвати офіційно діючий будь-який типовий навчальний план, тому що в ньому закладені ті основні вузли й параметри, що властиві всім подібним до форматів незалежно від профілю навчального закладу.

Як відомо, складовими частинами чи вузлами й параметрами типового навчального плану, що розглядаються як державні стандарти, є:

- ◆ перелік і набір навчальних дисциплін, орієнтований на загальноосвітню, фундаментальну і спеціальну підготовку;
- ◆ основні пропорції часу, що передбачаються вивчення дисциплін кожного із трьох циклів – загальноосвітнього, фундаментального і спеціального;
- ◆ основні пропорції часу, орієнтовані окремо на теоретичну підготовку і професійно-практичну;
- ◆ обсяг навчальних годин (лекцій, семінарів, практичних занять) і годин на самостійну роботу з кожної навчальної дисципліни в заданих пропорціях;
- ◆ кількість навчальних тижнів у кожному семестрі в рамках тижневого навчального навантаження;
- ◆ загальна кількість іспитів, заліків, курсових робіт і їхній рівномірний розподіл по семестрах, а також число тижнів, виділених на екзаменаційні сесії;
- ◆ набір спецкурсів і спецдисциплін на вибір;
- ◆ сумарний обсяг годин, орієнтований на навчальні заняття і самостійну роботу на рік і на весь період навчання у вузі;
- ◆ логіка і послідовність вивчення навчальних дисциплін відповідно до заданого їхнього числа й набору по семестрах, рокам і на весь період навчання.

У відповідності даним стандартам для кожної спеціальності окремо і розробляється конкретний навчальний план, затверджуваний міністерством. На основі його і будуються всі навчальні розклади на весь період навчання, загальне число яких дорівнює числу навчальних закладів і числу спеціальностей. Це і є найсправжній організаційно-технологічний модуль навчання. Якщо дана думка справедлива, то висновок очевидний – нині діюче навчання і є модульне. Ось і вся ціна новомодному слову «модуль». Інша справа, коли замість діючому організаційно-технологічному модулю створюється принципово новий. Наприклад,

у навчальний план на весь період навчання закладати не 50-60 навчальних дисциплін, а 10-15, навчальні заняття і самостійну роботу співвідносити в пропорції 50 на 50, а не 75 на 25 і т. д.

Але подібні рішення при існуючому положенні речей не здійсненні. Можливі інші рішення. Так, у рамках діючого модуля і, не змінюючи основних вузлів, створюється деяка його модифікація чи специфічні складові модулі. Серед них можуть бути побудовані два полюсних організаційно-технологічних модулі – поліпредметний і монопредметний, і проміжний – блочно-пакетний.

Усе питання складається не в тім, щоб іти за модою і вводити нові терміни, що відбивають старий зміст, а в тім, щоб знайти потрібні рішення по корінному питанню. Для цього потрібно зробити вибір у практичному плані на користь того чи іншого організаційно-технологічного рішення.

Питання може бути поставлене так: який із трьох варіантів організаційно-технологічного рішення найбільш задовольняє вимогам демократичного й правового характеру виховання, навчання й освіти, і який з них ближче усього наближається до границі найбільшого психолого-педагогічного сприяння для вільного розвитку особистості студента.

Попередня відповідь на поставлене питання в ході теоретичних і експериментальних досліджень уже отримана [1; 4; 9]. Вона говорить про те, що найнесприятливішим є нині діючий варіант технології, названий поліпредметним; проміжний чи блочно-пакетний – у якомусь ступені є сприятливим; і найсприятливішим – монопредметний варіант. І ми цілком солідаризуємося з цією відповіддю.

Література:

1. Андросюк В. Н. Физическая подготовка студентов в условиях гибких педагогических технологий обучения. – Дис. канд.пед.наук. – Тернополь, 1992. – 160 с.
2. Бабін І. І. Модульна організація процесу навчання в загальноосвітньої середній школі: автореф. дис. канд. пед. наук. – Харківський держ. пед. інститут. – Харків, 1998. – 16 с.
3. Беспалько В. П. Слагаемые педагогической технологии. – М.: Педагогика. – 1989. – 192 с.
4. Гохберг О.С. Проблема реализации гибких педагогических технологий обучения студентов. – Дис. канд.пед.наук. – Тернополь, 1994. – 170 с.
5. Клокар Н.І. Психолого-педагогічна підготовка вчителя до інноваційної діяльності. – Дис. ... канд. Пед. наук. – Київ, 1997. – 227 с.
6. Козлова О. Г. Технологічний компонент інноваційної діяльності вчителя // Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи. Матеріали 11 Всеукраїнської науково-практичної конференції 20-21 жовтня 1998р. /

- Ред. кол. В. М. Мадзігон, В. П. Корнеєв, В. О. Цикін, Л. І. Даниленко та ін. – Суми: ВВП «Мрія-1» ЛТД, 1998. – С. 148-151.
7. Коротяєв Б. И. Педагогика в вопросах, ответах и прогностических ожиданиях. – Краматорск, 2000.
 8. Коротяев Б.И. Педагогика как совокупность педагогических теорий. – М., 1986.
 9. Коротяев Б. П, Гришин Э. А., Устенко А. А. Педагогика высшей школы. – К, 1991.
 10. Пінчук В. Інноваційні процеси – підґрунтя проектування нових освітніх технологій // Освіта і управління. – 1998. – № 3. – Т. 2. – С. 88-97.
 11. Попова О. В. Становлення і розвиток інноваційних педагогічних ідей в Україні у ХХ столітті. – Х.: ОВС, 2001. – 255 с.
 12. Романишина Л. М. Система поетапного контролю навчальної діяльності студентів педагогічних університетів за модульно-рейтинговою технологією навчання з дисциплін природничого циклу. – Автореф. дис. доктора пед. наук. – К, 1998.
 13. Современная дидактика: теория – практике / Под ред. И. Я. Лернера, П. К. Журавлева. – М.: 1994.
 14. Щедровицкий П. Г. Очерки по философии образования. – М., 1993.

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ І ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ТВОРЧОСТІ СТУДЕНТІВ У ХОДІ ВИВЧЕННЯ ТЕОРЕТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

Ліхота Олександр Валерійович

кандидат економічних наук, Північноукраїнський інститут

імені Героїв Крут Приватного акціонерного товариства

«Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія

управління персоналом» (м. Чернігів)

ORCID: 0000-0003-2948-4902

Інтернет-адреса публікації на сайті:

http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3897

Сучасне суспільство характеризується швидкими змінами у всіх сферах життя. Особливо швидко зміни відбуваються завдяки багатьом чинникам, що сьогодні рухають економіку та промисловість, впливають на розвиток культури і особливо впливають на розвиток інформаційного, зокрема й освітянського простору. Інформація сьогодні набуває найбільшої цінності та є стратегічним продуктом держав. «Світ, який швидко утворюється від зіткнення нових цінностей і технологій, нових геополітичних відносин, нових стилів життя й засобів сполучення,

вимагає зовсім нових ідей і аналогій, класифікацій і концепцій», – так вважає відомий сучасний американський філософ Алвін Тоффлер (Тоффлер А. Третя хвиля. – К.: Вид. дім “Всесвіт”, 2000.).

Незалежно від країни й нації, від людських ресурсів та суспільного устрою освіта, зокрема й школа як всі освітні інститути, відіграє важливу роль – готує людину до життя в сім’ї, громаді, країні, до роботи та творчості, до реалізації себе як особистості в суспільстві. Ефективність цієї підготовки в сучасних умовах залежить від багатьох факторів, але без творчого підходу в процесах виховання й освіти не обійтися. Оскільки вчитель є організатором цих процесів, він сам повинен бути творчою особистістю. А один із шляхів підготовки творчого вчителя – розвиток творчості студентів у ході вивчення теоретичного матеріалу протягом навчання в університеті. Але для цього необхідні певні умови.

Цілком очевидно, що однією з таких умов є психологічна і професійна готовність викладача університету до розв’язання цього завдання. Під психологічною готовністю викладача ми розуміємо його внутрішню установку, мотиви, особисту зацікавленість і переконаність в тому, що спеціально й систематично розвиваючи творчу пізнавальну діяльність студентів, можна одержати в остаточному підсумку більш високі результати. А це у свою чергу принесе моральне задоволення результатами праці як безпосередньо йому, так і студентам. Крім того, викладач повинний бути впевнений, що більші витрати часу, сил і енергії під час підготовки до викладу теоретичного матеріалу, особливим чином націлені на розвиток творчості, окупляться в подальшому, що чим вище буде рівень творчої діяльності студентів, тим більше будуть скорочуватися ці витрати – інтелектуальні, моральні, фізичні.

У цей час в більшій частині викладачів, як показало наше опитування, такої впевненості немає, як немає й стійкої потреби вносити щось принципово нове в звичний і добре відпрацьований механізм викладання, хоча багато з них відчувають почуття незадоволеності результатами своєї праці. Деяка частина досвідчених викладачів, володіючи високим науковим і фаховим потенціалом, відчувають не лише задоволення, але й з великим захопленням читають лекції, тому що по ходу їх вони самі творять – розмірковують, імпровізують, розкривають свою власну лабораторію живої наукової думки. Але таких викладачів не дуже багато, хоча авторитет класичної лекції у вищій школі тримається саме на них.

Фахова готовність викладача припускає високий рівень педагогічної освіти, знань і глибокого розуміння законів педагогіки й психології творчості, усвідомлення й теоретичного бачення педагогічної програми розвитку творчості, динаміки її нарощування від фіксованих рівнів до більш високих.

На жаль, у певної частини викладачів, які навіть мають високий рівень фахової освіти і високий науковий потенціал, але не мають педагогічної освіти, відсутній найбільш істотний елемент – прогностичні розрахунки і чекання, тобто той елемент, який був би орієнтований на розвиток творчих початків у пізнавальній діяльності студентів. Наявність такого елемента зумовлює рівень фахової підготовленості викладача.

Отже, щоб виконати цю умову, необхідно зробити дві речі: пробудити бажання, внутрішній інтерес, потребу і готовність викладачів вирішувати практично проблему розвитку творчості студентів у процесі вивчення теоретичного матеріалу, і забезпечити при цьому їхню професійну підготовку.

Але це лише перший крок. Другий крок полягає в тому, щоб сформувані позитивне відношення до вирішення цієї проблеми з боку безпосередньо студентів. Це вирішується значно простіше, тому що процес творчості захоплює будь-яку людину, аби цей процес був успішним. А успіх залежатиме від того, наскільки добре будуть підготовлені до вирішення творчих завдань самі студенти.

Звідси випливає, що таку підготовку можна здійснити тільки за допомогою систематичного й цілеспрямованого навчання студентів безпосередньо самої пізнавальної діяльності, її методів, процедур і операцій. Якщо виходити з того, що вивчення теоретичного матеріалу будується на рівні творчості (повної, неповної, часткової), то і навчати необхідно адекватних методів, процедур і операцій.

На сьогодні в педагогічній літературі накопичений багатий теоретико-концептуальний і фактичний матеріал, який розкриває сутність і методи навчання як учнів, так і студентів безпосередньо самої пізнавальної діяльності (Г. М. Александров, М. А. Данилов, Б. П. Єсіпов, Б. І. Коротяєв, В. Н. Патлачук, Н. А. Менчинська, В. І. Помогайба, П. І. Підкасистий, М. М. Скаткін, Г. І. Щукіна та ін.).

Це дає можливість використовувати цей потенціал стосовно до вивчення тієї або іншої конкретної дисципліни у вищій школі, наприклад, сучасної української літературної мови, і вийти на конкретну схему і методику навчання з урахуванням специфіки дисципліни.

Третій крок пов'язаний із виконанням однієї з основних умов, яка забезпечує практичне вирішення поставленої проблеми розвитку творчості студентів у процесі вивчення ними теоретичного матеріалу. Тут маються на увазі питання особливої організації цього матеріалу і створення відповідної його структури, яка дозволяє розсікати (розчленовувати) на складові, кожна з яких засвоюється або на основі репродукування, або на основі відтворення з чистого листа.

Чинні нині програми, які суворо фіксують структуру курсу, логіку й наступність його вивчення, що визначає і структуру підручника або навчального посібника, для цих цілей не придатні. Усвідомлюючи, аналізуючи й оцінюючи текст, наприклад, Програми з сучасної української літературної мови для дефектологічного факультету (Київ, 1998), якою керуються більшість викладачів в цей час, а також пояснювальної записки до неї з позицій обговорюваної проблеми, можна висловити три принципово важливих і істотних зауваження.

По-перше, ані в пояснювальній записці, ані в самій програмі ми не знаходимо навіть натяку на необхідність розвитку творчості студентів у процесі вивчення цього матеріалу. Є лише одна єдина фраза: «Під час аудиторних занять треба дбати про активізацію розумової діяльності». Але вона категорично ні про що не говорить. Автори програми цією фразою віддали данину моді.

По-друге, структура програми побудована за традиційною змістовно-сисловою ознакою. Весь курс розбитий на значні смислові одиниці (розділи), а кожна одиниця – на складові питання. А потім програма визначає логіку й послідовність руху від одного розділу до другого.

У такій структурі дуже складно або майже неможливо провести якісь природні межі, що розділяють матеріал на дві частини, одна з яких підлягала б репродукуванню, а інша – відтворенню. Розчленовування матеріалу на підрозділи, теми, розділи не підходить для цього, тому що не приведе до успіху. Неможливо ж, наприклад, один підрозділ або розділ вивчати на репродуктивному рівні, а другий – на творчому.

По-третє, обговорювана структура програми не відбиває об'єкта і предмета науки, і грані між ними виявилися розмиті. А це два суттєво важливі боки будь-якої науки, в тому числі й науки про сучасну українську літературну мову. Це означає, що з одного боку – мова є живе й реальне явище або сама реальна дійсність, з іншого боку – є наука про мову або система знань, яка описує і пояснює цю реальність, дану нам у відчуттях і самому житті. Уловити це розходження в програмі неможливо. Більше того, із програми випало поняття про фундаментальні функції мови як живої реальності – як засобу спілкування, інструменту мислення, як засобу пізнання й засвоєння внутрішнього і навколишнього світу. Наука про мову і намагається пояснити всі ці речі.

У світлі цього зауваження стають ясними ті орієнтири, які повинні прокладати дорогу до пошуку і створення принципово нової дидактико-цільової структури накопичених тією або іншою наукою наукових знань та відомостей, які підлягають вивченню у вищій школі. Напрацювання в цьому напрямку вже є.

Таким чином, основні педагогічні умови, виконання яких може сприяти успішному вирішенню проблеми розвитку творчості студентів у ході вивчення ними теоретичного матеріалу. Серед них одна з вирішальних умов – це створення дидактико-цільової структури теоретичного матеріалу. Якщо такі структури будуть створені, то, як наслідок, виникає необхідність створення нових поколінь підручників та навчальних посібників. Але це справа майбутнього.

ОСНОВНІ РИСИ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ ТА ЇЇ ЗНАЧИМІСТЬ ДЛЯ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

*Стиранка Анна Вікторівна
студентка юридичного факультету
Західноукраїнського національного університету*

*Науковий керівник: Кравчук Микола Володимирович
кандидат юридичних наук, доцент, доктор права
Українського вільного університету, професор
кафедри теорії права та конституціоналізму
Західноукраїнського національного університету,
академік Академії політико-правових наук України,
Почесний доктор університету,
Заслужений юрист України*

Інтернет-адреса публікації на сайті:
http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3903

Постановка проблеми. Політична влада України на сучасному етапі потребує демократичних перетворень. Аврам Лінкольн зазначив, що «демократія – це влада народу, влада, яку здійснює народ, влада в інтересах народу» [1, с. 8]. Сила демократії у влади ґрунтується на довірі народу до політичної влади, його активній, зацікавленій участі у здійсненні державної політики. «Головним «дефіцитом» української демократії є недотримання законів і непошана до норм чинної Конституції. Діяльність громадян на підтримку своєї влади є вирішальним соціальним ресурсом демократичної держави. В Україні реалізація правових норм межує, у певній мірі, з правовим нігілізмом. Штучно створено унікальна спекулятивна й кримінальна некомпетентність, олігархат, метою якої є не економічне зростання країни, а власне збагачення» [1, с. 8].

На думку науковців «Виклики сьогоденної влади України – це збереження стабільності і міжнародної згоди, протистояння спробам розколотися країну за ідеологічними ознаками, відмежування від націоналістичних процесів, безвідкладне вирішення питань внутрішньої і зовнішньої політики як необхідних передумов утвердження України як єдиної суверенної держави» [1, с. 11].

Мета дослідження. Визначити сутність і специфіку політичної влади України.

Завдання дослідження. Аналіз сучасного стану політичної влади України, її сутність і специфіку.

Виклад основного матеріалу. Влада – здатність і можливість того, хто нею володіє, за допомогою авторитету, заохочення, або примусу, впливати на дії інших. Влада – слово, що використовується в українській мові для назви кількох різних, але взаємопов'язаних понять: право та можливість керувати, розпоряджатися чимось; політичне панування, політичний устрій; державна влада (судова, законодавча, виконавча); військова міць (військова влада).

Також є форма держави, яка є способом організації і характером здійснення державної влади. Вона поділяється на: форму державного правління; форму державного устрою; державний (три елементи політичний) режим. Форма державного правління ділиться на: монархію і республіку. Монархія є необмежена (деспотична, абсолютна) і обмежена (конституційна) (дуалістична, парламентська). Республіка є: президентською, змішана або президентсько-парламентська, парламентська [4, с. 90-93].

Україна є парламентсько-президентською республікою. «Політична система України – це сукупність державних та недержавних соціальних інститутів, які здійснюють владу, управління суспільством, регулюють відносини між громадянами, соціальними та етнічними групами, забезпечують стабільність суспільства, відповідний порядок у ньому. Державна влада здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову» [1, с. 9].

Відповідно до наказу державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики від 28 травня 2004 року № 97 «Про затвердження національних стандартів України, державних класифікаторів України, національних змін до міждержавних стандартів: «Єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України. Вищим органом в системі органів виконавчої влади є Кабінет Міністрів України, який спрямовує і координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади. До системи центральних органів виконавчої влади України входять міністерства, державні комітети (державні служби) та центральні органи виконавчої влади зі спеціальним

статусом. Центральні органи виконавчої влади можуть мати свої територіальні органи, що утворюються, реорганізуються і ліквідуються в порядку, встановленому законодавством. До системи місцевих органів виконавчої влади входять місцеві державні адміністрації, які здійснюють виконавчу владу в областях, районах, районах Автономної Республіки Крим, у містах Києві та Севастополі. Місцева державна адміністрація в межах своїх повноважень здійснює виконавчу владу на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, а також реалізує повноваження, делеговані їй відповідною радою» [3].

На думку дослідників політична влада України знаходиться у руках об'єднань громадян та інших недержавних утворень. Оскільки, наша держава є ще не досконалою і має не чітко сформований політичний режим. Проте, на демократичних засадах сформовані вищі органи державної влади, здійснено розмежування повноважень законодавчої, виконавчої і судової влади, вироблено і законодавчо закріплено механізми їх взаємного контролю, стримувань і противаг. Однак зміст функціонування політичного режиму продовжує зберігати міцні патримоніальні риси, такі, як персоналізація політики, домінування патронажно-клієнталістських зв'язків у політичних процесах, пріоритет держави над суспільством, бюрократія, корупція тощо. На думку окремих вчених такий режим називають «неототалітаризмом», який проявляється в домінуванні в політиці й економіці номенклатурно-корпоративних кланів, відсутністю відповідальності урядів перед громадянами, порушенням гарантій прав і свобод пересічного українця» [5].

На думку дослідників політична влада – це вироблення і запровадження у життя політичних програм усіма суб'єктами політичної системи, а також різними неформальними угрупованнями. «Політична влада як, один з найважливіших проявів влади, характеризується реальною здатністю даного класу, групи, індивіда проводити свою волю, виражену в політику. Поняття політичної влади ширше поняття влади державної. Відомо, що політична діяльність здійснюється не тільки в рамках держави, але й в інших складових частинах соціально-політичної системи: у рамках партій, профспілок, міжнародних організацій і т. д.» [2]. Позиція проте, що влада політична ширша ніж державна підтверджено тим, що суб'єктів політичної системи значно більше, тобто значно ширше коло, ніж суб'єктів державної влади. Однак державна влада більш вагома, оскільки вона наділена владними повноваженнями. Має право застосовувати легітимний примус, приймати загальнообов'язкові нормативно-правові акти, зосереджує при собі всі ресурси суспільства.

Соціально-політичні елементи українського суспільства мають велику значимість та роль у нашій державі. Україною управляють

партії, громадянські організації, депутати і багато інших організацій, які тримають державну владу у своїх руках.

Отже, Наталя Мінєнкова, погоджуючись з іншими вченими, стверджує, що «гібридність політичного режиму в Україні, непевність демократії не означає, що українське суспільство не є перехідним до демократії. Україна не тільки задекларувала свій намір побудувати демократичне суспільство, але й приступила до практичного втілення цього наміру в життя, але цей процес не завжди має лінійний розвиток» [5].

Україна має багатопартійну систему, і на 1 січня 2022 року в Україні офіційно зареєстровані 370 політичних партій. На виборах до Верховної Ради у 2019 році брали участь 22 політичних партій, 5 з яких стали парламентськими. На першому місці у нас стоїть партія «Слуга народу», яка отримала майже половину усіх голосів виборців – 43,16 %, наступна за кількістю голосів йде партія «Опозиційна платформа – За життя» – 13,05 %, третє місце ВО «Батьківщина» – 8,18 %, четверте місце «Європейська солідарність» – 8,10 %, п'яте «Голос» – 5,82 %.

Вибори президента 2019, до другу туру були допущені Володимир Зеленський і Петро Порошенко. Переміг Володимир Зеленський. І тоді коли партії зайняли свої місця у парламенті було зрозуміло, що більша частина депутатів є частиною партії «Слуга народу». Це означало, що більша частина голосів буде за рішення президента, оскільки переважаюча частина влади парламенту знаходиться в руках людини, яка займає пост глави всієї України, тобто Володимира Зеленського. Адже саме він був кандидатом в президенти від цієї партії. Це вперше, коли більша частина парламенту є на стороні влади президента.

Висновок. Отже, політична влада України представлена партіями, громадянськими організаціями. Державна влада України поділена на три гілки: законодавчу, виконавчу і судову. Влада президента представляє окремий різновид державної влади, оскільки вона не належить до жодної гілки влади, тобто він є глава держави, гарант Конституції. Але він має отримати згоду Верховної ради та Кабінету Міністрів на зміни в законодавстві або на рішення, які можуть змінити Україну. Тобто політичний режим в Україні необхідно далі вдосконалювати.

Список використаних джерел:

1. Рудич Фелікс. Політична влада та опозиція в Україні: спроба політологічного аналізу. URL. https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/rudych_politychna.pdf (дата звернення 12 травня 2024 р.).
2. Політична влада: її природа, сутність, форми, функції, можливості, недуги. URL. <https://osvita.ua/vnz/reports/politolog/16242/> (дата звернення 12 травня 2024 р.)

3. Орган державної влади. URL <https://ips.ligazakon.net/document/TM051497> (дата звернення 12 травня 2024 р.)
4. Кравчук М. В. Теорія держави і права (опорні конспекти): Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. 3-є вид., змін. доп. Тернопіль:ЗУНУ, 2020. 524с.
5. Мінєнкова Наталія. Політичний режим незалежної України: характеристика змін. *Український науковий журнал Освіта регіону. Політологія, психологія, комунікації*. № 4, 2011. URL. <https://social-science.uu.edu.ua/article/636> (дата звернення 12 травня 2024 р)

СУТНІСТЬ ТА ОЗНАКИ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОБОРОНИ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЯВИЩА

Ярмола Станіслав Олександрович
начальник Регіонального управління
Сил територіальної оборони «Південь»
Сил територіальної оборони Збройних Сил України
ORCID: 0009-0007-6045-5903

Інтернет-адреса публікації на сайті:
http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3872

Роль територіальної оборони неможливо недооцінювати. В різних державах територіальна оборона може по-різному організовуватись та бути пов'язаною із збройними силами. За рівнем боєготовності та завданнями, які вони вирішують, сукупність моделей територіальної оборони умовно можна об'єднати у три групи: ті, що сформовані за зразком регулярної армії, здатні виконувати бойові завдання нарівні з нею, і, в окремих випадках, застосовуватися за межами території своєї країни (США, ФРН, Велика Британія); ті, головним завданням яких є охорона і оборона різних об'єктів, забезпечення мобілізаційного та оперативного розгортання армійських угруповань, а також забезпечення їх безперешкодного маневру. Структурно вони відрізняються від регулярних військ (Норвегія, Данія, Бельгія, Нідерланди); ті, що виконують широкий спектр завдань, включаючи ведення партизанської війни на окупованій території, тому вони мають різноманітну структуру, зокрема й подібну до тієї, яка існує в регулярній армії (Фінляндія, Швейцарія, Швеція) [1]. Таким чином, в Україні діє модель територіальної оборони, що виконує широкий спектр функціонально призначення та структурується відповідно до конкретних напрямів діяльності та організаційної побудови.

При визначенні сутності та ознак територіальної оборони як соціально-правового явища потрібно звернути увагу на положення Законів України «Про національну безпеку України» [2] та «Про основи

національного супротиву» [3]. В першому випадку, територіальна оборона визначається як складова національної безпеки (ст. 12 Закону України «Про національну безпеку України»), а в другому – складова національного супротиву (ст. 3 Закону України «Про основи національного супротиву»). Обидва твердження є вірні, при цьому в першому випадку акцент зроблено на суб'єктів, що реалізують територіальну оборону та їх ролі в єдиному безпековому механізмі, а в другому – на тому, що територіальна оборона є окремим правовим явищем, що має інституційну складову втілення, правовий механізм забезпечення, що відрізняє від інших соціально-значущих видів діяльності.

Отже, територіальна оборона буде напрямом діяльності, для якого характерним будуть загальні ознаки, визначені безпековим законодавством та спеціальні ознаки, визначені профільним законодавством в сфері національного супротиву. До загальних ознак територіальної оборони, що виокремлюються через їх віднесення до безпекового сектору, віднесемо:

1) спрямованість на забезпечення стану захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру;

2) дотримання профільних безпекових принципів під час реалізації заходів з територіальної оборони, а саме: верховенства права, підзвітності, законності, прозорості та дотримання засад демократичного цивільного контролю за функціонуванням; дотримання норм міжнародного права, участі в інтересах України у міжнародних зусиллях з підтримання миру і безпеки, міждержавних системах та механізмах міжнародної колективної безпеки;

3) врегульованість нормативно-правовими актами, що визначають засади національної безпеки держави;

4) вплив єдиних стратегічних безпекових пріоритетів (мають змінний характер, але станом на теперішній час їх закріплено в Стратегії воєнної безпеки України [4]) на зміст заходів, що складають територіальну оборону.

Щодо профільного законодавства в сфері національного супротиву, в значенні Закону України «Про основи національного супротиву»: «...територіальна оборона є системою загальнодержавних, воєнних і спеціальних заходів, що здійснюються у мирний час та в особливий період з метою протидії воєнним загрозам, а також для надання допомоги у захисті населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій» [3]. Таким чином, поняттям територіальна оборона позначається як сфера діяльності, що складається

з сукупності загальнодержавних, воєнних і спеціальних заходів направлених на забезпечення національної безпеки України, що фактично можуть застосовуватись у визначений період конкретними суб'єктами у порядку встановленому законом.

Нормативно виокремлено функціональне призначення територіальної оборони, що різняться в залежності від спрямування та може бути відповідно згрупованим:

а) захисні функції (своєчасне реагування та вжиття необхідних заходів щодо оборони території та захисту населення на визначеній місцевості; участь у посиленні охорони та захисті державного кордону; участь у захисті населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій, ліквідації наслідків ведення воєнних (бойових) дій; участь в охороні та обороні важливих об'єктів і комунікацій, інших критично важливих об'єктів інфраструктури, визначених Кабінетом Міністрів України, та об'єктів обласного, районного, сільського, селищного, міського значення, районного у містах рад, сільських, селищних, порушення функціонування та виведення з ладу яких становлять загрозу для життєдіяльності населення; участь у забезпеченні заходів громадської безпеки і порядку в населених пунктах; участь у боротьбі з диверсійно-розвідувальними силами, іншими збройними формуваннями агресора (противника) та не передбаченими законами України воєнізованими або збройними формуваннями);

б) забезпечувальні функції (участь у підготовці громадян України до національного спротиву; участь у забезпеченні умов для безпечного функціонування органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування та органів військового управління; забезпечення умов для стратегічного (оперативного) розгортання військ (сил) або їх перегрупування; участь у здійсненні заходів щодо тимчасової заборони або обмеження руху транспортних засобів і пішоходів поблизу та в межах зон/районів надзвичайних ситуацій та/або ведення воєнних (бойових) дій; участь у запровадженні та здійсненні заходів правового режиму воєнного стану в разі його введення на всій території України або в окремих її місцевостях; участь в інформаційних заходах, спрямованих на підвищення рівня обороноздатності держави та на протидію інформаційним операціям агресора (противника); участь у наданні населенню правничих послуг у порядку, передбаченому Законом України «Про безоплатну правничу допомогу» [5].

Щодо змістовного наповнення діяльності, що складає суть територіальної оборони, то структурно вона складається із:

а) військової складової, яку реалізують органи військового управління, військові частини Сил територіальної оборони Збройних Сил

України, інші сили і засоби сил безпеки та сил оборони, які залучаються до виконання завдань територіальної оборони;

б) цивільної складової, яку реалізують державні органи, органи місцевого самоврядування, які залучаються до територіальної оборони;

в) військово-цивільної складової, яку реалізують штаби зон (районів) територіальної оборони та добровольчі формування територіальних громад, які залучаються до територіальної оборони [6].

При цьому, йдеться як про виокремлення заходів різного спрямування, так і їх виконання відповідно до структурно-організаційної побудови.

Інституційний механізм територіальної оборони охоплює суб'єктів, наділених повноваженнями по реалізації завдань територіальної оборони. Слід враховувати те, що поняття «механізм» використовується для вказівки на: сукупність можливих засобів цілеспрямованого юридичного впливу, що застосовується визначеними суб'єктами для впорядкування суспільних відносин [7, с. 16]; сукупність заходів, спрямованих на активізацію підпорядкованого суб'єкта [8, с. 28]; сукупність узгоджених засобів, які мають визначене цілеспрямоване функціонування та схильність до самоорганізації [9, с. 18].

Тобто, при детермінації інституційного механізму територіальної оборони необхідно визначати як суб'єктів, так і їх правовий статус. До суб'єктів, наділених повноваженнями по реалізації завдань територіальної оборони віднесено тих, що забезпечують: а) організацію підготовки територіальної оборони; б) підтримку територіальної оборони; в) забезпечення територіальної оборони та виконання завдань територіальної оборони на постійній основі. До них чинним законодавством віднесено:

1) структурні підрозділи з питань територіальної оборони в органах управління сил безпеки та сил оборони, місцевих органах виконавчої влади;

2) штаби зон територіальної оборони у Раді міністрів АРК, обласних, Київській, Севастопольській міських державних адміністраціях (відповідних військово-цивільних або військових адміністраціях у разі їх утворення);

3) штаби районів територіальної оборони у районних державних адміністраціях (районних військово-цивільних або військових адміністраціях у разі їх утворення) [3].

Питання забезпечення територіальної оборони та її управлінське спрямування опосередковано наявністю релевантних способів впливу на конкретні суспільні відносини з застосуванням правових методів,

форм, інструментів, технологій [10, с. 260]. Для цілей цього дослідження, йдеться про сукупність взаємопов'язаних напрямів цілеспрямованого впливу уповноважених суб'єктів на суспільні відносини в секторі національної безпеки в частині виконання завдань територіальної оборони шляхом застосування нормативно можливих способів та засобів, які створюють засади повноцінної протидії воєнним загрозам, а також для надання допомоги у захисті населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій.

Законом України «Про основи національного супротиву» виокремлено систему суб'єктів, що здійснюють управління територіальною обороною таким чином:

1) Президент України як Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України через Міністра оборони України уповноважений здійснювати загальне керівництво національним спротивом;

2) Головнокомандувач Збройних Сил України через Командувача Сил територіальної оборони Збройних Сил України уповноважений здійснювати безпосереднє керівництво територіальною обороною на всій території України, а через Командувача Сил спеціальних операцій Збройних Сил України – рухом опору;

3) керівник регіонального органу військового управління Сил територіальної оборони Збройних Сил України через регіональний орган військового управління Сил територіальної оборони Збройних Сил України уповноважений здійснювати безпосереднє керівництво територіальною обороною у межах військово-сухопутної зони;

4) керівник зони територіальної оборони через штаб зони територіальної оборони уповноважений здійснювати безпосереднє керівництво територіальною обороною у межах зони територіальної оборони

5) керівник району територіальної оборони через штаб району територіальної оборони уповноважений здійснювати безпосереднє керівництво територіальною обороною у межах району територіальної оборони;

6) Кабінет Міністрів України через відповідні центральні органи виконавчої влади уповноважений здійснювати керівництво підготовкою громадян України до виконання завдань територіальної оборони [3].

Зазначимо, що кожен з суб'єктів, наділених повноваженнями по управлінню територіальної оборони володіє відповідним правовим статусом з конкретною компетенцією та способами її реалізації.

Література:

1. Паливода В. Територіальна оборона у системі національної безпеки. Оборонно-промисловий кур'єр: інформаційне агентство. URL: <http://opk.com.ua> (дата звернення: 10.04.2024).
2. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 10.09.2022).
3. Про основи національного спротиву : Закон України від 16.07.2021 р. № 1702-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text> (дата звернення: 09.09.2022).
4. Стратегія воєнної безпеки України : Указ Президента України від 25.03.2021 р. № 121/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661> (дата звернення: 10.09.2022).
5. Про безоплатну правничу допомогу : Закон України від 02.06.2011 № 3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#top> (дата звернення: 10.10.2022).
6. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України» : Указ Президента України від 25.03.2021 р. № 121/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021/conv#Text> (дата звернення: 01.12.2023).
7. Нижник Н. Р., Машков О. А. Системний підхід в організації державного управління. Київ : Вид-во УАДУ, 1998. 160 с.
8. Сіверін Д. В. Адміністративно-правовий статус органів державної виконавчої служби України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2014. 210 с.
9. Кривицький Ю. В. Спеціалізовані норми права в механізмі правового регулювання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2010. 260 с.
10. Корецький М. Х. Державне управління аграрної сфери у ринковій економіці. Київ : Вид-во УАДУ, 2002. 260 с.

**Конституційне право. Конституційне процесуальне право.
Адміністративне право. Адміністративне процесуальне право.
Митне та податкове право. Міжнародне право. Муніципальне право**

СВІТОВИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ДОСВІД ЩОДО ПРЕВЕНЦІЇ БУЛІНГУ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

*Джемугла Ілона Юріївна
здобувачка 2 курсу СО «Бакалавр»
юридичного факультету, Донецький національний
університет імені Василя Стуса*

*Науковий керівник: Краковська Анжеліка Євгеніївна
кандидат юридичних наук,
доцент, Донецький національний
університет імені Василя Стуса*

Інтернет-адреса публікації на сайті:
http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3869

Сьогодні проблема протидії та запобігання (превенції) булінгу загострюється у всьому світі, оскільки щодня все більше осіб стають жертвами цього явища. На жаль, Україна є однією з провідних країн у світі за показниками булінгу серед дітей. Згідно з інформацією Всесвітньої організації охорони здоров'я, Україна займає четверте місце серед європейських країн із найвищим рівнем підліткової агресії.

Починаючи з січня 2019 року в Україні набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» [1]. Саме цим законом впроваджено адміністративну відповідальність за вчинення булінгу учасниками освітнього процесу. За 2023 рік судами України було розглянуто 323 справи про булінг із них 96 справ де було винесено судом рішення про накладання стягнень [2]. Ця статистика свідчить про ефективність та активізацію дій судових та правоохоронних органів у забезпеченні справедливості та вихованні осіб, які вчинила адміністративне правопорушення, а саме булінг. Якщо подивитися з іншої сторони, дані вказують на глобальний характер цієї проблеми. Це дає змогу стверджувати, що мета виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення не є достатньою реакцією на проблему вирішення булінгу. Зокрема, надзвичайно актуальною та багатогранною є проблема булінгу, у зв'язку із цим метою дослідження є попередження булінгу серед підлітків, протидія булінгу з юридичного погляду в контексті

захисту дітей від насильства [3]. Таким чином в Україні потрібно акцентувати увагу на заходах профілактики та попередження булінгу. Світовий досвід, показує, що такий підхід являється більш продуктивним та ефективним у порівнянні з превентивними заходами [4].

Для досягнення поставленої мети й на підставі методів дослідження пропонується проаналізувати досвід антибулінгової діяльності в Норвегії, Фінляндії, Греції та Україні. Такий аналіз дозволить виокремити позитивні риси кожної з цих країн та сформулювати конкретні пропозиції щодо удосконалення антибулінгової програми в Україні. Дослідження та порівняння успішних практик допоможуть адаптувати найкращі підходи до українських реалій, що сприятиме для більш успішної боротьби з булінгом у навчальних закладах.

Однією з найефективніших програм профілактики булінгу є фінська програма KiVa – це загальношкільна науково-обґрунтована програма, розроблена у Фінляндії [5]. Для нас важливим аспектом є побачити те, що основна увага зосереджена на навчанні спостерігачів (свідків випадків булінгу), як засобу запобігання та припинення булінгу у навчальних закладах. За допомогою комп'ютерних ігор та співпереживанням намагаються реалізувати ставлення до жертв булінгу. Мета полягає в тому, щоб у реальних ситуаціях спостерігачі не залишалися байдужими, а намагались втрутитись, захистити жертву чи викликати на допомогу дорослих. Наприклад, програма KiVa створює можливість для дітей відчувати наслідки своїх дій у віртуальному середовищі та обирати тип поведінки, вчить розпізнавати булінг і як реагувати, якщо вони бачать булінг [4].

Однією з найбільш досліджених є норвезька програма Дена Олвеуса (Olweus Bulling Prevetion Programm, ОВРР). Вона є найбільш дослідженою і, ймовірно, найвідомішою програмою запобігання булінгу, доступною сьогодні. Ціль цієї програми є зменшення та запобігання проблемам булінгу серед школярів та покращення стосунків з однолітками у школі. Програма ОВРР базується на чотирьох ключових принципах: а) створення шкільного (а в ідеалі – і домашнього) середовища, для якого характерне тепло, позитивна зацікавленість і залученість дорослих у життя учнів; б) встановити жорсткі межі неприйнятної поведінки; в) послідовне застосування некаральних, нефізичних санкцій за неприйнятну поведінку та порушення правил; г) наявність авторитетних дорослих – взірців для наслідування поведінки [4].

Ця програма включає різноманітні методики: навчання працівників освітніх закладів, створення згуртованості класу, інтеграцію тем профілактики знущань у загальну навчальну програму, проведення

консультацій з сертифікованими тренерами-консультантами ОВРР [4], а також реалізацію анонімного анкетування тощо. Статистика підтверджує успішні результати профілактики булінгу у школах. Програма запобігання булінгу Олвеуса набула статусу пріоритетної загальнонаціональної ініціативи, що широко впроваджується в початкових і середніх школах по всій країні. На сьогоднішній день вона є однією з найбільш досліджених та дійових програм у цьому напрямку.

Цікавою також для впровадження до національної антибулінгової програми є програма у Греції щодо встановлення камер спостереження [6]. Це було головною дією, яку вживала адміністрація школи для вирішення проблеми булінгу.

В Швеції прийнято не боротися з булінгом, а створювати і підтримувати дружню атмосферу. Тому завданням для всіх дорослих є збереження дружньої і здорової атмосфери в класі, на вулиці і по всій країні, а про те, як карати кривдників, думають в останній момент. На державному рівні дітей захищають закони «Про освіту» і «Про заборону дискримінації». Державні установи Швеції, також відіграють важливу роль у профілактиці булінга. Існує спеціальна шкільна інспекція, яка займається постійним моніторингом ситуації з булінгом у школах країни.

Однією з ключових організацій, яка займається профілактикою булінга в Швеції, є некомерційна організація «Friends» [7]. Вона працює у школах та громадах, надаючи інформацію, навчальні матеріали та підтримку учням, батькам та вчителям. «Friends» також проводить різноманітні навчальні програми та тренінги для зростання свідомості про булінг та його наслідки.

Україна також не відстає в питанні запобігання булінга, що підтверджується високим ступенем послідовності у впровадженні реформ з метою забезпечення їхньої максимальної ефективності. Зокрема, КУпАП був доповнений статтею 173-4, яка передбачає адміністративну відповідальність у вигляді штрафу від 50 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від 20 до 40 годин за вчинення булінгу [8]. Також доцільно зазначити, що в КУпАП наявні «уповноважені посадові особи органів внутрішніх справ (Національної поліції)». Зокрема, ст. 255 «Особи, які мають право складати протоколи про адміністративні правопорушення» встановлює, що у справах про адміністративні правопорушення, що розглядаються органами, зазначеними у статтях 218-221 КУпАП, протоколи про адміністративне правопорушення за статтею 173-4 «Булінг (цькування) учасника освітнього процесу» КУпАП, а судові органи наділені правом розглядати відповідні справи й виносити судові рішення у формі ухвал або постанов [9]. Також регулює питання булінгу наказ МОН України

«Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування), застосування заходів виховного впливу в закладах освіти» [10] та Закон України «Про освіту» [11].

Ефективна протидія булінгу можлива за умови залучення до неї усіх учасників освітнього процесу, Міністерства освіти і науки України, Національної поліції України, державних органів, до сфери управління яких належать заклади освіти, органів, органів місцевого самоврядування, громадських організацій тощо. Наприклад, питанням протидії булінгу в Україні займається Міністерство юстиції України в рамках проєкту «Я маю право» [12], яке проводить спеціальні навчальних тренінгів для вчителів і учнів з мета – створення нової шкільної культури, що ґрунтувалося б на пріоритеті прав людини та демократії для викорінення булінгу і створення безпечного середовища у навчальних закладах. Такі заходи сприяють поширенню усвідомлення серед учасників освітнього процесу щодо реальних негативних наслідків булінгу. Проблемою булінгу також активно опікується Уповноважений Президента України з прав дитини. Додатково, існуючі навчальні програми надають можливість навчити вчителів надавати допомогу жертвам булінгу як зовнішньо, так і психологічно.

Українські організації, що вивчають проблеми булінгу, такі як UNICEF, Благодійний фонд «Kiddo», Громадська організація «Студена», Український інститут дослідження екстремізму, Український фонд «Благополуччя дітей», «Docudays UA», громадська організація «безпечний світ» та багато інших, які активно займаються інформуванням громадськості та протидією цьому негативному явищу в дитячому середовищі [13].

Підсумовуючи, слід зазначити, що найбільш ефективним у стратегії протидії булінгу слід визнати не тільки виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення або спроби викорінити таке явище як булінг, але передусім акцентувати увагу на профілактиці та формуванні протидії такої поведінки серед підлітків як булінг. Пропонуємо основний фокус у попередженні булінгу спрямовувати на шкільне середовище. Важливим стає план удосконалення програм для профілактики булінгу, що включає проведення лекцій з фахівцями. Обговорення проблем булінгу на класних і батьківських зборах, а також посилення нагляду за дітьми під час перерв, у їдальні, на спортивному майданчику та на шкільному подвір'ї тощо, що є важливими кроками у боротьбі з булінгом. Важливо навчати педагогічних колективів, батьків, вихователів, працівники державних установ стратегіям профілактики булінгу і втручання при його виникненні, оскільки вони не завжди можуть виявити випадки булінгу в класі та не завжди володіють необхідними навичками управління такими ситуаціями. Профілактика та протидія булінгу

пронизує всю систему шкільної освіти, охоплюючи різноманітні аспекти: від офіційних сайтів та інформаційних ресурсів до впровадження спеціальних програм в навчальний процес. Включаючи активну роль вчителів у позакласній діяльності та посилення законодавства, що регулює поведінку всіх учасників освітнього процесу.

Література:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню): Закон України від 18.12.2018. № 2657-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19#Text>.
2. У 2023 році в Україні відкрили майже 100 справ про булінг у школах. НУШ. URL: <https://nus.org.ua/news/u-2023-rotsi-v-ukrayini-vidkryly-majzhe-100-sprav-pro-buling-u-shkolah/>.
3. Соціальна обумовленість та показники здоров'я підлітків та молоді: за результатами соціологічного дослідження в межах міжнародного проекту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді»: моногр. / О. М. Балакірева, Т. В. Бондар та ін.; наук. ред. О. М. Балакірева; ЮНІСЕФ, ГО «Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка». Київ: Полігр. центр «Фоліант», 2019. 127 с.
4. Градова Ю. В. Булінг як антигуманне поводження: шляхи попередження в шкільному середовищі. *Норвезько-українська конференція, присвячена діяльності Ф. Хансена в Україні у 1921-1922 роках*. 2019. URL: <https://ekhnuir.karazin.ua/server/api/core/bitstreams/5896080c-06dc-434b-823c-46d329e5db3d/content>.
5. Впровадження та ефективність програми боротьби з булінгом KiVa у Фінляндії / С. Salmivalli, Е. Poskiparta, А. Ahtola, А. Naataja. 2013. № 18 (2). Р. 79-88. URL: <https://doi.org/10.1027/1016-9040/a000140>.
6. Barbosa de Andrade M. H., Cesarino G. M., Granville-Garcia A. F., Menezes V. A. Bullying among adolescents and school measures to tackle it. *Cad. Saúde Colet.* Rio de Janeiro Ahead of Print. 2019. URL: https://www.researchgate.net/publication/336241039_Bullying_among_adolescents_and_school_measures_to_tackle_it
7. Погорілець О. В. Педагогічні працівники як об'єкти булінгу. *Закон і безпека*. 2020. № 76 (1). с. 139-145.
8. Кодекс України Про адміністративні правопорушення: Кодекс України від 07.12.1984. № 8073-X: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.
9. Соболь Є. Сучасний аналіз судових справ, пов'язаних із вчиненням булінгу (цькування) учасниками освітнього процесу в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. №3 (24). С. 87-92. URL: Соболь.pdf (wunu.edu.ua)

10. Деякі питання реагування на випадки булінгу (цькування) та застосування заходів виховного впливу в закладах освіти : наказ Міністерства освіти і науки України від 28 груд. 2019 р. № 1646. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0111-20>
11. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
12. в межах проекту мін'юсту «я маю право!» розпочато інформаційну кампанію #стопбулінг для дітей та їх батьків. *МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ*. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/v-mejah-proektu-minyustu-ya-mayu-pravo-rozpochato-informatsiynu-kampaniyu-stopbuling-dlya-ditey-ta-ih-batkiv>.
13. Організації, які займаються проблемами булінгу в Україні. *Міністерство освіти і науки України*. URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/protidiya-bulingu/organizatsii-yaki-zaumayutsya-problemami-bulingu-v-ukraini>.

ГЕНЕЗИС АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТАРИФООУТВОРЕННЯ У СФЕРІ ВАНТАЖНИХ ЗАЛІЗНИЧНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ

Квакуша Андрій Сергійович
аспірант кафедри публічного
управління та адміністрування
Національної академії внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-5264-3441

Науковий керівник: Співак Марина Вікторівна
доктор політичних наук, кандидат юридичних наук,
професор, доцент кафедри публічного
управління та адміністрування
Національної академії внутрішніх справ

Інтернет-адреса публікації на сайті:
http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3909

Виникнення адміністративно-правових відносин в частині регулювання тарифоутворення у сфері вантажних залізничних перевезень безпосередньо пов'язане з виникненням першого залізничного сполучення на території України (в 1861 році на території України підконтрольній Австро-Угорській імперії і в 1863 році на території України підконтрольній російській імперії) та початку здійснення ним вантажних залізничних перевезень [1].

В свою чергу становлення та розвиток адміністративно-правових відносин в частині регулювання тарифоутворення у сфері вантажних перевезень залізницями України було нерозривно пов'язане як з розвитком самого залізничного транспорту на території України, так і рядом інших історичних та правових процесів, які мали місце в історії нашої держави.

Датою появи залізничного сполучення на території України вважається 04.11.1861, оскільки саме цього дня прибув перший потяг до України – з Відня до Львова, і саме ця дата стала офіційним «днем народження» залізниці в Україні, і тепер вона щорічно відзначається в нашій державі як День залізничника [1].

Загалом, згідно досліджень українського дослідника залізничного транспорту Садюка А. В. вбачається, що з-поміж 36 великих залізниць Австро-Угорської імперії на теренах сучасної України знаходились Галицька залізниця імені Карла Людвіга, Львівсько-Чернівецько-Яська залізниця, Дністрянська залізниця, Перша угорсько-галицька залізниця, залізниця Ерцгерцога Альбрехта та Буковинська локальна залізниця [2, с. 58].

Для частини України, яка перебувала під владою російської імперії, будівництво залізниць розпочалося пізніше, а саме в 1863 році коли почали будувати Одесько-Балтську залізницю, яка поєднала такі населені пункти як Одеса – Балта і Роздільна – Кучурган. У 1870 році залізниця поєднала Київ і Козятин.

Надалі, в кінці ХІХ століття – на початку ХХ століття, залізничний транспорт в Україні активно розвивався поєднуючи все більше населених пунктів та територій України, що загалом сприяло активному розвитку транспорту, промисловості та суспільних відносин, як на території України, яка була під контролем Австро-Угорській імперії, так і на території України підконтрольній російській імперії.

Згідно позиції висловленої Садюком А. В., з посиланням на наукові дослідження видатного залізничника ХІХ століття та уродженця м. Києва Загорського К. Я. в його наукових працях «Огляд залізничних тарифів Франції, Німеччини і Австро-Угорщини в порівнянні з тарифами російських залізниць» 1910 року та «Теорія залізничних тарифів. Задачі управління, принцип побудови і застосування, форми і види тарифів» 1901 року, вбачається, що на той час в світовій практиці існували системи тарифоутворення у сфері вантажних залізничних перевезень, які базувалися або на власних витратах залізниць, або на вартості вантажів, які перевозилися залізницями, або на відповідних принципах, які відповідали певним охоронно-захисним задачам на яких базувалася залізнична тарифікація [2, с. 53].

Так, Садюком А. В., з посиланням на висловлювання Загорського К. Я., зазначається, що залізниці, які знаходилися на території України підконтрольній Австро-Угорській імперії керувалися існуючою на той час у більшості країн Європи змішаною системою тарифоутворення, в основу якої покладалася як система, яка базувалися на власних витратах залізниць, згідно якої прибуток залізниць від здійснення вантажоперевезень мав покривати витрати на їх здійснення, так і система собівартості вантажів, згідно якої чим більше коштував вантаж, який перевозився залізницями, й тим більше був розмір провізної плати за здійснення відповідних вантажоперевезень [2, с. 54-55].

Аналогічна система тарифоутворення була запозичена і залізницями, які здійснювали вантажоперевезення на території України підконтрольній російській імперії.

Вцілому, протягом ХІХ століття, з розвитком залізниць як в світі, так і в Австро-Угорській та російській імперіях, мережа залізничного сполучення розширювалася надзвичайно високими темпами, що призвело до ускладнення та заплутаності тарифних систем, які в той час застосувалися залізницями як на території України, так і на території інших держав світу, при здійсненні вантажоперевезень.

Відповідно до досліджень Садюка А. В., з посиланням на вищезгадані наукові дослідження Загорського К. Я., та іншого видатного залізничника ХІХ століття Вітте С. Ю., який довгий час жив та працював в Україні, в його науковій праці «Принципи залізничних тарифів на перевезення вантажів» 1910 року (третє видання), загалом можна виділити наступні критерії поділу тарифів, які застосовувалися в ХІХ столітті при здійсненні вантажоперевезень залізницями країн Європи та світу:

- за внутрішньою будовою – одноманітні пудо-верстні (тариф залежить від маси вантажу на відстань його перевезення без прив'язки до номенклатури вантажу) та диференційовані (крім маси вантажу та відстані його перевезення значну роль відіграє номенклатура вантажу);

- за зовнішньою формою – формульні та табличні, в яких розрахунок провізної плати за здійснення залізничних вантажоперевезень обраховується на підставі формул або таблиць визначених відповідним збірником тарифів на перевезення вантажів відповідними залізницями;

- по простору дії – загальні та виняткові (виключно для певних контрагентів залізниці чи для деяких номенклатур вантажів), внутрішні та вивізні (експортні), прямі та місцеві;

- за часом дії – строкові та безстрокові, річні та навігаційні;

- за величиною одиниці навантаження – попудні (штучні) та повагонні (напіввагонні або на партію вагонів);

– за особливими умовами та властивостями перевезення – спеціальні та пільгові (завізні, перемолочні, військові, виставкові, переселенські і т. ін.) [2, с. 57].

Аналізуючи історичну складову піднятої проблематики вбачається, що структура залізничного тарифу, який застосовувався в кінці XIX століття – на початку XX століття, при здійсненні вантажних залізничних перевезень, незалежно від того чи мова йде про Австро-Угорську чи російську імперії, складалася з наступних складових:

- плати за користування рельсовими шляхами та супутнім до неї обладнанням (фактично інфраструктурна складова);
- плати за користування рухомим складом у вигляді паротягів та вагонів;
- фактично плата за перевезення.

Це обумовлювалося тим, що на той час в країнах Європи та в США залізнична інфраструктура, як правило, належала якомусь одному конкретному підприємству, а рухомий склад міг належати як власнику залізничної інфраструктури, так і будь-якому іншому суб'єкту господарювання, який за наявності відповідної домовленості з власником залізничної інфраструктури міг узгодити експлуатацію власного рухомого складу на його залізничних шляхах на відповідних договірних умовах.

Загалом наприкінці XIX століття залізничні тарифи ще не регулювалися державою, а встановлювалися різними залізницями самостійно, як приватними суб'єктами господарювання, за відповідною домовленістю з їх контрагентами на договірній основі за вільними цінами.

В свою чергу розрахунок провізної плати за здійснення вантажоперевезень залізницями України, які на той час перебували під контролем Австро-Угорської та російської імперій, міг здійснюватися за двома вже згаданими системами:

- натуральною – розмір тарифу не залежить від найменування вантажу, а залежить лише від відстані його перевезення та маси вантажу;
- диференційованою – тариф залежить не лише від маси вантажу, його об'єму та відстані перевезення, а й від найменування вантажу, а фактично його вартості, і при цьому для вантажу з нижчою вартістю застосовується менший розмір тарифу, а для більш дороговартісного вантажу застосовується більший розмір тарифу (*ad valorem*).

Вищевикладене призвело до того, що ще з середини XIX століття в країнах Європи і в російській імперії на різних залізницях почали вживатися заходи спрямовані на поступову систематизацію і уніфікацію

існуючих між собою на той час тарифів на здійснення вантажних залізничних перевезень, та, відповідно, класів вантажів.

В історії тарифоутворення на залізницях України вказаний етап можна назвати **«етапом становлення тарифоутворення у сфері здійснення вантажних залізничних перевезень»**, який тривав з 04.11.1861 по 08.03.1889, і характеризувався виключно наявністю договірних відносин в частині тарифоутворення у сфері здійснення вантажних перевезень залізницями України, за відсутності належного адміністративно – правового регулювання вказаних правовідносин зі сторони держави.

У відповідності до досліджень Петрученко О. А., тарифи на здійснення вантажних перевезень залізницями України, які розташовувалися під контролем російської імперії, як і інші тарифи на здійснення вантажних перевезень залізницями вказаної імперії, стали державно врегульовані внаслідок прийняття 08.03.1889 закону під назвою «Тимчасове положення про залізничні тарифи і про установи по тарифним справам» [3, с. 186].

Згаданий закон майже в незмінному стані діяв до 1917 року, і ним повноваження з встановлення тарифів на здійснення вантажоперевезень було передано під контроль відповідних структурних підрозділів Міністерства фінансів російської імперії, які були наділені повноваженнями з встановлення тарифних норм, встановлення правил їх формування, введення в дію, зміни і скасування, а також встановлення граничних тарифних ставок, які визначалися Статутами відповідних залізниць (окремих приватних підприємств, які володіли відповідними залізницями).

З прийняттям вказаного закону залізниці втратили право самостійно надавати відповідні пільги на здійснення вантажоперевезень. Разом з цим, у них залишалось право самостійно підвищувати тарифи на здійснення залізничних вантажоперевезень, за відсутності суттєвого втручання в їх діяльність з цього приводу зі сторони відповідних структурних підрозділів Міністерства фінансів російської імперії.

Разом з тим, незважаючи на прийняття 08.03.1889 «Тимчасового положення про залізничні тарифи і про установи по тарифним справам», тарифи на здійснення вантажних перевезень залізницями України, які розташовувалися під контролем російської імперії, хоч і стали державно регульованими, але принципи їх формування все одно залишилися ринковими.

Вартість залізничних вантажоперевезень й надалі формувалася за диференційованою системою (*ad valorem*), і основою для формування залізничних тарифів були не лише їх собівартість, місце відправлення і доставки вантажів, а й також попит на вантажоперевезення певних

вантажів в певний період часу й інші показники. Видатки на перевезення вантажів, в той же час, майже не враховувалися при формуванні тарифів.

Вказаний етап в історії тарифоутворення на залізницях України можна назвати **«етапом зародження та формування державного регулювання тарифоутворення у сфері здійснення вантажних залізничних перевезень»**, який тривав з 08.03.1889 по 01.01.1921, під час перебування України під контролем російської та Австро-Угорської імперій, який характеризувався зародженням адміністративно – правового регулювання зазначених правовідносин зі сторони держави, в особі уповноважених нею на те суб'єктів владних повноважень.

Після падіння російської імперії, з приходом до влади комуністичного режиму, плата за перевезення вантажів залізницями України на певний час взагалі була відмінена, і вантажоперевезення будь-якими видами транспорту, в тому числі й залізницею, почали здійснюватися безоплатно, оскільки фінансування сфери транспорту почало здійснюватися за рахунок бюджетних коштів.

Вказана практика миттєво показала свій негативний ефект, що призвело до необхідності якнайшвидшого відновлення оплатності здійснення залізничних вантажоперевезень.

Зазначені дії почали здійснюватися в декілька етапів, – спочатку плата за здійснення залізничних вантажоперевезень була відновлена для приватних осіб, потім для кооперативів, а й надалі для державних підприємств, установ та організацій.

Самі ж тарифи на здійснення вантажоперевезень як і раніше почали розрізнялися в залежності від класової приналежності вантажів.

Загалом в 1920 – 1930 роки диференціація тарифних ставок в залежності від видів вантажів і категорій вантажовідправників поступово збільшувалася.

Також в цей період часу поступово вводилися відповідні правові положення згідно яких регламентувалося суттєве зниження тарифних ставок внаслідок збільшення відстані вантажоперевезення, що загалом було цілком економічно обгрунтованим.

Крім того, поступово розширялася і товарна номенклатура вантажів.

Можна констатувати, що загалом саме в цей час відбувається перехід від тарифів на здійснення залізничних вантажоперевезень, як просто провізної плати за здійснення залізничних вантажоперевезень до тарифів, як інструмента впливу на економічний і промисловий розвиток держави, та інструмента перерозподілу ресурсів між різними галузями промисловості.

Тобто починаючи з падіння російської імперії, на зміну якої прийшов комуністичний режим, тарифи на вантажні залізничні

перевезення почали формуватися не на підставі конкуренції на ринку транспортних послуг між перевізниками, а за результатами відповідної планомірної діяльності держави спрямованої на побудову відповідної системи тарифоутворення, з урахуванням відповідних державних інтересів.

В цей же час, на території України, яка перебувала під контролем Польщі, Чехословаччини та Румунії (загалом як і в інших країнах Європи в цей період часу), продовжувала діяти концепція побудови залізничних тарифів сформована за собівартістю вантажу, згідно якої тариф для дорогого вантажу мав бути вищий, а для дешевого нижчий, в основі чого лежали уявлення про суб'єктивну цінність речей (диференційована система).

В свою чергу, альтернативна їй концепція побудови залізничних тарифів, яка почала діяти в цей час в СРСР, будувалася не на підставі собівартості вантажів, а на підставі собівартості їх перевезень.

Завданням тарифів на здійснення залізничних вантажоперевезень стало не просто відшкодування залізниці понесених нею витрат на здійснення транспортування вантажу, і отримання нею доходу за рахунок його перевезення.

Тарифи на здійснення залізничних вантажоперевезень стали інструментом державної політики спрямованої на розвиток ряду галузей промисловості, внаслідок чого значна кількість номенклатур вантажів почала перевозитися за ставками нижче від фактичної собівартості витрат понесених на їх перевезення.

Таким чином відбувалося фактичне субсидювання інших галузей промисловості (які, як правило, виробляли або використовували в своїй промисловій діяльності низьковартісні вантажі чи вантажі, які мали велике значення для економіки держави) за рахунок залізничного транспорту.

Цьому також сприяв і проголошений в 1930-их роках комуністичним режимом курс на індустріалізацію, внаслідок проведення якого при розрахунку собівартості тарифів на здійснення залізничних перевезень певних вантажів (як правило більш дороговартісних) почали враховуватися не лише експлуатаційні витрати понесені залізницями на здійснення відповідних вантажоперевезень, а й витрати спрямовані на відновлення майна залізниць внаслідок його експлуатації (амортизації) та видатки спрямовані на розширення діяльності залізниць.

Вказана тарифна політика комуністичного режиму в частині здійснення вантажоперевезень залізницями України поступово почала призводити до збитковості транспортування вантажів залізничним транспортом внаслідок появи суттєвої різниці в рентабельності між перевезеннями різних номенклатур вантажів, а також існуванні великої

кількості вантажів за якими тарифи були встановлені на рівні нижче від собівартості їх перевезень.

Це призводило до зменшення обсягів вантажоперевезень, погіршення показників результативності використання рухомого складу, а також зростання цін на продукцію, яка споживалась залізничним транспортом.

Вказану проблематику вдавалося вирішувати за рахунок поступового підвищення тарифних ставок й подальшого зменшення витрат на розвиток та утримання залізничної інфраструктури, зокрема й в частині поступової електрифікації залізниць.

Ще одним важливим кроком стало введення 01.07.1967 двоставочної системи тарифів для 30 номенклатур вантажів, згідно якої тарифи на залізничні перевезення вказаних вантажів почали складатися з двох складових – плати за початково-кінцеві операції та плати за рухому операцію [2, с. 61].

З 01.01.1974 двоставочна система тарифів стала розповсюджуватися на всі номенклатури вантажів.

Фактично, введена з 01.07.1967 і з 01.01.1974 реформа в частині обрахунку у складі тарифу двоставочної системи на здійснення вантажних залізничних перевезень, яка складалася з плати за початково-кінцеві операції та плати за рухому операцію, була основною реформою системи тарифоутворення у сфері вантажних перевезень залізницями України у другій половині ХХ століття.

Так, перша складова відшкодовувала витрати на початково-кінцеві операції залізничних вантажоперевезень (в розрахунку на 1 тонну), а друга відшкодовувала витрати на рухомі операції залізничних вантажоперевезень (в розрахунку на 1 тонну на 1 кілометр), що дозволило більш тісно зв'язати провізні платежі з фактичною собівартістю перевезень.

Зазначений етап в історії тарифоутворення на залізницях України можна назвати **«радянським етапом»**, який фактично тривав з 01.01.1921 по 24.08.1991, і характеризувався укріпленням адміністративно – правового регулювання зазначених правовідносин зі сторони уповноважених на те державою суб'єктів владних повноважень та їх фактичною еволюцією до сучасного стану.

З моменту проголошення незалежності України 24.08.1991, і до теперішнього часу, в історії залізниць України, і фактично системи тарифоутворення у сфері вантажних перевезень залізницями України, триває **«сучаний етап»**, на початку якого Україна перейняла існуючу в СРСР модель тарифоутворення у сфері вантажних залізничних перевезень, й надалі її розвивала та модернізувала з урахуванням

перейняття провідного досвіду найбільших європейських залізниць та пристосування до сучасних ринкових умов та вимог у сфері вантажних залізничних перевезень.

Так, наявність в структурі тарифу двох складових у вигляді плати за початково-кінцеві операції та плати за рухому операцію існує й дотепер, що регламентовано Концепцією структури розрахунку економічно обґрунтованих тарифів на перевезення вантажів залізничним транспортом та методики їх розрахунку, затвердженої наказом Міністерства інфраструктури України № 434 від 27.07.2012 [4], п. 3 розділу I Методики розрахунку тарифів на перевезення вантажів залізничним транспортом, затвердженої наказом Міністерства інфраструктури України № 418 від 20.06.2013 [5], та прямо передбачено Збірником тарифів на перевезення вантажів залізничним транспортом у межах України та пов'язані з ними послуги, затвердженим наказом Міністерства транспорту та зв'язку України № 317 від 26.03.2009 [6], який є основним станом на теперішній час збірником тарифів в частині здійснення внутрішніх та міжнародних вантажоперевезень залізницями України.

Також з прийняттям Збірника тарифів на перевезення вантажів залізничним транспортом у межах України та пов'язані з ними послуги, затвердженого наказом Міністерства транспорту та зв'язку України № 317 від 26.03.2009, в структуру тарифу на здійснення вантажних перевезень залізницями України додатково було введено інфраструктурну, локомотивну та вагонну складову, кожна з яких окремо існує в початково-кінцевих операціях і операціях руху при здійсненні залізничних вантажоперевезень, та співвідноситься і взаємодіє одна з одною.

Загалом «сучаний етап» в історії тарифоутворення на залізницях України, який фактично триває з 24.08.1991 по теперішній час характеризується існуванням діючої станом на теперішній час чинної системи адміністративно – правового регулювання зазначених правовідносин зі сторони уповноважених на те державою відповідних суб'єктів владних повноважень.

Разом з тим, й дотепер існує необхідність подальшого розвитку системи тарифоутворення у сфері здійснення вантажних перевезень залізницями України, що обумовлює подальшу її адаптацію до діючих в країнах Європи систем тарифоутворення у сфері здійснення вантажних перевезень, і запозичення передового європейського досвіду у вказаній сфері правовідносин, та адаптації тарифів на здійснення вантажоперевезень залізницями України до вимог, стандартів та рекомендацій Європейського Союзу.

Література:

1. Перші залізниці на українських землях. / Грабовський С. [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/951298.html> (дата звернення 15.06.2024).
2. Садюк А. В. Лібералізація ціноутворення у потенційно конкурентних секторах діяльності залізничних підприємств. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.04 економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). – Державний університет інфраструктури та технологій Міністерства освіти і науки України, Київ, 2019. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Sadiuk_Andrii/Liberalizatsiia_tsinoutvorennia_u_potentsiino_konkurentnykh_sektorakh_diiialnosti_zaliznychnykh_pidpr.pdf? (дата звернення 15.06.2024).
3. Петрученко О. А. Діяльність С. Ю. Вітте (1849-1915) в контексті розвитку залізничного транспорту. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.07 – історія науки й техніки. – Державний університет інфраструктури та технологій, Київ, 2018. URL: https://files.duit.edu.ua/uploads/%D0%A1%D0%B0%D0%B9%D1%82/3_%D0%9D%D0%90%D0%A3%D0%9A%D0%90/%D0%A1%D0%9F%D0%95%D0%A6_%D0%A0%D0%90%D0%94%D0%98/%D0%9A-26-820-02/%D0%9F%D0%B5%D1%82%D1%80%D1%83%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE-%D0%9E-%D0%90/oleksij-petruchenko-dysertatsiia.PDF (дата звернення 15.06.2024).
4. Про затвердження Концепції структури розрахунку економічно обґрунтованих тарифів на перевезення вантажів залізничним транспортом та методики їх розрахунку: наказ Міністерства інфраструктури України від 27.07.2012 № 434. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0434733-12#Text> (дата звернення 15.06.2024).
5. Про затвердження Методики розрахунку тарифів на перевезення вантажів залізничним транспортом: наказ Міністерства інфраструктури України від 20.06.2013 № 418. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1082-13#Text> (дата звернення 15.06.2024).
6. Про затвердження Збірника тарифів на перевезення вантажів залізничним транспортом у межах України та пов'язані з ними послуги та Коефіцієнтів, що застосовуються до Збірника тарифів на перевезення вантажів залізничним транспортом у межах України та пов'язані з ними послуги: наказ Міністерства транспорту та зв'язку України від 26.03.2009 № 317. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0340-09#Text> (дата звернення 15.06.2024).

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОСТІ НОРМАТИВНИХ АКТІВ ЯК ФУНКЦІЯ РЕГЛАМЕНТУ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ

Лінецький Сергій Володимирович

помічник-консультант народного депутата України

ORCID: 0009-0004-1848-6157

Інтернет-адреса публікації на сайті:

http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3886

У сучасній юриспруденції конституційність нормативних актів справедливо вважається одним з критеріїв верховенства права та стабільності всієї правової системи держави [4, 14]. Це своєрідне «мірило» якості всієї правової матерії, сконцентрованої в чинних нормативно-правових актах. При цьому їхня конституційність потребує системи свого належного забезпечення з боку уповноважених суб'єктів права. Поза цією системою підтримання конституційності таких актів не вбачається можливим.

Антиподом зазначеної конституційності є явище неконституційності нормативних актів, яка «є юридичним дефектом, що здійснює шкідливий вплив на функціонування держави і суспільства, спотворює її призначення, створює небезпеку для демократії, верховенства права і прав людини, а тому потребує з'ясування та усунення з метою досягнення внутрішнього узгодження усієї правової системи та суспільного консенсусу» [4, 12]. Протидія цьому юридичному дефектові становить фундаментальне, науково обґрунтоване теоретичне і прикладне завдання сучасної загальнотеоретичної юриспруденції та низки галузевих юридичних наук, а також вимагає активнішого застосування на практиці всього арсеналу наявних у розпорядженні правотворців і правозастосувачів спеціально-юридичних засобів.

У сучасній юридичній літературі склався своєрідний консенсус щодо визначальної (часом – виняткової, особливо значущої) ролі органів конституційної юрисдикції (здебільшого це конституційні суди національних держав) у забезпеченні конституційності таких актів [4, 15]. Цілковито погоджуючись із цим висновком, маємо все ж застерегти від спрощеного уявленням про те, що діяльністю зазначених органів функція забезпечення конституційності нормативних актів вичерпується. Насправді ж конституційні суди, з огляду на їх функціональне призначення та компетенційну специфіку, становлять собою лише одну, хоч і центральну, провідну, визначальну ланку в інституційній системі забезпечення конституційності нормативних актів. До цієї системи вчені-юристи включають також президентів, парламенти, а також суди загальної юрисдикції, деяких інших суб'єктів права. На українському досвіді маємо переконливе свідчення тому, що наявна конституційна модель

Конституційного Суду України не дає «можливості говорити про абсолютну монополію органу конституційної юрисдикції у питаннях визначення відповідності чи невідповідності нормативно-правового акта Конституції» [1, 10].

Проте, окрім інституційного боку, забезпечення конституційності нормативних актів має і суто нормативний (точніше, нормативно-правовий) бік, який охоплює існування комплексу спеціалізованих правових норм, які визначають діяльність спеціальних державних інституцій у сфері гарантування конституційності нормативних актів. Одним із таких актів в системі національного законодавства є Регламент Верховної Ради України, затверджений Законом України від 10.02.2010 року (далі – Регламент) [3], який містить упорядковану та взаємопов'язану сукупність (систему) юридичних норм, спрямованих на забезпечення конституційності процесу підготовки та набрання чинності нормативними актами, що їх приймає Верховна Рада України як єдиний орган законодавчої влади в державі (стаття 75 Конституції України [2]). Жоден інший нормативний акт не виконує такої ролі у законодавчій діяльності Верховної Ради України, що перетворює цей Регламент на унікальне юридичне явище в системі національного законодавства, що забезпечує «самоконтроль» парламенту за конституційністю ухвалюваних ним же законів як актів вищої юридичної сили, на які спирається практично вся система законодавства держави.

Така спеціально-правова роль Регламенту вказує на виконання ним специфічної функції – функції забезпечення конституційності нормативних актів, а також опосередковує діяльність у цьому напрямі як Верховної Ради України в цілому, так і елементів її конституційного «дизайну»: керівництва (Голови Верховної Ради України, його Першого заступника та заступника Голови Верховної Ради України), комітетів Верховної Ради України, народних депутатів України та підрозділів (служб) Апарату Верховної Ради України, функціональна спрямованість яких так чи інакше пов'язана із забезпеченням конституційності нормативних актів. Означені елементи є невід'ємними та конструктивними елементами інституційної сторони системи забезпечення конституційності нормативно-правових актів на рівні Верховної Ради України.

У розрізі регламентних процедур слід виокремити два ключових напрямки реалізації функції Регламенту щодо забезпечення конституційності нормативних актів, ухвалюваних Верховною Радою України. По-перше, Регламент виконує згадану функцію по відношенню до законів найвищої юридичної сили – законів про внесення змін до Конституції України (статті 141-151 Регламенту [3]), процедура ухвалення яких повинна бути бездоганною з конституційного боку. По-друге,

Регламент виконує згадану функцію щодо всіх інших законів, що їх ухвалює Верховна Рада України як єдиний орган законодавчої влади в Україні (статті 89-135 Регламенту [3]). З поміж двох означених напрямів реалізації конституційно-забезпечувальної функції перший є екстраординарним, оскільки зміни до Конституції України, зазвичай, готуються, розглядаються і вносяться за особливо ускладненою процедурою та у виняткових випадках, тим часом, як другий напрямок становить собою ординарну законодавчу процедуру, в ході якого повинні забезпечуватися умови для прийняття винятково таких законів, які відповідають (не суперечать) Конституції України.

На рівні ординарної законодавчої процедури Регламент містить такі елементи забезпечення конституційності законів: 1) інститути наукової та правової експертизи як обов'язкові види експертних процедур; 2) інститут факультативної експертизи проектів законів; 3) інститут повернення законопроекту суб'єктові його внесення у разі порушення вимог конституційності його змісту без розгляду цього законопроекту парламентом; 4) вимогу забезпечення конституційності змісту законопроекту, підготовленого до першого і наступних читань; 5) можливість відхилення парламентом законопроекту з неконституційними положеннями; 6) інститут відкладального вето, що може застосуватися Президентом України до новоприйнятих законів з мотивів їх неконституційності.

Кожен з означених вище елементів єдиної системи «наділений» низкою взаємоузгоджених та логічно вивірених регламентних норм, що перебувають у тісному взаємозв'язку та орієнтують законодавця на ухвалення законів на основі та у відповідності до вимог Конституції України. Відтак, імператив забезпечення конституційності змісту законів пронизує всю правову «матерію» Регламенту та становить ідейний центр забезпечення законодавчої діяльності на засадах поєднання демократизму і професіоналізму, верховенства права та належної правової процедури.

Тому правомірно вважати однією з ключових функцій Регламенту функцію забезпечення конституційності нормативних актів, насамперед законів, як основного виду рішень, що їх ухвалює Верховна Рада України як єдиний орган законодавчої влади в державі. Реалізація цієї функції має системний та поступальний характер, простежуючись на різних етапах законодавчої процедури, що дає змогу, принаймні в ідеалі, гарантувати конституційність прийнятих актів. Вона дає змогу охарактеризувати участь Верховної Ради України у конституційному контролі за конституційністю законів як високоспеціалізовану юридичну діяльність уповноважених на те суб'єктів, що здійснюється в структурі законодавчої процедури та має характер превентивного контролю, який охоплює переважно різні стадії підготовки і розгляду законопроектів.

Разом з тим, зміст самого Регламенту дає змогу осмислювати шляхи оптимізації окремих його положень з метою здійснення більш жорсткого внутрішньопарламентського контролю за конституційністю законів з тим, щоб мінімізувати витрати зусиль для оскарження таких актів на предмет їх конституційності в Конституційному Суді України у порядку конституційного провадження.

Література:

1. Водянніков О. Ю. Компетенція судів системи судоустрою України щодо конституційного контролю за нормативно-правовими актами. *Право і суспільство*. 2023. № 3. С. 9-22.
2. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 142.
3. Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10 лютого 2010 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 14-15, 16-17. Ст. 133.
4. Різник С. В. Конституційність нормативних актів : сутність, методологія оцінювання та система забезпечення в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02 «конституційне право: муніципальне право». Львівський національний університет імені І. Франка МОН України; Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, Київ, 2021. 44 с.

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА НА МЕДИЧНУ ДОПОМОГУ В УКРАЇНІ

Мищеряков Георгій Андрійович
аспірант Науково-дослідного інституту державного
будівництва та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України
ORCID: 0009-0005-5036-3074

Науковий керівник: Мерник Анастасія Муслімівна
доктор юридичних наук, доцент,
Національна академія правових наук України

Інтернет-адреса публікації на сайті:
http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3888

Право на медичну допомогу, як один із складників більш загального права на охорону здоров'я, є однією з його найважливіших частин. Конституція України містить досить багато статей, які регулюють право на медичну допомогу як прямо, так і опосередковано. Тобто є статті, що прямо згадують право на охорону здоров'я чи його складову частину –

право на медичну допомогу та є статті, що згадують деякі інші права, без яких неможливо уявити належну реалізацію права на медичну допомогу.

Так, стаття 49 Конституції України прямо вимагає від держави вчинення дій щодо організації належного та доступного кожному безоплатного медичного обслуговування, створення державних та комунальних закладів охорони здоров'я, а також прямо забороняє скорочення вже існуючих таких закладів [1].

Окрім прямого регулювання права на медичну допомогу Конституція України регулює сфери життя, які мають прямий вплив на реалізацію права на медичну допомогу. Наприклад, стаття 50 установлює право кожного на безпечне довкілля та на вільний доступ до інформації щодо безпечності довкілля та якості продуктів харчування та предметів побуту [1]. Без безпечного довкілля та якісних продуктів харчування важко уявити можливість людини залишатися здоровою. Це означає, що регулювання цих речей має величезний вплив на реалізацію права на охорону здоров'я та медичну допомогу.

Стаття 28 забороняє медичні, наукові та будь-які інші досліди над людиною без її згоди [1]. І це формулювання також регулює надання медичної допомоги, оскільки ця допомога у переважній більшості випадків не може бути насильницькою та нести у собі ризик шкоди життю та здоров'ю з причини застосування ненадійних чи маловивчених методів.

Стаття 32 забороняє втручання в особисте життя [1] і також має вплив на регулювання медичної допомоги, оскільки у тому числі говорить про недопустимість розголошення інформації щодо хвороби чи лікування особи. У той же час з цієї статті виходить право особи на відмову від медичного втручання.

Окрім Конституції України регулювання права на медичну допомогу знайшло своє відображення у рішеннях Конституційного суду України.

Так, у рішенні по справі № 1-29/98 від 25 листопада 1998 року, Конституційний Суд визнає такими, що не відповідають Конституції деякі положення Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку платних послуг, які надаються в державних закладах охорони здоров'я та вищих медичних закладах освіти» від 17 вересня 1996 року № 1138, а саме затвердження Переліку платних послуг, положення щодо дозволу медичним закладам приймати плату за медичні послуги як добровільні внески [3]. Це рішення вочевидь обумовлено тим, що на практиці добровільні внески можуть бути використані, як спосіб отримання оплати від пацієнтів за послуги, що згідно до Конституції повинні бути безкоштовні.

У рішенні по справі № 1-13/2002 від 29 травня 2002 року Конституційний Суд дає офіційне тлумачення терміну «безоплатна

медична допомога» та відповідає на питання, чи може медична допомога надаватися за рахунок інших джерел, окрім місцевого чи державного бюджету. Безоплатність Суд тлумачить як «у державних та комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається всім громадянам незалежно від її обсягу та без попереднього, поточного або наступного їх розрахунку за надання такої допомоги». В той же час Суд встановлює, що фінансування медичної галузі за рахунок позабюджетних джерел не суперечить поняттю «безкоштовності» медичної допомоги, але таке фінансування, його обсяг та джерела повинні визначатися законом. Також, на думку Конституційного суду, потребує визначення саме поняття «медична допомога». Це рішення Конституційного Суду здебільшого продиктоване критичною ситуацією з фінансуванням, що склалася на той момент у медичній галузі, та нагальною потребою у вирішенні цього питання [2].

У рішенні № 13-р/2018 від 20 грудня 2018 року суд врегулював питання госпіталізації недієздатної особи до психіатричного стаціонару та встановив, що особа може бути госпіталізована проти її волі виключно за рішенням суду [4]. Таку ж позицію Суд висловив у своєму рішенні по справі № 1-1/2016 від 1 червня 2016 року [5].

Враховуючи вищенаведене можна зробити висновок, що право на медичну допомогу в Україні регулюється цілою низкою норм Конституційного права. Конституційний Суд України відіграє у процесі правового регулювання одну з основних ролей, вирішуючи спірні моменти та розбіжності в трактуванні цього права, враховуючи теперішню ситуацію та нові виклики сьогодення.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (з подальшими змінами). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Рішення Конституційного Суду України (справа про безоплатну медичну допомогу) від 29.05.2002 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-02#n54>.
3. Рішення Конституційного Суду України по справі N 1-29/98 від 25.11.1988 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-98#Text>.
4. Рішення Конституційного Суду України по справі №1-170/2018 (1114/18) від 20.12.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-18#Text>.
5. Рішення Конституційного Суду України по справі № 1-1/2016 від 1.06.2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16#Text>.

ЗАХОДИ ВПЛИВУ, ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ ДО НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ ЯК ЗАХОДІВ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

*Наумова Анастасія Олександрівна
здобувачка вищої освіти, Донецький національний
університет імені Василя Стуса*

Інтернет-адреса публікації на сайті:
http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3874

Забезпечення дотримання законності та правопорядку є одним із ключових завдань будь-якої держави. У цьому контексті важливу роль відіграє не лише притягнення до відповідальності за правопорушення, але й запобігання їм, що особливо стосується молоді.

В Україні, як і в багатьох інших країнах, до неповнолітніх осіб, які вчинили адміністративні правопорушення, застосовуються спеціальні заходи впливу, відмінні від заходів адміністративної відповідальності, що застосовуються до повнолітніх. Особливої уваги потребують питання нечіткості формулювань, що сприяє двозначному трактуванню і відповідно недостатності ефективності заходів впливу на поведінку таких осіб, адже якщо заходи не мають суттєвого впливу на поведінку, то вони не зможуть виконати свою основну функцію – запобігти повторним правопорушенням, не допускаючи повернення особи до протиправної поведінки. Особливо, коли мова йде про неповнолітню особу, де шанс виправлення антисоціальної поведінки набагато більший, ніж у дорослого.

Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) регулює питання адміністративної відповідальності неповнолітніх осіб за адміністративні правопорушення. Однак, КУпАП було прийнято ще за радянських часів, тому він потребує оновлення, адже з того часу суттєво змінилися суспільні цінності, відбувається адаптація національного законодавства до стандартів Європейського Союзу щодо дотримання та захисту прав людини, що закладає підстави для створення нових підходів до розуміння концептуальних основ адміністративної відповідальності. КУпАП доволі гуманний до осіб, які вчинили правопорушення у віці 16-18 років, тому виникає питання, а чи є дієвими та достатніми щодо них заходи адміністративної відповідальності.

Питання адміністративної відповідальності неповнолітніх досліджувалося багатьма вченими, такими як В. Б. Авер'янов, Р. А. Калюжний, Л. В. Коваль, А. Т. Комзюк, О. Л. Чернецький та інші. Однак, незважаючи на значну кількість досліджень, ця тема залишається

актуальною й досі, адже кількість правопорушень, в тому числі і адміністративних, що вчиняються неповнолітніми зростає.

Розглядаючи питання адміністративної відповідальності неповнолітніх, перш за все необхідно визначити сутність самого поняття. Відповідно до статті 92 Конституції України [1], адміністративна відповідальність є самостійним видом юридичної відповідальності. Слід зазначити, що часто в науковій літературі автори вказують саме на таку ознаку при формулюванні поняття. Так, Ю. О. Левенець під адміністративною відповідальністю розуміє один із видів юридичної відповідальності, яка за рахунок адміністративних норм регулює специфічні адміністративно-деліктні правовідносини в різних сферах публічно-приватного, суспільного життя, що складаються з приводу вчинення деліктоздатною особою передбаченого нормами законодавства адміністративного делікту (проступку), із застосуванням до правопорушника особливої санкції правової норми [2]. Щодо адміністративної відповідальності неповнолітніх, то в літературі її розуміють як форму державного реагування на адміністративні правопорушення, вчинені особами, які не досягли повноліття, виражену в застосуванні до них конкретних адміністративних покарань, передбачених санкціями порушених норм, і водночас як специфічний обов'язок неповнолітніх нести визначені законодавством несприятливі наслідки, пов'язані із застосуванням зазначених правових заходів [3]. Проаналізувавши наведені підходи та положення КупАП, адміністративну відповідальність неповнолітніх можна визначити як систему адміністративних стягнень та спеціальних заходів впливу, що застосовуються до осіб віком від 16 до 18 років за вчинення адміністративного правопорушення. Мета такої відповідальності полягає у: покаранні за вчинене діяння, запобіганні новим правопорушенням, формуванні особи розуміння важливості дотримання Законів.

Завдяки аналізу положень Кодексу про адміністративні правопорушення серед ряду особливостей можна виділити наступні.

По-перше, за загальним правилом, відповідно до частини першої статті 13 до осіб віком від 16 до 18 років, які вчинили адміністративні правопорушення, застосовуються заходи впливу, передбачені статтею 24-1 КУпАП. А саме: зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого; попередження; догана або сувора догана; передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за їх згодою, а також окремим громадянам на їх прохання.

Слід зазначити, що виходячи з положень КупАП мірою адміністративної відповідальності є не лише адміністративні стягнення, але й заходи впливу до неповнолітніх, які є специфічною реакцією держави на протиправну поведінку осіб, які не досягли повноліття. Перелік заходів впливу розміщується в розділі КупАП «Адміністративні стягнення», з цього випливає, що законодавець їх також сприймає як різновид заходів адміністративної відповідальності, але не ототожнює з адміністративними стягненнями. Іншими словами заходи впливу до неповнолітніх, як адміністративні стягнення, є самостійними різновидами заходів адміністративної відповідальності.

Передусім, в інших випадках при вчиненні неповнолітньою особою правопорушень, передбачених частиною 2 статті 13 КупАП, такі особи підлягають адміністративній відповідальності на загальних підставах. Маються на увазі адміністративні правопорушення, які мають високу ступінь суспільної шкідливості, наближеної до суспільної небезпечності кримінальних правопорушень, а саме: дрібне хуліганство, незаконне виробництво, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів або психотропних речовин без мети збуту в невеликих розмірах, жорстоке поводження з тваринами, дрібне викрадення чужого майна та інші. В такому випадку до неповнолітньої особи мають бути застосовані стягнення, які передбачені статтею 24 КупАП, при умові дотримання особливих правил їх накладення.

Варто вказати, що КупАП також передбачає випадки, коли орган, що розглядає справу про адміністративне правопорушення, за власним розсудом приймає рішення про притягнення неповнолітнього до відповідальності на загальних засадах або про застосування заходів впливу, передбачених у статті 24-1 КупАП. В такому випадку орган бере до уваги характер вчиненого правопорушення та особу правопорушника і може прийти до висновку про доречність застосування саме заходів впливу до неповнолітніх. У зазначеному випадку чітко проявляється гуманістичний підхід, закладений законодавцем. В такій ситуації орган, що розглядає справу, має пересвідчитися, що навіть завдяки застосуванню заходів впливу, вдасться виправити протиправну поведінку неповнолітньої особи.

Таким чином, в Кодексі України про адміністративні правопорушення передбачено лише один випадок притягнення неповнолітнього до відповідальності на загальних підставах без жодних умов, тобто лише із застосуванням адміністративних стягнень. Йдеться про вчинення особою у віці від 16 до 18 років правопорушення, передбаченого статтею 185 КупАП [4], а саме: злісна непокора законному

розпорядженню або вимозі поліцейського при виконанні ним службових обов'язків, а також вчинення таких же дій щодо члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця у зв'язку з їх участю в охороні громадського порядку. Таким чином, найбільш серйозним адміністративним правопорушенням, яке може бути вчинено неповнолітньою особою, що має наслідком притягнення до адміністративної відповідальності на загальних підставах є цей випадок. Позиція законодавця зумовлена необхідністю підтримання авторитету поліції, громадських формувань з охорони громадського порядку, державного кордону й військовослужбовців.

У такому розрізі, вчинення будь-якого адміністративного правопорушення неповнолітнім визнається обставиною, що пом'якшує адміністративну відповідальність. Відповідно закріплення такої обставини законодавчо може виключати можливість притягнення до відповідальності на загальних засадах.

Таким чином, єдиним органом, який уповноважений розглядати справи про адміністративні правопорушення, що вчиняються особою у віці від 16 до 18 років, є суд.

Слід наголосити, що представляти інтереси неповнолітньої особи під час вирішення питання про притягнення до відповідальності мають право її законні представники (батьки, усиновителі, опікуни, піклувальники. Автором пропонується для кращого впливу заходів адміністративної відповідальності повідомляти законних представників про час і місце розгляду справ, обґрунтовуючи це тим, що їх присутність на судовому засіданні не є обов'язковою, але може свідчити про поведінку самих представників та впливати на вирішення питання про притягнення їх до відповідальності за невиконання обов'язків по вихованню дітей.

Крім того, незважаючи на поблажливе ставлення законодавця до неповнолітньої особи, КупАП допускає за розсудом суду покладення на ню обов'язку відшкодування шкоди або ж своєю працею її усунення. Умовами для цього є: наявність самостійного заробітку; сума шкоди не перевищує одного неоподаткованого мінімуму доходів громадян.

Отож, окремі статті КупАП допускають відповідальність певних суб'єктів за протиправну поведінку інших осіб, які не досягли віку адміністративної відповідальності. В таких випадках відповідальність за вчинення протиправних діянь фактично покладається на законних представників у зв'язку з невиконанням покладених обов'язків щодо виховання.

З урахуванням викладеного можна зробити висновок, що з часу прийняття Кодексу України про адміністративні правопорушення в нашій державі є позитивні зміни в систематизації адміністративного законодавства, адже сам кодекс чітко визначив види адміністративних порушень, їх суб'єктів та об'єктів, а також підстави і порядок притягнення до відповідальності, що сприяло захисту прав та законних інтересів громадян. Він відіграв важливу роль у становленні системи адміністративного права України. Однак, він не є ідеальним документом і потребує подальшого вдосконалення.

Література:

1. Конституція України від 28.06.1996 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30. Стаття 92.
2. Левенець Ю. О. Поняття адміністративної відповідальності. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. С. 61.
3. Соловійова О. М. Адміністративна відповідальність неповнолітніх: чи потрібні зміни. №12/2022 р. С. 317.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 №8073(1)-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>

УКРАЇНА – КОНЦЕПТ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

Полесов Сергій Сергійович
аспірант Харківського національного
університету внутрішніх справ
ORCID: 0009-0009-2936-1030

Інтернет-адреса публікації на сайті:
http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3887

Концепт соціальної держави є одним з елементів конституційної ідентичності України. У контексті Конституції України соціальна держава наділена низкою важливих правових ознак і характеристик, які можна виокремити на підставі системного аналізу конституційних норм, де концепт соціальної держави безпосередньо згаданий. Цей концепт віднесено до числа основоположних юридичних характеристик Української держави і водночас – до числа визначальних характеристик українського конституційного ладу. Його подано в Конституції України в гранично узагальненій формі, без конкретизації проявів соціальної держави, її ознак, функцій, завдань тощо. Характеристика Української

держави як соціальної не може бути змінена інакше, аніж шляхом внесення змін до Конституції України в особливо ускладненому конституційному порядку. Будь-які зміни в конституційній та законодавчій організації державної влади чи у її здійсненні не повинні мати місце, якщо вони не узгоджуватимуться із юридичною природою України як соціальної держави, явно чи опосередковано суперечитимуть сутності і призначенню соціальної держави як такої.

Характеристика Української держави як соціальної вживається в конституційному тексті, як самостійна, окремішня, самодостатня поруч із іншими однопорядковими, проте не тотожними за юридичним смислом характеристиками цієї ж держави, як «демократична» і «правова». Водночас концепт соціальної держави не може ототожнюватися із поняттями демократичної чи правової держави, а так само не може визначатися через них, через їхні ознаки, риси, прояви. Одночасне застосування по відношенню до України конституційної її дефініції як соціальної держави та поруч із тим – як демократичної і правової зумовлює наявність складних зв'язків між цими характеристиками, де кожна з них виступає як самостійний прояв актуального і перспективного державного буття України, але разом з тим, всі ці прояви мають конституційно-правовий характер і відображають певний зріз сутності цієї держави.

Слід наголосити на існуванні сутнісного зв'язку між існуванням соціальної держави і функціональним призначенням Конституції України: остання, як випливає з її преамбули, спрямована, зокрема, на розвиток і зміцнення соціальної держави в Україні. Поняття розвитку і зміцнення соціальної держави вказує на конституційно окреслений контекст її динамічного буття: наявна модель соціальної держави, будучи константною і визначальною юридичною характеристикою держави Україна, разом із тим, не є сталою у конституційному сенсі, вона потребує свого розвитку і зміцнення, по-перше, в інтересах Українського народу, по-друге, в напрямі, що не повинен призводити до спотворення сутності і призначення соціальної держави, перекручення чи вихолощення її сутності і призначення, по-третє, такий розвиток і зміцнення мають відбуватися в рамках, визначених Конституцією України, з урахуванням визначеної нею системи конституційних органів державної влади та їх співвідношення із правовими зобов'язаннями, що впливають із необхідності забезпечення соціальних прав громадян України. Розвиток і зміцнення соціальної держави є самостійним перспективним напрямом

конституційно-державного розвитку України, що має узгоджуватися, з одного боку, із синхронним розвитком і зміцненням її ж як «демократичної» і «правової» держави, а, з другого боку, із визначенням засад внутрішньої і зовнішньої політики, зокрема з реалізацією стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору.

Функціональне призначення Конституції України обумовлює конкретизацію загальної формули, вжитої стосовно України як соціальної держави, в інших положеннях Основного Закону України та в інших законодавчих актах на засадах конституційної узгодженості, юридичної визначеності, несуперечливості, послідовності, відповідності правомірним очікуванням громадян тощо. При цьому єдиним суб'єктом, уповноваженим конкретизувати положення щодо соціальної держави на рівні законів України, є Верховна Рада України як єдиний орган законодавчої влади в державі, а на рівні офіційного тлумачення конституційних положень про соціальну державу – Конституційний Суд України.

Інституціалізація України як соціальної держави детермінує визначення юридичного механізму та тих державних органів, на які покладається обов'язок реалізації завдань і функцій соціальної держави, зокрема її соціальної політики та захист соціально-економічних прав громадян, у межах та у спосіб, що встановлені Конституцією та законами України. Концепт соціальної держави, конституціалізований в Україні, потребує своєї предметної конкретизації, як з огляду на конституційну обмеженість формату правового регулювання соціальних відносин на рівні Основного Закону держави, так і з огляду на необхідність конституціалізації галузевого (соціального) законодавства, зокрема і в частині впровадження зазначеного концепту у правові практики взаємодії між державою та індивідом. Вагомим напрямом такої конкретизації виступає юриспруденція Конституційного Суду України в розрізі якої виокремлюються: ознаки, принципи та завдання соціальної держави; розглядаються основні риси соціальної політики соціальної держави; простежується концептуальне підґрунтя соціальної держави в доктринах людської гідності, захищеності соціальних прав індивіда та редистрибутивної ролі держави в сучасному суспільстві.

ЩОДО ПИТАННЯ НЕСУМІСНОСТІ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ВІЙСЬКОВОЮ СЛУЖБОЮ

Рибалко Гліб Сергійович

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінально-правових дисциплін

Харківського національного

університету імені В.Н. Каразіна

ORCID: 0000-0001-9690-6082

Інтернет-адреса публікації на сайті:

http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3907

З початком повномасштабного вторгнення в адвокатський спільноті загострилися дискусії з приводу можливості надання професійної правничої допомоги адвокатами які вступили до лав збройних сил України. Так, відповідно до пункту 2 частини 1 статті 7 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» військова служба є несумісною із адвокатською діяльністю, отже в разі призову адвоката на дійсну (альтернативну) військову службу, він не має права на здійснення адвокатської діяльності.

Законодавство визначає, що мобілізовані особи призиваються на військову службу і зараховуються до особового складу відповідної військової частини наказом командира такої частини. З моменту зарахування на мобілізовану особу розповсюджується дія не тільки відповідних військових статутів, але й інших нормативно-правових актів, що регулюють проходження військової служби, в тому числі і щодо матеріально-технічного, медичного та іншого забезпечення, порядку призначення пільг тощо.

Ще у 2014 році, Рішенням Ради адвокатів України № 124 було затверджено Роз'яснення з питань, що виникають при мобілізації та призову на військову службу осіб, які здійснюють адвокатську діяльність відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Відповідно до даного Роз'яснення адвокат не має права здійснювати адвокатську діяльність під час проходження військової служби, в тому числі на умовах мобілізації. Порушення цього обмеження є підставою для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності.

Таким чином, у разі мобілізації адвоката, він зобов'язаний був зупинити своє право на зайняття адвокатською діяльністю.

Але, така позиція не відповідала Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» щодо гарантій адвокатської діяльності, оскільки зупинення права на зайняття адвокатською діяльністю було зумовлено не безпосереднім бажанням та діями адвоката, а діями державних органів, які призвали його в умовах мобілізації до складу Збройних сил України.

Вказану проблему було тимчасово вирішено Радою адвокатів України, яка відповідно до свого рішення від 03 березня 2022 року №24 встановила, що у період воєнного стану не вважатиметься порушенням вимог щодо несумісності проходження військової або альтернативної (невійськової) служби адвокатами та не застосовуватиметься відповідна підстава для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності.

Втім згодом позиція органів адвокатури, на жаль, раптово змінилася в протилежну сторону. Так 10 червня 2024 року стало відомо, що Рада адвокатів скасувала рішення №24.

Очевидним є і факт того, що адвокат, який проходить військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, фізично не спроможний здійснювати адвокатську діяльність та надавати правничу допомогу. Адже він не може повноцінно розпоряджатись своїм часом та визначати фактичне місце перебування.

Таким чином, законодавча вимога у разі мобілізації адвоката зупинити своє право на зайняття адвокатською діяльністю в порядку, передбаченому ст. 31 Закону, не тільки не порушує положення Конституції України щодо права кожного громадянина на правничу допомогу, а навпаки сприяє забезпеченню повноцінного права кожного на кваліфіковану правничу допомогу та права на захист, унеможлиблює затягування судових процесів через відсутність адвоката на судових засіданнях та затримки з поданням необхідних доказів тощо.

Законом чітко визначено, що несумісною з діяльністю адвоката є військова або альтернативна (невійськова) служба. Порушення адвокатом вимог щодо несумісності вважається дисциплінарним проступком та є підставою для притягнення його до дисциплінарної відповідальності у вигляді накладення дисциплінарного стягнення (ч. 1, п. 1 ч. 2 ст. 34, ст. 35 Закону). У свою чергу, накладення на адвоката дисциплінарного стягнення може мати наслідком зупинення права на заняття адвокатською діяльністю (п. 3 ч. 1 ст. 31 Закону).

Таким чином, адвокати, які були призвані на військову службу під час мобілізації, на особливий період, можуть бути притягнуті до дисциплінарної відповідальності. При цьому, їх право на здійснення адвокатської діяльності примусово зупиняється саме внаслідок притягнення особи до юридичної відповідальності.

Однак, по-перше, відповідно до ч. 2 ст. 61 Конституції України юридична відповідальність особи має індивідуальний характер. Зокрема, це означає, що під час вирішення питання про притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності має бути враховано ступінь його вини у порушенні вимог щодо несумісності. З огляду на те, що захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є обов'язком (а не правом) громадян України, а також те, що всі без виключення громадяни відбувають військову службу відповідно до закону (ст. 65 Конституції України) то, цілком очевидно, що адвокати призвані до Збройних Сил України в порядку мобілізації, не мають власної волі на порушення встановлених Законом вимог щодо несумісності. Відповідно, у даному випадку відсутній такий ключовий елемент складу правопорушення, як вина особи. Відсутність вини має виключати можливість притягнення таких осіб до дисциплінарної відповідальності.

По-друге, відповідно до ст. 2 Закону, адвокатура України – це недержавний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правничої допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання організації і діяльності адвокатури в порядку, встановленому цим Законом. Відповідно, уповноважені органи адвокатури можуть самостійно вирішувати в кожному окремому випадку – чи має місце дисциплінарний проступок адвоката та який з можливих видів дисциплінарних стягнень підлягає застосуванню.

У свою чергу проектом Закону України р. № 1014 від 15.02.2024 «Про внесення змін до статті 7 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» щодо уточнення підстав несумісності з діяльністю адвоката» пропонується встановити, що несумісною з діяльністю адвоката є «військова служба за контрактом або альтернативна (невійськова) служба».

Тож, можна констатувати, що несумісною з діяльністю адвоката є військова служба у добровільному порядку (за контрактом), а адвокати, які призвані в лави Збройних сил України по мобілізації, збережуть свій діючий статус.

РОЛЬ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ В РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ ТА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Томашевський Андрій Сергійович
здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти,
спеціальність 293 Міжнародне право,
Національний авіаційний університет

Науковий керівник: Максимович Роман Олегович
завідуючий кафедри міжнародного та європейського права,
Національний авіаційний університет

Інтернет-адреса публікації на сайті:

http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3901

Війна в Україні, яка розпочалася в 2014 році з анексії Криму Росією та ескалації конфлікту на сході країни, ця подія стала однією із найгостріших конфліктів у Європі з часів Другої світової війни. Події, що супроводжують цей конфлікт, включають масштабні порушення прав людини, зокрема військові злочини та злочини проти людяності. З 2022 року ситуація значно погіршилася після повномасштабного вторгнення російських військ на територію України. Цей конфлікт призвів до численних жертв серед цивільного населення, руйнування інфраструктури, геноцид та вимушеного переселення мільйонів людей.

Міжнародний кримінальний суд, заснований Римським статутом у 2002 році, покликаний забезпечувати притягнення до відповідальності осіб, винних у найтяжчих міжнародних злочинах, таких як геноцид, військові злочини та злочини проти людяності. Юрисдикція міжнародного кримінального суду охоплює злочини, скоєні на території держав-учасниць Римського статуту або громадянами цих держав. Україна не є державою-учасницею Римського статуту, але, визнаючи необхідність міжнародного правосуддя, подала дві декларації, які надають міжнародному кримінальному суду юрисдикцію розслідувати злочини, скоєні на її території з 2014 року.

Питання забезпечення справедливості під час військових конфліктів є надзвичайно важливим, оскільки безкарність за серйозні порушення прав людини може призвести до подальшої ескалації насильства та дестабілізації регіону. Міжнародний кримінальний суд є важливим інструментом міжнародного права, спрямованим на боротьбу з безкарністю та встановленням верховенства права на міжнародному рівні. Роль міжнародного кримінального суду у розслідуванні військових

злочинів та злочинів проти людяності під час війни в Україні набуває особливого значення, оскільки цей конфлікт має глобальні наслідки та викликає серйозне занепокоєння міжнародної спільноти.

В цьому розширеному вступі я намагаюсь висвітлити основні аспекти діяльності міжнародного кримінального суду, актуальність його ролі у контексті війни в Україні. Наголошуючи на важливості міжнародної співпраці для забезпечення правосуддя. Розслідування міжнародного кримінального суду може допомогти відновити справедливість для жертв, притягнути винних до відповідальності та запобігти майбутнім порушенням міжнародного гуманітарного права. Однак, перед міжнародним кримінальним судом стоїть низка викликів, як політичних, так і практичних, що ускладнюють процес розслідування та судового переслідування винних.

Таким чином, розглядаючи ролі міжнародного кримінального суду у контексті війни в Україні є важливим не лише для розуміння поточної ситуації, але й для розвитку механізмів міжнародного правосуддя, які можуть забезпечити тривалий мир та стабільність у світі.

Роль міжнародного кримінального суду у розслідуванні злочинів в Україні

Юрисдикція та легітимність

Міжнародний кримінальний суд має чітко визначену юрисдикцію, яка обмежується найтяжчими міжнародними злочинами: геноцидом, військовими злочинами, злочинами проти людяності та злочином агресії. Хоча Україна не є державою-учасницею Римського статуту як було наведено вище, вона зробила два важливі кроки для визнання юрисдикції. У квітні 2014 року Україна подала декларацію, визнавши юрисдикцію міжнародного кримінального суду щодо злочинів скоєних на її території з 21 листопада 2013 року. У вересні 2015 року була подана друга декларація, яка розширила цю юрисдикцію на невизначений термін.

Ці декларації надали міжнародному кримінальному суду можливість розслідувати та переслідувати осіб, винних у військових злочинах та злочинах проти людяності, скоєних на території України. Визнання юрисдикції міжнародного кримінального суду підкреслює важливість міжнародного правосуддя та підкреслює намір України забезпечити справедливість для жертв конфлікту. Однак це також створює певні юридичні та політичні виклики, зокрема щодо співпраці з Росією, яка не визнає юрисдикцію міжнародного кримінального суду і заперечує свою участь у злочинах.

Мандат міжнародного кримінального суду

Мандат міжнародного кримінального суду включає розслідування військових злочинів, злочинів проти людяності та геноциду. У контексті війни в Україні міжнародний кримінальний суд фокусується на низці серйозних порушень, таких як навмисні атаки на цивільне населення, тортури, звалтування, незаконні депортації та використання забороненої зброї. Робота міжнародного кримінального суду полягає у зборі доказів, проведенні розслідувань на місці, опитуванні свідків та підготовці справ для судового розгляду.

Розслідування міжнародного кримінального суду є складним процесом, що включає тісну співпрацю з українськими національними органами влади, міжнародними організаціями та неурядовими організаціями. Ця співпраця дозволяє міжнародному кримінальному суду отримувати доступ до важливих свідчень та доказів, що є критично важливими для забезпечення успішного судового переслідування. Однак, процес розслідування також стикається з низкою практичних та юридичних перешкод, які ускладнюють виконання мандату міжнародного кримінального суду.

Виклики перед міжнародним кримінальним судом

Політичні виклики

Один з головних політичних викликів, з якими стикається міжнародний кримінальний суд, пов'язаний з опором з боку Росії. Росія не визнає юрисдикцію міжнародного кримінального суду і заперечує свою причетність до військових злочинів та злочинів проти людяності в Україні. Це створює значні перешкоди для розслідування, оскільки доступ до потенційних свідків, доказів та місць злочинів може бути обмежений або заблокований.

Крім того, міжнародна політична обстановка також впливає на діяльність міжнародного кримінального суду. Деякі ключові держави, такі як Сполучені Штати, не є учасниками Римського статуту і часто критикують роботу суду. Відсутність підтримки з боку цих країн може ускладнити зусилля міжнародного кримінального суду щодо забезпечення міжнародної справедливості. Політичний тиск та відсутність глобальної підтримки можуть призвести до уповільнення процесу розслідування та судового переслідування.

Практичні виклики

Практичні виклики, з якими стикається міжнародний кримінальний суд, включають доступ до місць злочинів у зоні конфлікту. Військові дії та нестабільна ситуація по всій території України створюють значні

ризиками для розслідування, що обмежує можливості працювати на місці подій. Безпека розслідування є пріоритетом, але вона часто входить у конфлікт з необхідністю оперативного збору доказів.

Збір доказів також є складним завданням. Військові злочини та злочини проти людяності часто скоюються у хаотичних умовах, де свідчення можуть бути втрачені або знищені. Достовірність свідчень та документів може бути поставлена під сумнів, що ускладнює побудову міцної доказової бази для судового розгляду. Технічні та логістичні труднощі, пов'язані зі збереженням та аналізом зібраних доказів, також є значними викликами для міжнародного кримінального суду.

Правові виклики

Правові виклики включають питання екстрадиції підозрюваних осіб. Росія та інші держави, які не співпрацюють з міжнародним кримінальним судом, можуть відмовляти у видачі підозрюваних, що значно ускладнює притягнення їх до відповідальності. Навіть у випадках коли підозрювані перебувають на території держав-учасниць Римського статуту, процес екстрадиції може бути довгим і складним через юридичні та політичні перешкоди.

Довготривалість судових процесів є ще одним викликом для міжнародного кримінального суду. Складність розслідувань, збір доказів та необхідність забезпечення справедливого судового процесу часто призводять до значного часу, необхідного для завершення справ. Це може розчарувати жертв та їхні родини, які прагнуть швидкого правосуддя. Крім того, затягування процесів може негативно вплинути на довіру до міжнародного кримінального суду та міжнародної системи правосуддя в цілому.

Список використаних джерел:

1. Офіційний сайт міжнародного кримінального суду (icc-cpi.int)
2. Human Rights Watch (hrw.org)
3. International Crisis Group (crisisgroup.org)
4. BBC News
5. The Guardian
6. Укрінформ
7. Westlaw

Книги та монографії:

1. The International Criminal Court: A Global Civil Society Achievement
2. War Crimes and Human Rights

ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МЕДІАЦІЇ У ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ СПОРАХ

Шеремета Назар Ігорович
магістр права, секретар суду
Першотравневого районного суду м. Чернівці

Науковий керівник: Гаврилюк Руслана Олександрівна
доктор юридичних наук, професор, завідувач
кафедри публічного права юридичного факультету
Чернівецького національного
університету ім. Юрія Федьковича

Інтернет-адреса публікації на сайті:
http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3902

Еволюція правового регулювання медіації у публічно-правових спорах є складним і багатограним процесом, що відображає динамічні зміни у підходах до вирішення конфліктів у сучасних правових системах. Медіація, як альтернативний метод вирішення спорів, має значний потенціал для забезпечення ефективного, справедливого та економічно доцільного врегулювання публічно-правових спорів, що виникають між державними органами та приватними особами або між самими державними інституціями.

Історично медіація розвивалася в умовах переважно приватноправових відносин, однак поступово її застосування поширилося і на публічно-правову сферу. Це спричинено необхідністю оптимізації правосуддя, зниження навантаження на судову систему, а також прагненням досягнення більш гнучких і адаптованих до конкретних обставин способів врегулювання конфліктів. У цьому контексті виникає потреба в аналізі еволюції нормативно-правового регулювання медіації, зокрема у публічно-правових спорах, з метою виявлення тенденцій, проблем і перспектив її подальшого розвитку.

Особливу увагу приділено порівняльно-правовому аналізу підходів до регулювання медіації в різних правових системах, що дозволяє виявити загальні закономірності та специфічні особливості національних моделей. Дослідження також охоплює проблематику впровадження медіації в адміністративних, податкових, екологічних та інших видах публічно-правових спорів.

Результати дослідження мають практичне значення для вдосконалення законодавства та підвищення ефективності правозастосовної діяльності у сфері публічно-правових відносин.

Висновки та рекомендації, що містяться у статті, можуть бути використані законодавцями, судовими органами, медіаторами та іншими учасниками процесу врегулювання публічно-правових спорів.

Таким чином, метою дослідження є наукове обґрунтування еволюції правового регулювання медіації у публічно-правових спорах, висвітлення ключових аспектів нормативного забезпечення та практичної реалізації цього інституту, а також формулювання рекомендацій щодо удосконалення законодавства та практики застосування медіації у публічно-правовій сфері.

Термін "медіація" походить від латинського слова "mediatio", утвореного від дієслова "mediare", що означає "виконувати функції посередника" або "бути посередником". Саме слово "mediare" має корінь "medius", який перекладається як "середній" або "посередній". Основна концепція медіації полягає у виступі в ролі посередника або фасилітатора між декількома сторонами. Термін "медіація" має давнє походження, оскільки використання посередників для вирішення спорів відоме з давніх часів. Історичні джерела свідчать про використання медіації ще у торгівлі фінікійців та у Вавилоні. У Стародавній Греції існувала практика залучення посередників, відомих як "proxenetas", а римське право, починаючи з кодексу Юстиніана, визнавало посередництво. Римляни застосовували такі визначення посередництва: *internuncius*, *medium*, *intercessor*, *philantropus*, *interpolator*, *conciliator*, *interlocutor*, *interpres*, *mediator* [1, с. 34].

Як засвідчують історичні джерела, медіація як метод вирішення спорів за участю нейтральних посередників виникла паралельно з становленням людини як соціальної істоти. Наукові дослідження давно виявили, що природа людини є внутрішньо суперечливою, що призводить до постійних конфліктів різного характеру. Незліченна кількість людських конфліктів ускладнюється аналогічно суперечливою структурою суспільства. З метою запобігання ескалації зазначених конфліктів, людські спільноти в процесі своєї еволюції розробляли різні механізми, методи та способи їх розв'язання. Аналіз цих інструментів та їх практичне застосування свідчать, що основною парадигмальною ознакою зазначених механізмів було не домінування однієї зі сторін конфлікту над іншою, а взаємовигідне вирішення спору в інтересах усіх учасників. За останніми даними історичної науки, ця парадигма врегулювання міжособистісних конфліктів залишалася домінуючою протягом приблизно ста тисяч років.

З появою п'ять-десять тисяч років тому природних (або субстанційних) державних утворень значних змін зазнала структура

людських спільнот. Замість переважання горизонтальних зв'язків між індивідами та їхніми групами, які домінували в попередній історичний період, почали встановлюватися ієрархічні структури, що формувалися через публічно-владні механізми. У європейській цивілізації початок цього періоду ознаменувався утворенням Давньоримської імперії, що сталося на межі до нашої ери та нової ери. Однією з головних характеристик таких суспільств було інтегрування майже всього їхнього життєвого простору в природний стан, включаючи привласнення державою процесу вирішення людських конфліктів.

Внаслідок цього парадигма врегулювання конфліктів зазнала кардинальних змін. Вона почала формуватися за принципом "переможець-переможений". У такій ціннісній системі людина перетворювалася з суб'єкта на об'єкт конфліктних відносин, а суд став основним інструментом для вирішення публічно-правових спорів [2, с. 138].

Серед світових провідних держав слід зазначити, що у 1980-х роках у Сполучених Штатах Америки порушили питання про відокремлення видів медіації та характеристики різних моделей проведення медіаційних процедур. Наслідком таких дискусій стало визнання того, що, незважаючи на численні спільні риси різних видів медіації, можна визначити окремі її моделі. Ця класифікація враховує такі елементи, як особа медіатора, характер і тип спору, а також очікування сторін [3, с. 138].

Історія становлення руху за альтернативне вирішення спорів бере свій початок у 1976 році в Сполучених Штатах Америки, хоча сам термін з'явився ще в 60-х роках. Як зазначає Ю.П. Крисюк, під час національної конференції імені Р. Паунда, присвяченої питанням невдоволеності населення роботою системи правосуддя в США, було розроблено документи, що стали політичною основою руху за медіацію як в США, так і в інших країнах світу. Ця подія, відома як Паундська конференція, заклала фундамент для розвитку медіації [4, с. 155].

На теренах України питання ведення діалогу ретельно досліджував видатний український діяч, богослов, письменник, філософ, ректор Києво-Могилянської академії (1710-1716) Феофан Прокопович. Зокрема, у своїй праці "Логіка" він присвячує п'яту книгу питанням проведення диспуту під назвою «Про закони і правила належного ведення диспуту». За визначенням Прокоповича, диспут є процесом вирішення проблеми, яка з двох протилежних точок зору є беззаперечною, коли учасники аналізують стійкість основ кожної з них та правила, на яких вони ґрунтуються, розпочинаючи діалог. Один з учасників бере до уваги аргументи іншого, тоді як його опонент намагається спростувати антагоністичний принцип, або ж, навпаки, перший захищає свій принцип,

а другий намагається його спростувати. У разі відсутності третьої незацікавленої сторони, яка б не підтримувала жодного з конфліктуючих боків, виникає справжня суперечка між прибічниками різних точок зору [5, с. 44].

У період Київської Русі значною мірою визначальним документом вважається Новгородська берестяна грамота, що зазначала можливість вирішення суперечок шляхом мирних процедур. Також у цей період виникла практика братерства, яка регулювала використання кровної помсти, що відбувалося в контексті розвитку слов'янської цивілізації та усвідомлення її негативних наслідків. Православна церква, що мала великий авторитет серед населення, часто виступала посередником у вирішенні конфліктів, представлених священиками. Ця процедура відома під термінами "посередництво" або "клопотання" [6, с. 208].

В історії України можна знайти численні традиції, пов'язані з позасудовим вирішенням спорів. Багато років тому на Запорізькій Січі проводилися важливі зібрання, зокрема військові ради, що мали форму колективних зборів. Обговорення питань на таких радах тривали доти, доки спільнота не досягала консенсусу, прийняттого для всіх учасників. Незважаючи на те, що посередництво було широко застосовуваним у суспільному житті України навіть у роки незалежності, його юридичне закріплення відбулося зовсім нещодавно.

Систематичне впровадження медіації в Україні розпочалося у 90-х роках як частина діяльності некомерційних громадських організацій, що дозволило гнучко шукати найбільш ефективні форми цієї практики. Для пострадянського простору ця ситуація була доволі сприятливою. Хоча у 1998 році в Україні було створено Національну службу посередництва і примирення (НСПП) з метою розвитку медіації, відсутність правової бази не стимулювала її подальший розвиток. Перші організації (групи медіаторів) були засновані у 1994 році. Перший досвід застосування медіації припадає на 1995-1997 роки. Завданням цього періоду було не лише перевірити на практиці, наскільки ця технологія застосовна в Україні, але й розробити механізми інтеграції медіації в існуючу систему вирішення конфліктів [7, с. 78-79].

Запровадження комплексу альтернативних засобів вирішення публічно-правових спорів, за твердженням багатьох фахівців у сфері адміністративного права, цілком відповідає сучасним тенденціям розвитку адміністративного права. Вони вказують на те, що адміністративна процедура, яка базується на абсолютній субординації та підкоренні між учасниками адміністративно-правових відносин, більше не задовольняє вимогам сучасної системи публічного управління. Наприклад, Б. Хохман

зазначив, що в період директивного державного управління було би немисливо, щоб публічна адміністрація, яка виконувала майже всі державні владні функції, враховувала інтереси фізичних і юридичних осіб. Тоді вони мали підлеглий статус, але зараз перетворилися на клієнтів, що акцентує увагу на необхідності досягнення консенсусу між учасниками адміністративних процедур або між органами влади та приватними особами. На думку Хохмана, наслідком еволюції правового регулювання медіації у публічно-правових спорах має стати інтеграція її в державне управління, щоб забезпечити принципові зміни у здійсненні публічної влади в адміністративних провадженнях. Коли медіатор виступає посередником між адміністративними органами та приватними особами, адміністративний орган повинен не лише забезпечувати публічний інтерес і застосовувати закон, але й враховувати інтереси інших учасників процедури, незалежно від їхньої участі в медіації. Кінцевим результатом переговорів за участю медіатора може бути традиційний адміністративний акт, але часто результатом може стати спеціальний адміністративний контракт, який відображає процес узгодження його умов [8, с. 56].

Отже, внаслідок даного наукового дослідження проведено комплексний аналіз еволюції правового регулювання медіації у публічно-правових спорах, що дозволяє зробити ряд важливих висновків. По-перше, історичний розвиток інституту медіації свідчить про поступову інтеграцію цього альтернативного методу врегулювання спорів у правові системи різних держав. Зокрема, застосування медіації у публічно-правових відносинах пройшло через кілька етапів, починаючи від експериментальних проєктів до широкомасштабного впровадження на законодавчому рівні.

По-друге, проведений порівняльно-правовий аналіз показав, що різні правові системи використовують свої підходи до регулювання медіації в публічно-правових спорах. У деяких країнах медіація вже закріплена як обов'язковий етап досудового врегулювання спорів, тоді як інші держави тільки починають інтегрувати цей інститут у свої правові системи. Це свідчить про необхідність обміну досвідом та кращими практиками між країнами з метою вдосконалення національних моделей регулювання.

По-третє, ефективність правового регулювання медіації у публічно-правових спорах значною мірою залежить від чіткого законодавчого закріплення процедури медіації, прав та обов'язків учасників, а також від наявності кваліфікованих медіаторів. Законодавчі ініціативи повинні спрямовуватися на створення сприятливих умов для розвитку медіації, включаючи фінансову підтримку, навчання медіаторів та підвищення правової культури населення.

Загалом, результати дослідження свідчать про значний потенціал медіації у публічно-правових спорах як інструменту для зниження конфліктності, підвищення ефективності правозастосовної діяльності та зміцнення довіри до державних інституцій. Рекомендації, сформульовані в статті, можуть бути корисними для законодавців, судових органів, медіаторів та інших учасників процесу врегулювання публічно-правових спорів. Подальші дослідження у цій сфері мають бути спрямовані на вдосконалення правових механізмів медіації та підвищення її ефективності в контексті національних правових систем.

Література:

1. Шинкар Т. І. Застосування медіації в адміністративному судочинстві: вітчизняний та зарубіжний досвід : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2017. 220 с.
2. Petro PATSURKIVSKYY, Ruslana HAVRYLYUK, Iliia YURIIICHUK. Mediation as an anthroposociocultural value. *European Journal of Law and Public Administration*. 2020, Volume 7, Issue 2, p. 137-150 <https://doi.org/10.18662/eljpa/7.2/134>
3. Gmurzyńska Ewa, Morek Rafał. *Mediacje. Teoria i praktyka*. Warszawa : Oficyna a Wolters Kluwer business. 2014. 492 s
4. Крисюк Ю. П. Медіація як позасудовий спосіб вирішення спорів: історія впровадження в зарубіжних країнах і перспективи для України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 38(2). С. 154-157.
5. Огречук Г. О. Правове регулювання застосування медіації при вирішенні цивільно-правових спорів. Дисертація на здобуття аукового ступеня к.ю.н. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Київ, 2016. 213 с.
6. Токарева К. С. Етапи впровадження медіації. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск 2 (23) Том 4, 2018. С. 208-212.
7. Petro Patsurkivskyy, Ruslana Havrylyuk. MEDIATION AS A WAY OF CONSTRUCTING SOCIAL REALITY (Chapter 8. S. 57-78) in book: *Mediation in progress. Collection of articles by participants of the Mediation project: Training and Society Transformation / MEDIATS 599010-EPP-1-2018-1-NL-EPPKA2-CBHE-JP*. 2022 155 s.
8. Hohmann B. The Role Of Alternative Dispute Resolution in the Administrative Procedure. *Dakam's international social sciences meeting conference proceedings (Istanbul, Turkey)*. 2017. P. 53-58.

РОЛЬ КОНСТИТУЦІЙНИХ СУДІВ У КОНЦЕПЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ДЕМОКРАТІЇ: ДЕЯКІ ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Шиманський Євген Іванович
приватний нотаріус, Бучанський районний
нотаріальний округ Київської області

Інтернет-адреса публікації на сайті:
http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3906

Добре відомо, що всі сучасні держави-члени ЄС прагнуть бути конституційними демократіями. Вони поважають і передбачають у своїх конституціях конституційні цінності, які традиційно розумілися як обмеження демократії: верховенство права, фундаментальні права або, на більш загальному рівні, рівність і людська гідність. Ці принципи часто асоціюються з конституціоналізмом, який утвердився в Західній Європі як важлива правова цінність після Другої світової війни [1].

Демократія та конституціоналізм, якщо їх розуміти у вузькому розумінні, іноді постають як певною мірою протилежні один одному. Перша має бути досягнута через політичний процес (або політиків), тоді як останній є сферою діяльності судів і адвокатів та обмежує демократію як волю більшості. Досягнення конституційної демократії, таким чином, розглядається як акт балансування: основні права та верховенство права застосовуються за рахунок демократії, і навпаки. Це виправдовується необхідністю контролювати небажані наслідки демократії, такі як можливе пригнічення меншин, та/або забезпечити належне функціонування демократичного процесу. Точні контури цього акту балансування відрізняються відповідно до розуміння демократії та конституціоналізму відповідно, але центральний момент полягає в тому, що обидва розглядаються як такі, що перебувають у непримиренній напрузі один з одним [2].

Концепція конституційної демократії Ю. Габермаса прагне примирити їх через «тезу про співоригінальність»: громадяни можуть діяти як члени політичної спільноти (і, таким чином, приймати демократичні рішення у вузькому значенні), лише якщо їхні індивідуальні права (пов'язані з вузьким розумінням конституціоналізму) гарантовані. Однак у «постметафізичному світі», де не існує заздалегідь встановленої істини, зміст таких індивідуальних прав може бути визначений лише спільно з іншими через дискурсивний процес формування думки та волі. Дискурсивний процес може «приводити до переконливих позицій, з якими всі індивіди можуть погоджуватися без примусу» [3], і здатний виробляти легітимні рішення. Зосередженість на дискурсі робить пояснення

Габермаса про конституційну демократію особливо корисним і відрізняє його від інших спроб примирити конституціоналізм і демократію в єдину концепцію. Акцент зміщується з будь-якої сторони передбачуваної опозиції на процес між ними, завдяки якому вони взаємно взаємодіють і зміцнюють легітимність цілого.

У реальному світі цей процес дискурсу реалізується через комунікативну систему: набір інститутів і практик, які в основному створені та структуровані за допомогою права. Таким чином, право займає ієрархічно вищу позицію порівняно з іншими дискурсами: моральним, спрямованим на універсальність; етичним, що стосуються індивідуальної та колективної ідентичностей; і прагматичним, який встановлює відносини між засобами та цілями та ранжує пріоритети між певними колективними благами. Хоча Габермас стверджує, що це вище становище правового дискурсу над іншими залишає їхню внутрішню логіку недоторканою, правова форма, тим не менше, накладає важливі обмеження: часові, соціальні, а також матеріальні [4]. Габермас імпліцитно передбачає «розподіл повноважень» [5]: «розподіл можливостей для доступу до різних причин і до відповідних форм комунікації, які визначають, як з цими причинами працювати». Він не розкриває далі того, який тип інституціоналізації потрібен (хоча його реконструкція спирається на практику Федеративної Республіки Німеччини та її Конституційного суду). Проте, як показує досвід, потрібне саме відокремлення конституційних судів (і конституційної законності) від звичайних судів, особливо тому, що творча роль судів у сфері конституційного судочинства стосується фундаментальних принципів, втілених у Конституції. Трансформація конституційних судів загрожує цьому відокремленню національних конституційних судів від решти судової системи та їх вищих повноважень, необхідних для підтримки комунікативної організації.

Слід застерегти, що «вищу» позицію правового дискурсу критикували з багатьох сторін [6]. Так, Г. Тойбнер зауважив, що пояснення Габермаса «недооцінює цілеспрямованість правової динаміки, яка робить набагато більше, ніж просто відфільтровує аргументи» [7]. Тойбнер далі ставить під сумнів здатність права «вирішувати між економічною, політичною та моральною раціональністю та претендувати на обов'язковість для всього суспільства» [8]. Відповідь на це заперечення може бути подвійною: по-перше, шляхом подальшого розмежування між звичайною та конституційною законністю право стає набагато більш відкритим для раціональності. Узгодженість, яка, на думку Тойбнера, домінує у внутрішній логіці права, може бути досягнута в різному ступені та на різних рівнях. Ось чому Габермас розрізняє дві протилежні парадигми права: буржуазне формальне право, пов'язане з ідеєю вільної

ринкової економіки ХІХ століття, і матеріалізоване право соціальної держави, яке з'явилося як реакція на несправедливість першого після Першої світової війни [29]. Буржуазна парадигма наголошує на формальній справедливості та правовій визначеності, тоді як парадигма добробуту наголошує на реальній справедливості в індивідуальному випадку.

Теорія дискурсу права та демократії, запропонована Габермасом у праці «Між фактами та нормами», реалізується через третю, процедурну парадигму, яка здатна виступати арбітражем між двома іншими [10]. Габермас передбачає інший поділ дискурсів: між дискурсами виправдання та застосування [11]. У першому встановлюється дійсність норм, тоді як у другому перевіряється відповідність їхнього застосування до конкретних ситуацій. Габермас не заперечує творчої ролі судів, навпаки, вважає: «у тій мірі, в якій правові програми потребують подальшого уточнення судами, оскільки рішення в сірій зоні між законодавством і винесенням судових рішень, як правило, передаються судовій системі, незважаючи на всі застереження, юридичні дискурси застосування повинні бути помітно доповнені елементами, взятими з дискурсів виправдання» [12]. Іншими словами, творча роль судів вимагає «іншого виду легітимації, ніж власне судові рішення» [13]. Вона повинна, на думку Габермаса, передбачати «додаткові зобов'язання судів обґрунтовувати свої думки перед розширеним критичним форумом, специфічним для судової системи. Це вимагає інституціоналізації правової публічної сфери, яка виходить за рамки існуючої культури експертів і є достатньо чутливою, щоб зробити важливі судові рішення центром публічних суперечок» [34].

Друга відповідь Тойбнеру стосується можливості перегляду. Юридичні рішення, які розглядаються між різними системами, можуть вимагати обов'язкової сили або остаточності лише з їх власної точки зору. Соціально-політична реальність інша, і «останнє слово» має принаймні два часові виміри: один стосується конкретної справи, а інший орієнтований поза ним. Існує багато можливих способів, якими «кінцевість процедурного раунду» можна перетворити на «постійно можливу безперервність політичної мобілізації». Таким чином, останнє слово завжди «тимчасове» [15]. Отже, питання полягає в тому, як збалансувати прагнення до остаточності з прагненням до перегляду та змін, визнаючи, що одне може бути досягнуто лише ціною іншого.

Подвійний поділ «звичайної» і конституційної законності та дискурсів застосування й обґрунтування, разом із прагненням до перегляду, найкраще реалізується через інституційний поділ конституційного судового розгляду в спеціалізованих конституційних судах. Вони складають важливу частину комунікативного механізму конституційних демократій. Це пояснюється наступними причинами.

По-перше, судді спеціалізованих конституційних судів мають більше часу та ресурсів для участі в конституційних/виправдовувальних дискурсах, які висувають особливі вимоги до їх компетентності. По-друге, процес у цих судах можна структурувати таким чином, щоб інші установи мали належний голос і представництво. По-третє, справи, які розглядаються в таких судах, також можуть привернути належну увагу широкої громадськості, а конституційні суди не можуть легко уникнути важких справ за допомогою «легалістичної» тактики. По-четверте, спеціалізовані конституційні суди також можуть бути створені з метою більшого професійного різноманіття, щоб вони включали членів з різним досвідом, не лише адвокатів чи навіть кар'єрних суддів, як це все ще є звичайним для судової системи більшості країн континентальної Європи. По-п'яте, коротший термін повноважень також може забезпечити більшу активну реакцію конституційного судочинства.

Поділ конституційних і звичайних судів не стосується «демократичної легітимності», яку зазвичай пов'язують із політичними інституціями, особливо не з точки зору того, що Р. Алексі називає «репрезентативністю за рішенням» або «вольовою» репрезентативністю, зосередженою навколо концепцій виборів і правління більшості [16]. Справа полягає не в тому, щоб зробити конституційні суди демократично легітимними в умовах мажоритарної демократії, а в тому, щоб використати їх у комунікативній системі, яка легітимізує рішення, прийняті в даній конституційній демократії. Тому для цієї мети не так важливо, щоб судді конституційних судів переважно призначалися обраними посадовими особами, а скоріше те, що це призначення певною мірою реагує на комунікативну владу, сформовану в суспільстві. Те, чи зосереджені конституційні суди є кращими за інші інституційні альтернативи, і чи обґрунтовані вищезазначені причини їхньої переваги насправді залежить від їхніх конкретних повноважень і загальної структури певної політичної системи. Вони значно відрізняються від країни до країни, що ускладнює формулювання справді універсального аргументу. Крім того, інституційне відокремлення конституційної та звичайної законності не виключає залучення інших учасників конституційного контролю.

Центральне значення спеціалізованих конституційних судів для конституційних демократій можна пояснити історично. Вони представляють свідомий вибір розробників більшості сучасних європейських конституцій, які відображають «післявоєнне конституційне врегулювання» [17]. Так, звичайним виправданням створення спеціалізованих конституційних судів був перехід від тоталітарних до демократичних режимів у повоєнній Європі. Таким чином, спеціалізовані конституційні суди можна розглядати своєрідних «охоронців» переходу

до демократичного правління та верховенства права [18]. Добре відома боротьба між конституційними та верховними судами в низці європецьких держав підтверджує цю думку [19].

«Післявоєнне конституційне врегулювання», яке розумілося, як обмеження народного суверенітету, засноване на людських правах, відповідало післявоєнному «кейнсіанському консенсусу» — поняттю, відомому насамперед політекономам. Воно передбачало значну роль держави, зобов'язаної забезпечувати добробут своїх громадян, водночас поважаючи вільний ринок [20]. На конституційному рівні таке врегулювання намагалося стримувати соціальні конфлікти через конституційне судочинство. Йшлося не просто про чітке закріплення комплексу соціальних прав (які, наприклад, не фігурували прямо в Основному Законі Німеччини) [21], а радше про структуру прав, яка передбачала чітке збалансування класичних ліберальних прав людини, включаючи право на власності, з певними суспільними благами та політикою [22].

Таким чином, така концепція людських прав дуже добре відповідала поняттю конституційної демократії, викладеному вище, припускаючи посередництво між приватною та публічною автономією. Це дозволяло конституційним судам формувати частину комунікативної системи, встановленої післявоєнними європейськими конституціями. Це пояснює, чому суперечки щодо конституційного контролю в Німеччині завжди обмежувалися належним методом тлумачення конституційних прав, а не самим існуванням інституту, чия легітимність була беззаперечною з самого початку [23].

Новий метод тлумачення конституції, захищений прихильники Федерального конституційного суду підкреслювали «природу осіб, яка прив'язана до спільноти та пов'язана з суспільством, однак не применшуючи їх невід'ємну незалежну цінність». Вищезазначений захист конституційних судів можна критикувати з багатьох сторін, найбільш помітно як захист «юристократії» або «судової гегемонії» [24]. Однак навіть якщо така критика правдива, вона ігнорує умовність «останніх слів», виголошених конституційними судами, та їхню роль у загальній архітектурі комунікативного устрою, що має вирішальне значення для легітимності створених правових норм. у ньому — якщо їхнє місце в комунікативній системі конституційних демократій держав-членів не буде заперечено процесом європейської інтеграції.

Між тим, за відсутності «щільнішої» демократії на рівні ЄС наразі потрібно шукати шляхи виправлення дисбалансів, які єврокриза ще більше посилила [25]. Не дивно, що рецепти тут суттєво відрізняються. У той час як Ф. Шарпф стверджує про більшу роль Європейської ради [26], для Ю. Габермаса розширення повноважень цієї ж інституції

означатиме «перетворення європейського проекту на його протилежність» [27]. У діагнозі Габермаса «перша транснаціональна демократія буде перетворена на систему для здійснення свого роду постдемократичного, бюрократичного правління» [28]. Цікаво бачити, як головний прихильник конституційної демократії аргументує свою позицію на користь легітимності ЄС ізольованими термінами та зосереджується на демократії (більше того, тільки в представницькій формі) без конституціоналізму. У той час як Габермас закликає до зміцнення Європейського парламенту та, можливо, національних парламентів, опосередковано через надання Єврокомісії підзвітності Європейській Раді [29], він мовчить про роль конституційних судів. Протилежний одновимірний погляд, зосереджений на правах і конституціоналізмі, пропонує А.Т. Перес. Погляд на людину та її фундаментальні права лежить у центрі її аргументів, оскільки вона додає, що «збереження ролі конституційних судів відповідно до принципу взаємних стримувань і противаг може сприяти кращому захисту осіб, оскільки вони прагнуть подати свої справи перед судами, які краще їх захищають» [30]. Те, що Перес фактично пропонує, – це пошуки індивідуальних форумів, щоб отримати найбільшу індивідуальну автономію, проте, за рахунок громадської автономії – здатності держави керувати собою. На погляд Я. Комарека, ключовою є ідея побудови європейської конституційної демократії, де жодна інституція не буде знехтувана, і кожен отримує належне. Таким чином, євроінтеграція, на його думку, тісно пов'язаний з ідеєю конституційного плюралізму [31].

Хоча повне формулювання інституційної реалізації ідеї європейської конституційної демократії все ще далеке від ідеального, проте слід визнати важливе місце, яке відіграють національні конституційні суди в її інституційній структурі, не стільки як гаранті людських прав і свобод, а як важливі складові комунікативних механізмів, які генерують рішення, що залишаються відкритими для подальшого перегляду, і підлягають комунікативно сформованій легітимності. Щоб розкрити свій потенціал, національні конституційні суди повинні претендувати на своє місце в європейській конституційній демократії, з чим буде пов'язаний і її розвиток у майбутньому.

Висновки. За сучасних умов ідею європейської конституційної демократії багато в чому намагаються формулювати, репрезентувати та просувати національні конституційні суди країн-членів ЄС. Мірою європейської інтеграції їх роль піддається ідейному та інституційному переглядові. При цьому значений процес не є завершеним, що супроводжує гострі дискусії щодо юридичної самоідентифікації конституційних судів європейських держав та їх місця в підтриманні загальноєвропейського правопорядку. Стає очевидним, що спроби

конституційних судів примиритися зі своєю трансформацією, спричиненою європейською інтеграцією, потребують кращого обґрунтування, ніж «холодно-реалістичні» твердження, які зосереджуються виключно на питаннях влади та контролю. Європейська інтеграція пропонує великий потенціал для подальшого розвитку ідеї конституційної демократії. Усвідомлення цього потенціалу може допомогти реалізувати його на практиці, хоча поточний стан інтеграції в рамках ЄС викликає пене занепокоєння серед його adeptів, тим часом як конституційні суди намагаються знайти своє місце в законодавстві та інституційній структурі ЄС, що формується. Зазначені інституційні пошуки означають одночасно і відкритість питання про місце конституційних судів у майбутньому європейському правопорядку, і питання про долю конституційної демократії в рамках нового інтеграційного утворення.

Список використаних джерел:

1. Müller Jan-Werner. *Contesting Democracy : Political Ideas In Twentieth-Century Europe*. Yale University Press, 2013. 281 p. P. 146-150.
2. Zurn Christopher F. *Deliberative Democracy And The Institutions Of Judicial Review*. University of Kentucky, 2007. 376 p.
3. Habermas J. *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy* (Trans. William Rehg). Cambridge, MA: The MIT Press, 1996. 676 p. P. 103.
4. Habermas J. *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy* (Trans. William Rehg). Cambridge, MA: The MIT Press, 1996. 676 p.
5. Hübner Mendes, Conrado. *Neither Dialogue Nor Last Word – Deliberative Separation of Powers 3. *Legisprudence*. 2011. Vol. 5, No. 1, pp. 1-40, 2011, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1911852> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1911852>.*
6. Habermas J. *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy* (Trans. William Rehg). Cambridge, MA: The MIT Press, 1996. 676 p.
7. Teubner G. *Altera Pars Audiatur: Law in the Collision of Discourses*. In : *Law, Society and Economy: Centenary Essays for the London School of Economics and Political Science 1895-1995*. Richard Rawlings ed. Oxford : Oxford University Press, 1997. P. 149-176. P. 149, 163.
8. Teubner G. *Altera Pars Audiatur: Law in the Collision of Discourses*. In : *Law, Society and Economy: Centenary Essays for the London School of Economics and Political Science 1895-1995*. Richard Rawlings ed. Oxford : Oxford University Press, 1997. P. 149-176.

9. Habermas J. *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy* (Trans. William Rehg). Cambridge, MA: The MIT Press, 1996. 676 p. P. 195.
10. Habermas J. *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy* (Trans. William Rehg). Cambridge, MA: The MIT Press, 1996. 676 p. P. 195.
11. Alexy R. Justification and Application of Norms. *Ratio Juris*. 1993. Vol. 6. Issue 2. P. 157-170. P. 157.
12. Alexy R. Justification and Application of Norms. *Ratio Juris*. 1993. Vol. 6. Issue 2. P. 157-170. P. 157.
13. Alexy R. Justification and Application of Norms. *Ratio Juris*. 1993. Vol. 6. Issue 2. P. 157-170. P. 157.
14. Alexy R. Justification and Application of Norms. *Ratio Juris*. 1993. Vol. 6. Issue 2. P. 157-170. P. 157.
15. Mendes Conrado H. Neither Dialogue Nor Last Word: Deliberative Separation of Powers III. *Legisprudence*, Vol. 5, No. 1, pp. 1-40, 2011. P. 5.
16. Alexy R. Balancing, Constitutional Review, and Representation. *International Journal of Constitutional Law*. 2005. Volume 3. Issue 4. P. 572-581. P. 572, 579.
17. Müller Jan-Werner. *Contesting Democracy: Political Ideas In Twentieth-Century Europe*. Yale University Press, 2011. 305 p. 146-150.
18. Sadurski W. *Rights Before Courts : A Study of Constitutional Courts in Postcommunist States of Central And Eastern Europe*. Dordrecht, Springer 2005. 377 p. P. 43-44.,
19. Garlicki L. Constitutional Courts versus Supreme Courts. *International Journal of Constitutional Law*. 2007. Volume 5, Issue 1. P. 44-68. P. 44.
20. Bickerton Christopher J. *European Integration: From Nation-States To Member States*. Oxford : Oxford University Press, 2012. 230 p. P. 76-90.
21. Bommarius C. Germany's Sozialstaat Principle and the Founding Period, *German Law Journal*. 2011. Volume 12 , Issue 11: Special section – The Hartz IV Case and the German Sozialstaat. P. 1879-1885. P. 1879.
22. Bomhoff J. *Balancing Constitutional Rights: The Origins And Meanings Of Post-War Legal Discourse*. Cambridge : Cambridge University Press, 2013. 290 p.
23. Möllers C. The Scope and Legitimacy of Judicial Review in German Constitutional Law – The Court versus the Political Process. In : *German Constitutional Law, Debates In German Public Law 3*. Hermann Punder & Christian Waldhoff eds. A&C Black, 2014. 370 p.

24. Hirschl R. Towards Juristocracy : The Origins and Consequences of the New Constitutionalism. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=503284>.
25. Dawson M. & Witte F. de. Constitutional Balance in the EU after the Euro-crisis. *The Modern Law Review*. 2013. Volume 76. Issue 5. P. 817-844.
26. Scharpf F. Legitimacy in the Multi-level European Polity. *European Political Science Review*. 2009. Volume 1. Issue. P. 173-204.
27. Habermas J. The Crisis Of The European Union: A Response. *Polity*, 2012. 120 p. P. 52.
28. Habermas J. The Crisis Of The European Union: A Response. *Polity*, 2012. 120 p. P. 52.
29. Habermas J. The Crisis Of The European Union: A Response. *Polity*, 2012. 120 p. P. 41, 43.
30. Pérez A. T. The Challenge for Constitutional Courts as Guardians of Fundamental Rights in the European Union. In : *The Role Of Constitutional Courts In Multilevel Governance / Patricia Popelier, Armen Mazmanyan, & Werner Vandenbruwaene eds*. Cambridge : Intersentia, 2012. P. 49-79. P. 62.
31. Komárek J. Institutional Dimension of Constitutional Pluralism. *Eric Stein Working Paper*. 2010. No. 3. Constitutional Pluralism In Europe And Beyond, Avbelj and Komárek, eds., Hart, 2010. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1575522>.

**Цивільне та сімейне право. Цивільне процесуальне право.
Комерційне право. Житлове право. Зобов'язальне право. Міжнародне
приватне право. Трудове право та право соціального забезпечення**

ANALYSIS OF LEGAL ASPECTS OF GDPR IMPLEMENTATION IN INTERNATIONAL COMPANIES

Vladyslav Drapii

Master of International Law, Partner,

«Drapii, Skliarov and Partners” LLC, Kyiv, Ukraine

ORCID: 0009-0003-1549-0436

Internet address of the article on web-site:

http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3870

In today's environment of business digitalization and the rapid increase in the use of digitalization tools in the processing of personal data, both professional and personal, leads to an increase in the risk of personal data protection and confidentiality, as well as its theft by fraudsters and hackers via the Internet. The transition of companies to the digital space creates new risks and challenges for the protection of personal data. Therefore, the implementation of the General Data Protection Regulation (hereinafter – GDPR) in the operation of enterprises is becoming increasingly relevant and necessary.

The issue of implementation of GDPR in the operation of enterprises has been studied by Ukrainian researchers, such as O. I. Urtaiev [1] and O. Ye. Lutsenko [2], who proved that the implementation of the GDPR in the functioning of Ukrainian enterprises is a necessary condition for Ukrainian enterprises to reach the European level. However, so far researchers have not studied the aspects of the implementation of the GDPR in Ukrainian enterprises, which are international companies. Therefore, this article aims to fill this knowledge gap. Thus, the purpose of the article is to analyze the legal aspects of GDPR implementation in international companies.

In 2018, GDPR came into force, which is a regulation within the legislation of the European Union on the protection of personal data of all individuals within the European Union and the European Economic Area. It is important to understand that international companies located outside the European Union (hereinafter referred to as the EU) must also comply with the basic rules of the GDPR, which directly affects Ukrainian companies. This law has six main data protection principles, as shown in Table 1.

Table 1**Key GDPR data protection principles**

Principle	Principle Name	Principle	Principle Name
1	Lawfulness, fairness and transparency	4	Accuracy
2	Purpose limitation	5	Storage limitation
3	Data minimization	6	Integrity and confidentiality

Source: created by the author based on [3]

Analyzing the data shown in Table 1, we can conclude that although the law is based on six main principles, its core is data protection, which is ensured by transparency and accountability [3]. On the one hand, the law improves the protection of data subjects' privacy and facilitates the work of organizations and companies by clarifying rules, more specific requirements and even direct instructions on how to apply the provisions. On the other hand, the new GDPR obligations introduce significant changes to the way companies operate in terms of privacy protection. All companies that work with the personal data of EU residents or monitor the behavioral data of individuals in the EU, regardless of their location, are subject to the GDPR. This means that non-EU companies and international companies must comply with both national laws and the GDPR.

The unilateral exercise of EU jurisdiction in certain data protection situations has implications for global companies, governments, and internet users. Analyzing the legal requirements for GDPR implementation for international companies, it can be concluded that EU data protection principles have migrated abroad, becoming the basis for, and even forcing changes in, the data protection practices of international and non-EU companies, as well as the laws and practices of third countries, depending on the EU's regulatory socialization and bargaining power. EU data protection law, strengthened by its extraterritorial application, has become a global source of inspiration. The main incentive for third countries and operators to adopt data protection standards equivalent to those of the EU remains the fear of losing access to the EU market. Regardless of the reason for adoption, the EU's extraterritoriality shapes global data protection standards. data protection. The normative question remains as to how aggressively the EU should impose its data protection laws on foreign service providers or third countries [4].

It is also important to note the challenges that international companies face in implementing the GDPR. While a fundamental rights-based interpretation of data protection legislation may be positive from the perspective of an EU citizen or resident, it may create an additional and potentially unwanted burden for EU policymakers. Such interpretations put

pressure on EU institutions not to neglect the data protection of EU residents when concluding data transfer agreements with third countries or when allowing foreign operators to conduct commercial activities in the EU market [4]. As legal texts and other documents of international companies are open to interpretation, it is of paramount importance to seek legal advice on their interpretation in order to obtain a correct and clear explanation. The GDPR and its implementation are no exception. Since the legal aspects are multifaceted, detailed preparation of documents is one of the keys to effective operation, as they must fully comply with GDPR requirements. Detailed and systematic documentation is a prerequisite to protect data confidentiality and ensure transparency in the event of an audit by supervisory authorities. In addition, the challenge for international companies is to strike a balance between the right to data protection and the preservation of other fundamental rights (Figure 1).

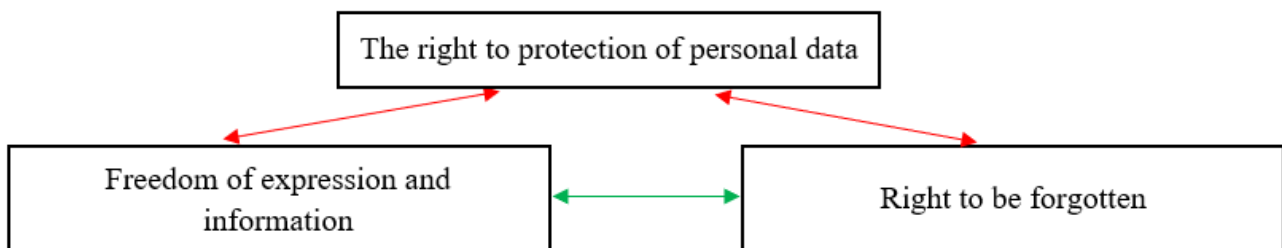

Figure 1. Tensions between data protection law and other rights

Source: created by the author based on [5]

In addition, the right to privacy conflicts with the Data Protection Act. These circumstances significantly complicate the implementation of data protection law. Therefore, in order to effectively navigate the legal aspects, international companies must skillfully manage the requirements of the GDPR in combination with other legal and regulatory frameworks [5].

Thus, analyzing all the above aspects, we can conclude that the GDPR is not a burden for international companies, but a significant opportunity to improve their performance. The GDPR goes beyond the current legislation and requires higher standards for data processing organizations, but these higher standards are philosophically consistent with best practices and ethical approaches. Organizational arrangements must be more efficient and effective, but the GDPR builds on the transparency and trust enshrined in national and international codes and best practices that put the interests of research participants first.

References:

1. Urtaiev O. I. Implementation of the GDPR rules as an important factor in the entry of Ukrainian companies to the EU market. *Scientific Notes of the International Humanitarian University*. 2023. No. 39. P. 17-20. URL: <https://doi.org/10.32782/2663-5682/2023/39/04> (date of access: 31.05.2024).
2. Lutsenko O. Y. Legal regulation of the protection of personal data of employees under the GDPR. *Law and Society*. 2023. Vol. 2, no. 2. P. 134-141. URL: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.2.2.20> (date of access: 31.05.2024).
3. General Data Protection Regulation (GDPR). 2018. *Intersoft Consulting*. URL: <https://gdpr-info.eu/> (date of access: 31.05.2024).
4. Ryngaert C., Taylor M. The GDPR as Global Data Protection Regulation? *AJIL Unbound*. 2020. Vol. 114. P. 5-9. URL: <https://doi.org/10.1017/aju.2019.80> (date of access: 31.05.2024).
5. Smirnova Y., Travieso-Morales V. Understanding challenges of GDPR implementation in business enterprises: a systematic literature review. *International Journal of Law and Management*. 2024. Vol. 66 No. 3. P. 326-344. URL: <https://doi.org/10.1108/ijlma-08-2023-0170> (date of access: 31.05.2024).

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО ЮРИДИЧНОГО МЕХАНІЗМУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Анпілогова Бажена Юріївна
аспірантка Київського національного
університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0009-0003-5317-6843

Інтернет-адреса публікації на сайті:
http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3894

УДК 349.3

У широкому контексті юридичний механізм соціального захисту є врегульованим нормами законодавства комплексом інструментів, способів і методів їх застосування, використання яких обумовлює необхідні соціально безпечні умови буття та співжиття людей за рахунок їх соціального захисту, коли для цього є належні підстави та умови. Тобто, цей механізм нерозривно пов'язаний із соціальним ризиком, як з соціально-правовим явищем, яке він (у рамках своєї дії) повинен попереджати, усувати та мінімізувати (коли усунення ризику є неможливим). Вказана позиція повною мірою підтверджується в процесі аналізу особливих характеристик такого юридичного механізму. Основними з таких характеристик є наступні:

1. Юридичний механізм соціального захисту створено й він діє у рамках функціонування особливого механізму реалізації публічної політики в соціальній сфері. Спершу зазначимо, що соціальна політика держави включає в себе комплекс заходів та дій, спрямованих на вирішення соціальних проблем і підвищення соціально-економічного добробуту людини (громадянина) та суспільства (держави) загалом. У правовому та демократичному суспільстві означені заходи здійснюються не тільки органами публічної служби, але й іншими суб'єктами, які, хоча і не є суб'єктами публічної адміністрації, утім, можуть вважатися суб'єктами публічного адміністрування в силу їхньої належності до громадянського суспільства. У цьому контексті соціальний захист виступає, по-перше, інструментом соціальної політики, що забезпечує досягнення її цілей і завдань, а по-друге, як комплексна система заходів, спрямованих на забезпечення соціальної справедливості та надання допомоги особам і групам осіб, які опинилися або можуть опинитися у складній життєвій ситуації.

2. Юридичний механізм соціального захисту є юридичною конструкцією крізь призму якого можливе формування та об'єктивація заходів соціального захисту, як особливого соціально-правового інституту запобігання та протидії соціальним ризикам. Як особливий соціально-правовий інститут, соціальний захист представляє собою комплекс правових норм і заходів щодо їх реалізації, які спрямовані на вплив на суб'єктів соціального права та умови їх існування з метою усунення наявних соціальних проблем (соціальних ризиків, викликів) і, перш за все, попередження виникнення таких проблем або зменшення негативного впливу існуючих проблем. Зокрема, реалізуючи заходи соціального захисту, уповноважений суб'єкт створює загальні умови для доступної зайнятості, сприяє реалізації права на працю працездатного громадянина, що запобігає виникненню стійкого безробіття. Стійке безробіття є особливо вразливим станом, за якого може спостерігатися поступове зниження правосвідомості, культивування нігілістичних ідей, а також рух особи до андеркласу. При цьому слід враховувати, що такий особливий соціально-правовий феномен, як соціальний захист, не може формуватися та реалізуватися у практичній дійсності без відповідного комплексу форм, способів, методів забезпечення соціальної безпеки і нормативно врегульованих закономірностей взаємодії суб'єктів запобігання та протидії соціальним ризикам. З цього випливає, що для досягнення стану соціальної безпеки, як стану відсутності соціальних ризиків або компенсування їх негативного ефекту, коли самі ризики не можуть бути усунені, необхідним є юридичний механізм соціального захисту, ефективно функціонування якого забезпечується державою через реалізацію соціальної функції.

3. Юридичний механізм соціального захисту має конкретну мету, узгоджену із цілями соціального права України та самого соціального захисту. У цьому контексті важливо розуміти, що соціальне право – це галузь права, яка реалізує соціальні ідеї, захищаючи осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах, з метою допомогти їм вийти з цієї ситуації та продовжувати повноцінне соціальне життя. Крім того, соціальне право спрямоване на запобігання потраплянню людей у такі складні ситуації, забезпечуючи їм належний захист та підтримку [1, с. 50; 2, с. 66; 3, с. 3-4]. З викладеного випливає, що метою соціального захисту є створення умов співіснування громадян на засадах соціальних ідей, зокрема ідей соціальної справедливості, відповідальності та солідарності. Тому можемо дійти таких висновків: по-перше, мета соціального права полягає у формуванні умов для соціально безпечного та справедливого співжиття громадян. Це вимагає від усіх суб'єктів соціального права прийняття рішень і дій, спрямованих на уникнення соціальних ризиків і своєчасну реакцію на них, враховуючи наявні форми, методи та інструменти соціального захисту. По-друге, юридичний механізм соціального захисту є ключовим елементом, що реалізує соціальне право України. Основною метою цього механізму є комплексне забезпечення стану соціальної безпеки всіх суб'єктів, котрі можуть зазнати негативного впливу від існуючих чи потенційних соціальних ризиків, з урахуванням актуальних стандартів і норм соціальної безпеки в правовій та соціальній державі.

4. Юридичний механізм соціального захисту виконує низку завдань, які сприяють досягненню його мети. Основні завдання цього механізму включають: по-перше, формування умов для запобігання соціальним ризикам та забезпечення ефективного реагування на них; по-друге, безпосереднє запобігання соціальним ризикам та реагування на ці ризики.

5. Юридичний механізм соціального захисту виконує комплекс функцій, які узгоджуються із функціями соціального захисту. Основними такими функціями є: превентивна функція; функція захисту людини (груп людей) від негативного впливу соціальних ризиків (викликів); функція відновлення (інакше – реабілітації) особи, котра потрапила у складні життєві обставини.

Таким чином, можемо дійти думки, що юридичний механізм соціального захисту поза сумнівом відіграє ключову роль у забезпеченні соціальної безпеки та стабільності у сучасній правовій та соціальній державі, зокрема, й в Україні. Вказане пояснюється тим, що розглядуваний механізм постає в якості комплексу правових норм, інструментів, методів, а також способів і засобів їх застосування, спрямованих на попередження, усунення та мінімізацію реальних і потенційних соціальних ризиків. Таким чином, юридичний механізм соціального захисту є ключовим елементом людиноцентристської

правової системи, що сприяє підтримці соціальної стабільності та безпеки у правовій державі, що розвивається в рамках концепції держави загального добробуту. З цією метою зазначений юридичний механізм виконує превентивну, захисну та відновлювальну (реабілітаційну) функції, спрямовані на запобігання (подолання наслідків) соціальних ризиків та забезпечення соціальної безпеки населення держави загалом. У той же час, цей ефект від відповідного механізму ми можемо спостерігати лише в тому випадку, якщо такий механізм буде дійсно ефективним чином функціонувати. При цьому ефективне функціонування цього механізму потребує постійного вдосконалення нормативно-правової бази у сфері соціального захисту населення, розвитку інституційної структури системи соціальної безпеки держави, а також комплексного посилення взаємодії всіх суб'єктів системи соціального захисту населення.

Література:

1. Орловський О. Я., Боднарук М. І. Сучасне право соціального забезпечення: концептуальні підходи до поняття та сутності. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. Вип. 3 (38). С. 49-53. doi:10.32837/ruuv.v0i38.895.
2. Пилипенко П. Д. Соціальне право: становлення та перспективи майбутнього. *Право України*. 2022. № 2. С. 64-75. doi:10.33498/louu-2022-02-064.
3. Eichenhofer E. *Sozialrecht*; 9., neubearbeitete Auflage. Tübingen: Mohr Siebeck, 2015. 330 s.

ПРОВАДЖЕННЯ ЗБАЛАНСОВАНОЇ ПОЛІТИКИ ПОЗИТИВНОЇ ГЕНДЕРНОЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ В СИСТЕМІ ПРАВОСУДДЯ

Барсук Марина Анатоліївна
кандидатка юридичних наук,
суддя Північного апеляційного господарського суду
ORCID: 0000-0001-6560-1024

Інтернет-адреса публікації на сайті:
http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3893

УДК 349.2

У загальному значенні важливість в просування ідеї гендерної рівності в системі правосуддя пов'язується із забезпеченням права судді на соціальну безпеку, а також потреби сучасного суспільства та держави в незалежній судовій владі та в самостійності суддів [1, с. 80]. Крім того, слід наголосити на тому, що гендерна дискримінація в українському

суспільстві та в системі правосуддя, будучи фактором, який створює множину соціальних ризиків (викликів) у роботі судді (також в особистому житті судді), є вкрай важливою цивілізаційною проблемою, що має вирішуватиметься у процесі дії правового механізму соціального захисту суддів, який відобразатиме сучасну доктрину соціального захисту суддів в Україні

Поряд із тим, слід констатувати, що в умовах сьогодення жінки, володіючи рівними із чоловіками правами та свободами, не завжди можуть розраховувати на соціально безпечний стан, а тому «повинні бути забезпечені додатковим соціальним захистом з боку держави, враховуючи, що впродовж значної частини періоду своєї працездатності вони поєднують роботу із материнством» [2, с. 59]. Тобто, жінки у зв'язку із виконуваною ними соціальною роллю (яка, будучи гендерно нейтральною, частково може також виконуватись і чоловіками, а тому вказане стосується й суддів-чоловіків) повинні бути захищеними заходами позитивної дискримінації, яка на відміну від негативної дискримінації, направлена на створення рівних можливостей для осіб певної статі, які історично піддавалися дискримінації чи мали обмежені можливості через свою стать (тобто із самої суті позитивної дискримінації не випливає, що вона відноситься виключно до жінок, хоча найчастіше виправдано до жінок застосовується).

Важливо підкреслити, що в контексті соціального захисту суддів політика позитивної гендерної дискримінації насамперед допомагає подолати дискримінацію та нерівність, з якими можуть стикатися судді певної статі в рамках набуття та подальшої реалізації права на соціальний захист, а через це створюються сприятливі (інклюзивні) умови набуття та реалізації соціальних (і суміжних) прав судді, стать якого не дозволяє існувати в таких умовах без заходів позитивної дискримінації. З огляду на це в рамках сучасної доктрини соціального захисту суддів важливо звертати увагу на подальше вдосконалення заходів позитивної гендерної дискримінації, зокрема:

1) розвиток та контроль здійснення політики квотування (або ж цільових показників) за рівним представництвом жінок і чоловіків в органах суддівського самоврядування, суддівського врядування (насамперед – на адміністративних посадах у судах), у комісіях, задіяних у відборі суддів тощо, що прямо або опосередковано сприятиме збільшенню залучення жінок до прийняття рішень та скороченню гендерних нерівностей у системі правосуддя на різних рівнях;

2) розробка та реалізація освітніх програм для жінок-суддів, які серед іншого включатимуть тренінги з розвитку та покращення лідерських

якостей, що сприятиме кар'єрному зростанню та успішній реалізації жінок-суддів у системі правосуддя;

3) формування спеціалізованих робочих груп з питань гендерної рівності в системі правосуддя, підтримка створення суддями асоціацій суддів, які будуть займатися аналізом гендерних проблем у системі правосуддя та розробкою рекомендацій щодо їх вирішення.

Висновки. Викладене додатково вказує на те, що створення умов гендерної рівності в системі правосуддя України сприяє належному функціонуванню правового механізму соціального захисту суддів; у свою чергу, ефективна робота цього механізму сприяє забезпеченню умов гендерної рівності. Таким чином, триваючий процес формування сучасної комплексної доктрини соціального захисту суддів в Україні вимагає її відповідності стандартам (засадам, принципам, нормам і правилам) гендерної рівності працівників загалом і суддів, зокрема. Це закономірно, враховуючи соціально-правове значення взаємозв'язку між гендерною рівністю та правовим механізмом соціального захисту суддів у державі. Зокрема, гендерна рівність є основною соціально-правовою ідеєю, відповідно до стандартів якої держава забезпечує умови для справедливого набуття (володіння, користування), а також задоволення соціальних прав і можливостей суддів у процесі реалізації своєї соціальної функції. З іншого боку, забезпечення розглядуваної рівності сприяє створенню інклюзивного середовища в системі правосуддя. Це середовище допомагає зменшити ряд соціальних ризиків, пов'язаних з проявами гендерної дискримінації, і таким чином створює соціально безпечні умови для життя суддів (і до певної міри для членів їхніх сімей). Крім того, гендерна рівність в сфері забезпечення соціальної безпеки суддів заходами соціального захисту сприяє комплексному забезпеченню їх повноцінного професійного розвитку.

Література:

1. Барсук М. А. Значимість просування ідеї гендерної рівності в системі правосуддя України. *Сучасні тенденції забезпечення гендерного балансу в умовах Євроінтеграції*: зб. матеріалів інформац.-просвітн. форуму (м. Кропивницький, 17 березня 2023 р.). Кропивницький: ДонДУВС, 2023. С. 79-82.
2. Павліченко О. В. Доктрина соціального захисту жінок в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2020. 392 с.

ФОНОВІ ДЕСТРУКТИВНІ ФАКТОРИ, ЯКІ ОБУМОВЛЮЮТЬ КАДРОВУ КРИЗУ У СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Белоусов Володимир Дмитрович
кандидат юридичних наук
ORCID: 0009-0000-5652-4880

Інтернет-адреса публікації на сайті:
http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3892

УДК 349.3

Ключовим суб'єктом, на якому зосереджується увага кадрової політики в системі забезпечення соціальної безпеки держави (крім відповідних державних службовців органів професійної публічної служби, до предмету відання яких належить питання забезпечення соціальної безпеки держави) є соціальний працівник. Саме тому недостатність забезпечення соціальної безпеки таких працівників ставить під загрозу належне функціонування системи забезпечення соціальної безпеки держави, а саме – обумовлюючи кадрову кризу в цій системі. Утім, попри очевидні фактори, які негативним чином позначаються на кадровому забезпеченні системи забезпечення соціальної безпеки держави, які в тій чи іншій мірі розкривались ученими, слід констатувати й про наявність відповідних фонових факторів, що обумовлюють кадрову кризу та потребують комплексного вирішення.

Розглядаючи саме фонові деструктивні фактори, які обумовлюють кадрову кризу у системі забезпечення соціальної безпеки держави, зазначимо, що до них слід віднести насамперед наступні небезпечні для соціальної безпеки кадрів системи забезпечення соціальної безпеки держави (насамперед, соціальних працівників) фактори:

1) існуванням кризи, яка спостерігається у сфері кадрів, обов'язки яких передбачають забезпечення соціальної безпеки (насамперед працівників, які виконують соціальну роботу) не лише в Україні, але й в ряді інших держав світу (вбачається, що це є похідним наслідком низьких заробітних плат, низького авторитету відповідних посад в суспільстві тощо). Розглядаючи цю проблему учені вказують на так звану аномію соціальних працівників, спричинена кризою соціальної роботи загалом, що є фундаментальною проблемою ідейно-концептуального характеру. Зокрема, французький науковець Ф. Абалеа, осмислюючи форму і зміст стану слабкості, нездужання соціальних працівників зауважує, що такий стан подібний до аномії, що є терміном, яким позначається стан

особи (групи осіб), котра втратила орієнтири, зокрема, спроможність співвіднести свою дію з певною кількістю цінностей, які служать для її формування, через мінливість цих цінностей. або невідповідність між значеннями, які є орієнтиром до дії та засобів дії, даних, щоб їх виконувати. Саме в такому контексті може бути інтерпретовано стан нездужання соціальних працівників, які можуть розриватись, наприклад, між цінностями, етикою соціальної роботи та вірністю своїй установі, або тому, що цінності, яким його просять слідувати, не можуть бути об'єктивовані в дійсності через брак матеріально-фінансового забезпечення системи соціального захисту, через кадровий дефіцит цієї системи та ін. [1, с. 12]. Слід погодитись із тими ученими [2], котрі пов'язують цю проблему насамперед із кризою соціальної роботи, яка у свою чергу охоплена кризою сенсу, що тривалий час вражає всі професії, які стосуються турботи про інших. На нашу думку, ця фундаментальна проблема (вона в дійсності, що далі буде продемонстровано, так чи інакше обумовлює інші фактори, які спричиняють кадрову кризу) виникає через тривале невизнання державою та суспільством соціальної роботи та соціальних працівників як ключових складових правового механізму реалізації соціальної функції держави та суспільства. Підтверджує це той факт, що в Україні по сьогодні не розроблені концепції та програми, в яких визнаються цілі, завдання, гарантії та соціально-правове значення соціальної роботи та соціальних працівників;

2) існування комплексу суспільно значущих фактичних обставин, які посилюють навантаження на соціальних працівників, збільшуючи виснажливість такої роботи без належної компенсації такого характеру роботи. Тобто, окремим фактором кадрової кризи у системі забезпечення соціальної безпеки сучасної України є сукупність обставин дійсності, що мають соціальне значення та посилюють навантаження на соціальних працівників. Означеними факторами можна вважати тенденцію старіння, а також інвалідизації населення, фундаментальну зміну моделей створення сім'ї та ролі жінки в сім'ї й у суспільстві, зростання безробіття і бідності та соціальної ізоляції, а насамперед – триваюча повномасштабна війна в Україні [див., напр: 3, с. 42-45].

Отже, підсумовуючи викладене зазначимо, що кадрова криза в системі забезпечення соціальної безпеки держави обумовлена низкою фонових деструктивних факторів, що потребують комплексного підходу для їх подолання. Насамперед криза кадрів, які виконують соціальну роботу, є не лише проблемою України, а й спостерігається у багатьох

інших країнах, що пов'язано з низькими заробітними платами, низьким авторитетом у суспільстві посад соціальних працівників та недостатнім матеріально-фінансовим забезпеченням таких працівників. Відповідні проблеми сукупно ведуть до стану аномії серед соціальних працівників, в рамках якої вони втрачають орієнтири та мотивацію у зв'язку з невідповідністю між цінностями соціальної роботи та реальними умовами їхньої діяльності. Крім того, на розглядувану кадрову кризу впливають суспільно значущі обставини, такі як старіння та інвалідизація населення, зміни сімейних моделей та ролі жінки у суспільстві, зростання безробіття та бідності, а також соціальна ізоляція. Цілком очевидним є й те, що на сьогоднішній день, особливо значний вплив на кадрову кризу в означеній системі має повномасштабна війна в Україні, що продовжується та посилює навантаження на соціальних працівників, роблячи їхню працю більш виснажливою і такою, що виконується ними без пропорційної (справедливої) компенсації за таку працю. Таким чином, для подолання кадрової кризи в системі забезпечення соціальної безпеки необхідним є насамперед публічне визнання цінності соціальної роботи та соціальних працівників як ключових складових правового механізму реалізації соціальної функції держави. Задля цього у першу чергу потребується розробка, а також впровадження концепцій та програм, які чітко визначають цілі, завдання, гарантії та соціально-правове значення соціальної роботи.

Література:

1. Aballéa F. Crise du travail social, malaise des travailleurs sociaux. *Revue des politiques sociales et familiales*. 1996. Vol. 44 (1). P. 11-22. doi:10.3406/caf.1996.1734.
2. La crise du travail social, c'est une crise de sens, de reconnaissance et de confiance – France Enfance Protégée. Club Santé Social: Le site des professionnels du social et du médico-social, 23.09.2022. URL: <https://www.lagazettedescommunes.com/826239/la-crise-du-travail-social-cest-une-crise-de-sens-de-reconnaissance-et-de-confiance/> (дата звернення: 17.06.2023).
3. Епель О. В. Система соціального захисту в Україні як чинник формування соціальної держави: стан, проблеми та стратегія розвитку: монографія. Київ: Людмила, 2023. 196 с.

ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ СФЕРИ ПРАЦІ

Костенко Владислав Геннадійович

кандидат юридичних наук,

суддя Ковпаківського районного суду міста Суми

ORCID: 0009-0004-2635-1316

Інтернет-адреса публікації на сайті:

http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3891

УДК 349.2

Протягом всього періоду становлення та розвитку людської цивілізації праця була однією з основоположних моделей взаємодії в суспільному житті, а також життєво важливим процесом взаємодії людини з природою. З розвитком гуманістичного правового світогляду та еволюцією трудового права, людина перестала бути лише об'єктом у сфері зайнятості і набула статусу особливого суб'єкта, який володіє людською гідністю. Повага до цієї гідності та її охорона забезпечуються через регулювання, захист і охорону трудових і соціальних прав працівника. Це має важливе соціально-правове значення як у концептуальному, так і в практичному плані. Реалізація працівником своїх трудових прав пов'язана не лише з виконанням норм законодавства, але й з дотриманням вимог, що забезпечують охорону цих прав. Між тим, на сьогоднішній день реалізація працівником суб'єктивних трудових прав формує основу для соціально-правових можливостей особистості. Це охоплює володіння, користування, розпорядження та інші повноваження, необхідні для задоволення їхніх законних потреб та інтересів у соціальній та суміжних сферах [1, с. 51]. Водночас варто зазначити, що сучасна глобальна динаміка спричинила значні трансформації на ринку праці, пов'язані з десоціалізацією сфери праці та зайнятості. Вказана проблема безумовно негативним чином впливає на соціальну безпеку державних службовців.

Враховуючи викладене зазначимо, що сутнісний зміст поняття «десоціалізації сфери праці та зайнятості», приймаючи до уваги позиції українських і зарубіжних науковців [див., напр.: 2; 3], доцільно зводити до процесу, в ході якого усталені, прогресивні трудо-правові стандарти, а також соціальні норми, цінності і структури, що організовують трудові відносини і забезпечують соціально безпечні умови для виникнення, перебігу, зміни, призупинення та припинення таких правовідносин, починають звужуватись або ж взагалі – зводяться нанівець. Таким чином, розглядуване глобально поширене явище десоціалізації сфери праці (зайнятості у цілому) є особливим ефектом часто соціально

безвідповідальної, соціально шкідливої діяльності суб'єктів, які здійснюють різноманітні соціально-економічних зміни на глобальному, регіональному міжнародно-правовому, національному або ж локальному рівнях, що мають значні наслідки для формування характеру роботи, трудових відносин і загальної соціальної згуртованості суспільства, а найголовніше – обумовлюють зниження соціальної безпеки працівників (також працездатних осіб на етапі реалізації права на працю та після завершення трудових правовідносин).

З огляду на викладене зазначимо, що ключовими характеристиками десоціалізації сфери праці (зайнятості) можна назвати, зокрема, наступне:

1) поява та поступове зростання обсягу нетипових форм зайнятості, котрі (як прямо, так і опосередковано) сприяють прекаризації працівників (нетипових працівників). При цьому критично низький рівень соціальної безпечності перебігу цих правових відносин і процесів обумовлений саме тим, що на ринку праці працівники все частіше набувають рис прекаризованих працівників, наслідком чого стає поява так званих «бідних працівників» (тобто таких, які неспроможні задовольнити свої базові потреби, отримуючи заробітну плату за виконану роботу). Хоча може здатись, що вказана проблема стосується переважно приватного сектору, більш глибоке осмислення цього питання засвідчує, що «нормалізація» практики прекаризації працівників у державі в дійсності формує загальний негативний фон для забезпечення соціальної безпеки працездатного населення загалом та держслужбовців, зокрема;

2) посилення незбалансованих із засадами соціального права України неоліберальних тенденцій у сфері праці та зайнятості. За своєю сутнісною характеристикою неолібералізм, як економічна ідеологія, обґрунтовує важливість надання регулятором (державою, органом місцевого самоврядування; у відповідному сенсі й адміністрацією організації, підприємства, установи) пріоритету ринковим силам та інтересам, виступаючи за мінімальне публічно-правове втручання в економіку, включаючи також сектор праці та зайнятості (на організаційному рівні – мінімальне втручання профспілок, інших асоціацій працівників, інших суб'єктів громадянського суспільства). У цьому контексті можемо стверджувати, що ця ідеологічна позиція передбачає, що ринкові інтереси повинні мати безумовний пріоритет над соціальною відповідальністю держави та інших суб'єктів у сфері економіки (органу місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації). Відтак, можемо виокремити наступні негативні тенденції використання неоліберального підходу в сфері праці (зайнятості) стосовно

держслужбовців в Україні загалом: а) намітився рух у бік дерегулювання, про що свідчить значне скорочення громадського контролю в цій області. Такі скорочення, природно, можуть послабити верховенство права у сфері праці та зайнятості, ставлячи під загрозу стандарти гідних умов праці, охорони праці та загальної соціальної захищеності населення; б) спостерігається тенденція до обмеження свободи об'єднань працівників у сфері праці та зайнятості, що закономірно підриває їх колективний (соціально солідарний) вплив на ринок праці та роботодавців; в) помітна також тенденція зменшення пільг та інших соціальних гарантій для працівників, що переважно проявляється в зниженні ефективності тих чи інших механізмів, покликаних забезпечити соціальну захищеність працівників; г) тенденція широкомасштабної і часто невивіркованої, некритичної (адже здійснюється без аргументованих соціально-правових прогнозів довгострокового впливу) приватизації, що передбачає відчуження державних (комунальних) активів приватним суб'єктам. Відтак, в умовах десоціалізації сфери праці та зайнятості відбувається переосмислення трудової етики у вигляді її знецінення, а відтак – зниження лояльності працівника до роботодавця, нігілізація ставлення працівника до роботодавця та роботодавця до працівника тощо. За таких умов, як вбачається, загалом не можна стверджувати про існування соціальної злагоди у відповідній сфері. Навпаки, ми можемо спостерігати тривожну тенденцію зміцнення недовіри у відносинах між працівниками і роботодавцями, а відтак – посилення кризи праці та зайнятості, яка з приватного сектору поступово переходить також і в публічний сектор, що є особливо небезпечною тенденцією (в силу неприпустимості відсутності лояльності державних службовців до органу публічної служби, в якому вони займають посаду, чи до держави загалом);

3) технологічний прогрес у виконанні роботи. Стрімкий розвиток технологій за останнє десятиріччя різко змінив характер роботи, а також актуалізував питання роботизації ряду типів виробничих відносин й розширив можливості працівників укладати трудові договори (контракти) з роботодавцями по всьому світу.

Підсумовуючи викладеного зазначимо, що десоціалізація сфери праці та зайнятості є комплексним і багатогранним процесом, що характеризується зниженням значимості усталених трудо-правових стандартів, соціальних і структур, регулюючих трудові відносини. В умовах глобалізації та неоліберальних економічних реформ десоціалізація призводить до збільшення обсягу нетипових форм зайнятості, таких як тимчасова, неповна зайнятість та фріланс, що часто сприяє прекарізації

працівників. Прекаризація, своєю чергою, призводить до появи т. зв. «бідних працівників», які, незважаючи на зайнятість, не можуть задовольнити свої базові потреби, що підриває їх соціальну безпеку та посилює соціальну нерівність в суспільстві. Погіршення умов праці та зниження рівня соціального захисту є прямими наслідками десоціалізації сфери праці та зайнятості, що стосується сфери державної служби та послаблює верховенство права у сфері праці й створює сприятливі умови для зловживань та порушень трудових прав. Отже, вплив такої десоціалізації на соціальну безпеку виходить за рамки економічної та трудової сфер, торкаючись соціальної нерівності та суспільної довіри, адже зниження соціальної захищеності, послаблення трудових стандартів та зменшення соціальних гарантій ведуть до зростання соціальної напруги та недовіри між працівниками та роботодавцями. У громадському секторі це особливо небезпечно, адже зниження лояльності державних службовців до роботодавця (держави) підриває ефективність роботи органів публічної служби та стабільність публічного адміністрування. Відтак, в умовах десоціалізації сфери праці та зайнятості, яку ми можемо спостерігати, потрібен комплексний підхід до посилення соціалізації вказаної сфери, що включає зміцнення людиноцентристських орієнтирів у правовому регулюванні, підвищення рівня соціального захисту та підтримку соціального діалогу для запобігання подальшому погіршенню трудових умов та забезпечення соціальної стабільності та безпеки працівників загалом та держслужбовців, зокрема.

Література:

1. Остапенко Ю. О. Особливості зловживання здійсненням трудових прав працівниками. *Проблеми розвитку соціально-трудова прав та профспілкового руху в Україні* : матеріали VIII Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 28 травня 2020 р.). Харків : ХНУВС, 2020. С. 213-216.
2. Kolot A., Herasymenko O. The deficit of decent work as a global problem of social and labor segment. *International Economic Policy*. 2016. № 2 (25). P. 20-39.
3. Коваленко І. Ф., Кицак Т. Г., Шевчук О. В. Соціалізація та десоціалізація відносин між працею і капіталом як тенденція розвитку соціально-трудова відносин на рубежі ХХ-ХХІ століття. *Соціально-трудова відносини: теорія та практика*. 2013. № 1. С. 104-112.

ТЕОРІЯ ПРИНЦИПІВ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ: ОСНОВНІ ЗДОБУТКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Лисюк Ярослав Юрійович

аспірант Інституту держави і права імені В.М. Корецького

Національної академії наук України

ORCID: 0009-0008-3490-1655

Науковий керівник: Тимченко Геннадій Петрович

доктор юридичних наук, провідний науковий співробітник

Інтернет-адреса публікації на сайті:

http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3879

Принципи цивільного судочинства мають основоположну роль у ході розгляду справ, прав і обов'язків сторін, учасників процесу, судді та дотриманні чинного законодавства. На сьогодні доктрина принципів цивільного процесуального права налічує десятки авторських наукових досліджень із окремих структурних питань цієї галузі. Вважаємо за необхідне, зосередити увагу на огляді наукових праць за суміжною тематикою та періодикою виходу дисертаційних досліджень вітчизняних вчених. Зважаючи на складний час в нашій державі, з періоду здобуття незалежності, більш доцільно, звертатися до доробку національних вчених, підкріплювати його та робити вклад у розробку вирішення існуючих неузгодженостей для вдосконалення нормативної законодавчої бази в галузі цивільного процесуального права. Ми переконані що саме такими кроками можливо розвивати науку та вирішувати досі не вирішені законодавчо, правові питання щодо дії і реалізації принципів цивільного судочинства. В ході огляду сучасної доктрини акцент робитиметься на досліджених тематиках і розкритих питаннях принципів цивільного судочинства, а також не охоплених, на наш погляд, проблем які ми пропонуємо дослідити їх розуміння та розширити практичний прояв.

До вчених хто досліджував ці питання можемо віднести В. Ю. Мамницький, О. В. Немировська, С. О. Волосенко, Ю. В. Неклеса, М. П. Омельченко, А. О. Завгородня, О. В. Рожнов, А. В. Андрушко, О. В. Шутенко, М. М. Ясинок, В. О. Работинська, Г. П. Тимченко, В. А. Кройтор, С. С. Дронов, Т. А. Цувіна, О. Д. Король, В. Б. Яцина.

У 1995 році В. Ю. Мамницький присвятив своє дисертаційне дослідження принципу змагальності в цивільному судочинстві. Автор інтерпретує принцип змагальності в аспекті конститутивних засад судової влади. Цей підхід дозволив виявити спадкоємність між інституалізацією судової влади та розвитком змагальних форм судочинства, обґрунтувати оптимальну модель змагальності, а також простежити в історико-

правовому контексті за розвитком вітчизняного цивільного процесуального законодавства [1, С. 5-8].

В 1999 році дослідження принципу змагальності сторін було продовжено О. В. Немировською, яка дослідила проблеми його реалізації в тогочасній судовій практиці. Аналізуючи принцип змагальності сторін як конституційну засаду цивільного судочинства, етапи його безперервного історичного розвитку та чинне цивільне процесуальне законодавство, вчена-процесуаліст обґрунтовує, що принцип змагальності сторін передбачає покладення на сторони обов'язку щодо доведення обставин, на які вони посилаються в обґрунтуваннях своїх вимог та заперечень [2, С. 4].

В 2010 році С. О. Волосенко здійснив дослідження принципів змагальності та об'єктивної істини в цивільному процесі України. Правознавець акцентував увагу на таких теоретичних висновках: формальна істина не може вважатися остаточною метою розгляду цивільної справи; чітко встановлені правила ведення справи надають однакові й рівні можливості для сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, відстояти свої права та інтереси у суді [3, С. 13, 14].

А. О. Завгородня також досліджує проблематику встановлення істини у цивільному судочинстві. Вчена дійшла наступних наукових висновків: до змісту істини в цивільному судочинстві включаються знання як про фактичні обставини справи, так і юридичні факти, правовідносини, в тім числі, суб'єктивні права та обов'язки осіб, які беруть участь у справі [4, С. 5].

Дисертація О. В. Шутенко була присвячена актуальним проблемам диспозитивності в цивільному судочинстві. У роботі аргументується, що принцип диспозитивності цивільного процесуального права є головним принципом цієї галузі права, елементи диспозитивності визначали механізм виникнення, розвитку й закінчення цивільного судочинства з самого початку формування вітчизняного процесуального законодавства [5, С. 3-4].

М. М. Ясинок у своїй дисертації здійснює наукове пізнання принципів усності, безпосередності та безперервності в цивільному судочинстві. Вчений відмічає особливості реалізації принципів усності, безпосередності та безперервності, їх вплив на законність та обґрунтованість судових рішень. Обґрунтовується, що принципи усності, безпосередності та безперервності є: а) міжгалузевими; б) закріпленими в законодавстві про цивільне судочинство; в) функціональними; г) основоположними [6, С. 6].

В 2012 році Г. П. Тимченко захистив дисертацію, присвячену принципам цивільного та адміністративного судочинства в Україні. У науковій праці отримала подальший розвиток авторська концепція принципів судочинства, в основі якої – необхідність пошуку об'єктивних критеріїв спільності і відмінності цивільного та адміністративного судочинства, система теоретичних знань і понять, прикладний характер їх використання, виявлення правової природи принципів, їх кількісний склад і класифікація, генезис і розвиток, зміст і реалізація в нормативній моделі процесуальної діяльності [7, С. 5].

Дисертація О. Д. Король, присвячена принципу співробітництва суду і сторін в цивільному судочинстві. Принцип співробітництва визначається як загальне зобов'язання сторін та суду діяти в ході розгляду справи узгоджено для досягнення ефективного захисту прав та здійснення судочинства своєчасно, а також їх спільна відповідальність за ухвалене в результаті рішення та його виконання [8, С. 34].

В. Б. Яцина досліджує принцип судового керівництва в цивільному судочинстві. Під принципом судового керівництва пропонується розуміти закріплені в нормах чинного цивільного процесуального законодавства найзагальніші (основоположні, фундаментальні) положення здійснення правосуддя в цивільних справах, що відповідають характеру соціально-економічних відносин і пов'язані з метою і завданнями цивільного судочинства, які відбивають специфіку його стадій, інститутів, особливості процесуальної діяльності суду й усіх інших учасників процесу [9, С. 19].

Серед усього дослідницького матеріалу різного кола науковців маємо зазначити, що вчені намагалися відобразити значення поняття принципів цивільного судочинства та їх прояв. Практично кожен із дослідників надавав визначення принципів цивільного судочинства і пояснював їх кетегоріальну важливість. У деяких дослідників увага зосереджена на еволюції Цивільного процесуального права та етапах становлення принципів. Варто погодитися, що принципи цивільного судочинства проявляються як категорія правосвідомості, що закріплюється в законі, визначає його нормативне положення, яке охоплює формування та перспективи розвитку цієї галузі права.

Окремо нами були розглянуті такі принципи цивільного судочинства: принцип змагальності, гласності, усності, безпосередності, диспозитивності, співпраці суду та сторін, принцип судового керівництва, об'єктивної істини.

Хоч вчені досягли бажаного результату в своїх дисертаційних дослідженнях і обґрунтуваннях своєї роботи над принципами цивільного судочинства, на наш погляд, питання конституційних принципів

цивільного судочинства є не достатньо розробленим та потребує подальшого вдосконалення. Ми пропонуємо поглянути на проблему відсутності дослідженої злагодженої збалансованої системи принципів цивільного судочинства. Оскільки вплив принципів на цивільне судочинство доволі значущий, ефективність правосуддя прямо залежить від якості інтерпретації кожного окремо взятого принципу в нормах цивільного судочинства. Вважаємо необхідним зосередити увагу на не вирішених проблемах через формулювання системи конституційних принципів цивільного судочинства, як самостійної правової категорії. Слід зробити акцент на прикладний порядок системи принципів цивільного судочинства. Так як взаємозв'язок принципів має місце в ході здійснення цивільного судочинства, варто звернути увагу на пов'язаність таких принципів на різних стадіях судового розгляду. Завдяки такому підходу в дослідженні, через виявлення правової природи та прояву конституційних принципів цивільного судочинства, можемо систематизувати такі принципи, враховуючи цінносні аспекти цивільного судочинства та пов'язаності принципів.

Список літератури:

1. Мамницький В. Ю. Принцип змагальності у цивільному судочинстві: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 Харків, 1995. 18 с.
2. Немировська О. В. Принцип змагальності сторін та його реалізація в судовій практиці: автореф. дис... канд. юрид. наук. Київ, 1999. 17 с.
3. Волосенко С. О. Принципи змагальності та об'єктивної істини у цивільному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2010. 19 с.
4. Завгородня А. О. Встановлення істини у цивільному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2016. 20 с.
5. Шутенко О. В. Проблеми диспозитивності в цивільному судочинстві: автореф. дис... канд. юрид. наук. 12.00.03. Харків, 2003. 19 с.
6. Ясинок М. М. Принципи усності, безпосередності та безперервності у цивільному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2004. 20 с .
7. Тимченко Г. П. Принципи цивільного та адміністративного судочинства в Україні: проблеми теорії і практики: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03, 12.00.07. В.М. Корецького Київ, 2012. 40 с.
8. Король О. Д. Принцип співробітництва суду і сторін в цивільному судочинстві : дис...канд. юрид.наук. 12.00.03. Київ, 2021. 238 с.
9. Яцина В. Б. Принцип судового керівництва в цивільному судочинстві: дис. ... д-ра філософії: 12.00.03. Харків, 2023. 265 с.

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПРАЦІВНИКА У СУЧАСНІЙ ПРАВОВІЙ ДЕРЖАВІ

Лубінець Дмитро Валерійович
доктор філософії
ORCID: 0009-0009-8544-1561

Інтернет-адреса публікації на сайті:
http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3896

УДК 349.2

Процес формування механізму забезпечення виживання людини та її соціального благополуччя від початку ґрунтувався на двох ключових обставинах: переважання альтруїстичних підходів в побудові людського суспільства, яке нівелювало природну еволюційну засаду, згідно якої виживають лише найбільш пристосовані істоти; трудовій діяльності людини (людській праці), як на фундаменті розвитку суспільства.

Стосовно альтруїстичних підходів у побудові людського суспільства слід зазначити, що людське суспільство спочатку будувалося з орієнтуванням на те що, щоб людина мала можливість вижити, зокрема, проживаючи у колективі людей, кооперуючись у спільних прагненнях вижити (зокрема, об'єднуючи свої ресурси, трудовий потенціал тощо). Так, людське суспільство, керуючись не тільки інстинктами, але також і раціональною та моральною логікою, сформувало здатність виживати допомагаючи один одному в цьому, зокрема, підтримуючи слабших членів суспільства (так хоча це можна вважати альтруїстично обумовленими стратегіями побудови суспільства, слід зазначити і те, що такі підходи мали й очевидні суто раціональні мотиви). Вважаємо, що саме у цих устремліннях виникли перші зачатки інституту соціального захисту, які виявлялися у тому, що суспільство (іноді – найбільш забезпечені члени суспільства) надавало допомогу конкретній людині (сім'ї) за рахунок наявних колективних ресурсів. Подальший розвиток інституту соціального захисту був переважно обумовлений усвідомленням того факту, що в рамках суспільного життя можуть виникати суттєві ризики для нормального існування людини – соціальні ризики, які мають компенсуватися суспільством (державою). У цьому сенсі слід зауважити, що на відміну від природних ризиків, соціальні ризики є продуктом структури людського суспільства та його функціонування (при цьому, у широкому значенні соціальні ризики також включають і природні ризики, зокрема біологічні фактори, що зумовлюють соціально небезпечне буття людини, серед яких: тяжкі хвороби, старість тощо). Зокрема, соціальні ризики пов'язані також із трудовою діяльністю людини, що є діяльністю, яка набуває особливого значення саме в суспільстві. Так, з розвитком

гуманістичної правосвідомості та становлення (насамперед під впливом громадянського суспільства, яке почало активно формуватися на території сучасної України ще за часів раних державних утворень, однак, набуло помітного соціально-правового значення саме у період промислової революції) трудового права та права соціального забезпечення, соціальні ризики сфери праці почали враховуватися в законодавстві з метою забезпечення існування умов, за яких кожна працездатна людина мала змогу робити свій внесок у розвиток суспільства, реалізуючи свій трудовий потенціал з мінімальними ризиками, пов'язаними зі «світом праці».

Так, що стосується людської праці та її зв'язку із процесом формування механізму забезпечення виживання людини та її соціального благополуччя, то з цього приводу слід зауважити, що праця людини, хоча й є засобом економічного виробництва та розвитку економічної системи, вона насамперед вважається фундаментальним аспектом людського існування та суспільного розвитку. Це пояснюється двома важливими обставинами. По-перше, саме за допомогою праці працездатні особи спроможні робити власний внесок у суспільний розвиток, а також брати безпосередню участь у житті суспільства, задовольняючи як свої особисті потреби, так і соціальні потреби загалом. При цьому на сьогоднішній день (у результаті пострадянського процесу деідеологізації праці) показник соціальної корисності трудової діяльності людини вже має другорядне значення, а цінність і значимість праці безпосередньо визначається ринком – попитом на результати праці. По-друге, праця являє собою основний і надзвичайно доступний спосіб життєзабезпечення людини (груп людей, зокрема сімей) не лише з економічної точки зору, а й із соціально-правової позиції. Відтак, вказаний феномен слід також розглядати в якості особливого засобу соціальної активності, самореалізації шляхом об'єктивації трудового (наприклад, творчого) потенціалу людини. Саме тому, право на працю (насамперед крізь призму сучасної концепції свободи праці [див., напр.: 1-3]) є одним із базових прав людини, а побудова державою та суспільством бар'єрів для реалізації цього права є соціально шкідливими практиками, в рамках яких відбувається нівелювання соціальною безпекою працездатної людини, володіючи якою людина здатна повноцінно жити соціальним життям. Отже, цілком закономірно, що сучасна правова держава зацікавлена у забезпеченні повноцінної та адекватної інтеграції людей у суспільство, а насамперед через включеність до «світу праці», а також через справедливий розподіл результатів праці, що сукупно має важливе значення для підтримки сприятливих умов розвитку суспільства та підвищення якості життя в суспільстві.

Крім того, надзвичайно важливо при цьому розуміти й те, що належне виконання державою та суспільством соціальної функції у сфері праці має також економічну складову (ефект), оскільки соціально захищені працівники з більшою ймовірністю будуть здатними виконувати свої трудові обов'язки, а отже – робити ефективний внесок у розвиток суспільства, що, у свою чергу, підтримує належне відтворення та необхідну міру сталості суспільства загалом. Особливо важливим це питання є саме для працівників критичної інфраструктури, адже результати їхньої роботи безпосередньо позначаються на здатності держави і суспільства функціонувати, як соціальні інститути, а відтак – забезпечувати фактичне виживання людини та її повноцінний розвиток.

Таким чином, за сучасних умов недостатньою є лише вимога захисту права людини на працю (хоча це питання дедалі більше актуалізується у кризові умови буття суспільства, що, зокрема, ми могли спостерігати під час пандемії коронавірусної хвороби COVID-19, яка зумовила зростання безробіття по всьому світу). На сьогоднішній же день вкрай важливим питанням є захист прав людини на гідну працю, а також на соціальну безпеку працівника, що корелюється із сучасною концепцією гідної праці та забезпечується заходами щодо соціального захисту працівника роботодавцем, суспільством та державою. Саме гідна та соціальна безпечна праця, соціальна захищеність працівника, з одного боку, відображає цілісне розуміння того, яким саме чином сьогодні досягається продуктивна, результативна праця, а з іншого боку, є вкрай важливим елементом виразу поваги до людської гідності працівника та є підтвердженням людиноцентричної спрямованості розвитку суспільства та держави. При цьому важливо наголосити, що в контексті формування умов соціальної захищеності працівника необхідно розглядати не лише обов'язки щодо реалізації соціальної функції держави, а й суспільства. Ця обставина розширює сферу соціальної відповідальності за добробут працюючої людини, яка досягається шляхом виконання вимог принципів поваги до людської гідності, соціальної справедливості та соціальної солідарності.

Література:

1. Венедіктов В. С. Свобода укладення трудового договору в нових умовах господарювання. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2016. Вип. 1, Т. 2. С. 66-69.
2. Джура Х. Ю. Межі свободи праці. *Eurasian Academic Research Journal*. 2017. № 5. С. 111-115.
3. Занфірова Т. А. Свобода праці в трудовому праві України: дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2017. 499 с.

ПРОЦЕСУАЛЬНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ПОРУШЕНИХ ПРАВ ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ УЧАСНИКІВ ДОГОВІРНИХ ЗЕМЕЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

*Чебишев Максим Романович
аспірант кафедри правосуддя та
філософії юридичного факультету
Сумського національного аграрного університету*

*Науковий керівник: Ясинок Микола Михайлович
доктор юридичних наук, професор,
академік Академії наук Вищої школи України*

Інтернет-адреса публікації на сайті:
http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3900

Судовий захист порушених, невизнаних чи оспорюваних прав особи в різнопредметних спорах, в тому числі і в тих, що виникають із земельних правовідносин, є універсальним способом захисту, який існує в усіх демократичних і правових державах світу. Особливість такого захисту полягає в тому, що держава надає право як фізичним, так і юридичним особам звертатись до державного суду для урегулювання спірних земельних правовідносин, які виникають між сторонами з підстав різноспрямованих їх інтересів.

Процесуально-правовою формою звернення особи до суду, в якій розкривається суть спору про право з наданням доказів щодо наявності такого права, є позовна заява. Позовна заява є процесуальним документом і виступає засобом порушення в суді питання по захисту порушених прав та законних інтересів учасників договірних земельних правовідносин. При цьому, матеріально-правова вимога позивача тісно пов'язана із його процесуально-правовою вимогою. Така комплексність вимог завжди повинна бути спрямована виключно на захист лише свого порушеного, невизнаного чи оспорюваного права, гарантованого конкретним договором.

Безумовно, за своєю процесуально-правовою природою такий механізм звернення до суду є універсальним і притаманним всім без виключно питанням, в тому числі і питанням зобов'язально-договірного характеру у сфері земельних правовідносин. Ось чому урегулювання спірних земельних правовідносин за рахунок процесуально-правового механізму щодо захисту порушених прав та законних інтересів у сфері договірних земельних правовідносин є визначальним.

Одним із найпоширеніших спорів у сфері зобов'язально-договірних відносин щодо володіння і користування земельними ділянками

сільськогосподарського призначення є справи, пов'язані із орендними відносинами землі. Суть таких спорів «характеризується двома складовими, які з одного боку мають вигляд економіко-майнового, а з іншого – земельно-правового характеру. При цьому економіко-майнова суть спору завжди буде формувати предмет спору. Правова ж суть завжди буде ґрунтуватись на правовій регламентації закону чи договору» [1].

«Отже, при захисті особою свого порушеного права чи законного інтересу у договірних відносинах, предметом яких є землі сільськогосподарського призначення, на перший план виходять умови договірно-правової відповідальності, оскільки останні при зверненні особи до суду починають трансформуватись, набуваючи процесуально-правового характеру, що є важливо для правозастосовчого процесу» [2, с. 82].

В цій частині А. О. Арсенюк зазначає, що земельно-правові спори є динамічним явищем [3, с. 7]. І це дійсно так, оскільки спочатку вони формуються як конфліктні ситуації, які з правової точки зору не мають свого процесуально-правового значення. І лише при переході конфлікту у відкрито виражений земельний спір і оформлення щодо нього позовної заяви та подачі її до суду такий спір переходить у правове русло і розглядається на основі цивільного процесуального законодавства.

Виходячи із даних загально-процесуального механізму щодо судового захисту порушених прав особи у сфері зобов'язально-договірних відносин, які регулюються зокрема Земельним та Цивільним кодексами, а також спеціальним Законом України «Про оренду землі», прийнятого 6 жовтня 1998 року № 161-XIV, законодавець визначає істотні умови, які є невід'ємною і обов'язковою частиною усіх договорів оренди землі, які укладаються на всій території нашої держави. Саме порушення сторонами договору оренди землі в частині істотних умов, перелік яких обумовлено в ч. 1 ст. 15 Закону України «Про оренду землі» і стосуються орендної плати із зазначенням її розміру, індексації, форми платежу, стоків та порядку її внесення, перегляду та відповідальності за її несплату є однією із підстав звернення особи до суду.

Судова статистика в цій частині зазначає, що в 2021 році суди загальної юрисдикції розглянули 2936 справ, предметом спору в яких ґрунтувався на неналежному виконанні сторонами умов договорів оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення [4]. В 2022 та 2023 роках кількість таких справ становила 1822 та 2353 відповідно [5], [6].

В той же час для визначення розміру орендної плати для земель державної та комунальної власності законодавець передбачає проведення нормативно-грошової оцінки земельних ділянок, яка являє собою капіталізований рентний дохід, який можна отримати із землі як фактора

виробництва залежно від якості та місця розташування земельної ділянки, що передбачено ст. 1 Закону України «Про оцінку землі», прийнятого 11 грудня 2003 року № 1378-IV. Отже, якщо мова іде про оренду землі, яка має статус приватної, то орендна плата визначається за домовленістю сторін. Нормативна ж грошова оцінка державних чи комунальних земель є основою для визначення розміру орендної плати при укладенні договорів оренди земель державної чи комунальної власності. Саме на такий різнопредметний механізм формування орендної плати щодо володіння та користування земельними ділянками і спрямовується початковий предмет спору. І хоча типова форма договору оренди земельної ділянки (паю) і передбачає цілий ряд інших умов, які обов'язково повинні бути враховані при укладенні договорів оренди, зокрема земель сільськогосподарського призначення, все ж його дія розпочинається виключно після державної реєстрації такого правочину. Дану позицію підтримує Верховний Суд у своїй постанові від 15 серпня 2018 року у справі № 532/384/16-ц. В даній постанові Суд наголосив, що свобода договору, передбачена статтею 627 ЦК України, не є абсолютною. Сторони договору мають враховувати вимоги законодавства, які визначені для них як обов'язкові, та не можуть змінити дію таких вимог законодавства договором, якщо це прямо не передбачено законодавством [7].

Таким чином, механізм судового захисту набуває своєї наступної стадії, яка формується на основі процесуально-правової форми, якою є судові засідання і в якому здійснюється безпосередня перевірка судом всіх засобів доказування (письмових, речових, електронних доказів, показів свідків, експертних висновків), якими оперують сторони, вчиняючи певні дії, спрямовані на виконання умов договорів оренди земель сільськогосподарського призначення, переконуючи суд в їх законності.

Безумовно, дослідивши у відкритому судовому засіданні належність, допустимість та достовірність всіх засобів доказування, суд переходить до наступної процесуальної стадії, яка формує свій процесуально-правовий механізм, який спрямовується на оцінку судом змісту всіх доказів в їх сукупності. Процесуальна суть даної стадії полягає в тому, щоб суд міг переконатися в законності та обґрунтованості свого внутрішнього переконання, яке ґрунтується на основі тих доводів, які наводили сторони в ході судового засідання. Така аналітична робота суду є важливою, оскільки вона по суті є прологом до ухвалення судового рішення.

Отже, процесуальний механізм судового захисту порушених прав та законних інтересів учасників договірних земельних правовідносин в цивільному судочинстві України реалізується безпосередньо в межах процесуальної форми судового засідання, стадії і елементи якого є

ключовими і знаходяться у безпосередньому процесуально-правовому взаємозв'язку. Основою такого механізму є система цивільно-процесуальних гарантій, які чітко регламентуються нормами процесуального права, формуючи собою процесуальні права та обов'язки кожного із учасників цивільних процесуальних правовідносин. Такий підхід забезпечує практичну реалізацію принципу рівності всіх учасників судової справи.

Зменшення процесуальних гарантій або ж прийняття законодавцем незбалансованих процесуальних норм, призводить до ускладнень всього алгоритму судового процесу, що у свою чергу створює платформу для судової тяганини.

Література:

1. Чебишев М. Р. Доктрина і практика в питаннях захисту прав та законних інтересів учасників земельних правовідносин в цивільному судочинстві України. *Київський часопис права*. 2023. № 3. С. 61-68.
2. Чебишев М. Р. Окремі питання захисту порушених прав та законних інтересів учасників земельних правовідносин в цивільному судочинстві України. *Сімдесят треті економіко-правові дискусії. Серія: Соціальні та гуманітарні науки: матеріали Міжнародної мультидисциплінарної наукової інтернет-конференції, (м. Львів, Україна – м. Переворськ, Польща, 22-23 березня 2023 р.)* / [редкол. : О. Патряк та ін.] ; ГО “Наукова спільнота”; WSSG w Przeworsku. – Львів : ФО-П Шпак В.Б. С. 79-83.
3. Арсенюк А. О. Процесуально-процедурний порядок судового розгляду земельних спорів в Україні. Автореф. дис...к.ю.н., Київ, 2016. 18 с.
4. Звіт судів першої інстанції при розгляді справ у порядку цивільного судочинства за 2021 рік. Форма № 1-ц. / Судова влада України – офіційний веб-сайт. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/1c_2021.xlsx (дата звернення: 29.05.2024)
5. Звіт судів першої інстанції при розгляді справ у порядку цивільного судочинства за 2022 рік. Форма № 1-ц. / Судова влада України – офіційний веб-сайт. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/1-c%20_%204-%202022.xls (дата звернення: 29.05.2024)
6. Звіт судів першої інстанції при розгляді справ у порядку цивільного судочинства за 2023 рік. Форма № 1-ц. / Судова влада України – офіційний веб-сайт. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/1-ts_4-2023.xls (дата звернення: 29.05.2024)
7. Постанова Верховного Суду від 15 серпня 2018 року у справі № 532/384/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76207105> (дата звернення: 29.05.2024)

АНАЛІЗ СПЕЦИФІКИ СУБ'ЄКТІВ ВЛАДНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ У СФЕРІ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ

Шаповалова Катерина Геннадіївна
доктор філософії з галузі «Право»

Інтернет-адреса публікації на сайті:
http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3878

Класифікація суб'єктів владних повноважень у сфері реалізації соціальних прав державних службовців є доволі різноманітною. До прикладу Г. О. Яковлева, пропонує розподіляти суб'єктів соціального забезпечення на тих, що надають безпосередньо соціальне забезпечення та тих, що підтверджують факти, надаючи їм юридичного значення для соціального забезпечення [1, с. 7]. В даному контексті, окрім органів державної влади, що діють в соціальній сфері до досліджуваних суб'єктів можливо й долучити нотаріусів чи Міністерство юстиції. Однак, їх вплив буде доволі опосередкованим, адже допомога у реалізації соціальних прав є лише одним із векторів їх діяльності. Аналогічна ситуація із органами, що приймають нормативно-правові акти у соціальній сфері, адже хоча вони й визначають спосіб реалізації соціальних прав для державних службовців, така діяльність не має відмінностей чи особливостей втілення в порівнянні із прийняттям інших законодавчих актів.

Тому, найперше, до суб'єктів владних повноважень варто зарахувати Міністерство соціальної політики. Відповідно до ст. 4 Положення «Про Міністерство соціальної політики України», Мінсоцполітики може розробляти «проекти законів, координацію державних структур, визначає розмір прожиткового мінімуму на одну особу, проводить нагляд та контроль за виплатою пенсій, встановлює проект бюджету Фонду соціального страхування» [2]. Тобто, залежно від рішень Мінсоцполітики буде різнитися розмір заробітної плати державних службовців, який вираховується залежно від розміру прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати. Також, залежно від рішень Мінсоцполітики буде різнитися розмір соціальної допомоги та якість надання сервісних послуг щодо пенсійного забезпечення, оскільки даний орган контролює правомірність їх дій.

Оскільки на державних службовців поширюються загальні правила соціального й пенсійного страхування, то ще одним суб'єктом владних повноважень без якого неможливо реалізувати соціальні права, а саме право на пенсійне забезпечення є Пенсійний Фонд України. Відповідно до ст. 4 Положення «Про Пенсійний фонд України», до компетенції ПФУ

входить «ведення реєстру застрахованих осіб, управління системою загальнообов'язкового пенсійного страхування, застосування фінансових санкцій, призначення й перерахунок, виплата пенсій» [3]. Таким чином, Пенсійний Фонд України є суб'єктом владних повноважень, що підтримує державних службовців після втрати ними працездатності, виявляє порушення в їх правах, а також актуалізує розмір пенсії. Останнє є особливо важливим з огляду на те, що чинні в різний період закони щодо державних службовців визначали різний порядок нарахування та виплати пенсій для державних службовців. Встановлення єдиного органу з виплати пенсій для усіх державних службовців відповідає загальному принципу рівності та правової визначеності.

До суб'єктів, які значно впливають на стан реалізації соціальних прав дипломатичними службовцями та членами їх сімей можливо зарахувати Міністерство закордонних справ та Міністерство оборони. Відповідно до ст. 12 Порядку оплати працівникам дипломатичної служби, направленим у довготермінове відрядження, та членам їх сімей витрат, пов'язаних з наданням медичної допомоги або медичним страхуванням [4] та відповідно до ст. 3 Порядку оплати витрат, пов'язаних із здобуттям дітьми працівників дипломатичної служби, направлених у довготермінове відрядження, дошкільної та загальної середньої освіти [5] дані органи здійснюють фінансування реалізації соціальних прав та освіти, житло та медичне обслуговування для дипломатичних службовців, що перебувають у довготривалому відрядженні. Проблемним аспектом такого забезпечення є його підзаконний характер, що ускладнює контроль за розміром наданих у кожному році коштів для реалізації, який повинен бути передбачуваним та не може зменшуватися відповідно до принципу правової визначеності. Так, виділення коштів для реалізації соціальних прав із загального фонду даних міністерств, а не окреме їх передбачення у державному бюджеті, як це робиться для заробітної плати ставить під загрозу стабільність матеріального стану дипломатичних службовців.

Основним суб'єктом, який допомагає та підтримує реалізацію соціальних прав державними службовцями є керівників державної служби. Так, відповідно до ст. 17 Закону України «Про державну службу», до обов'язків керівника входить «планування навчання персоналу, контроль за службовою дисципліною, розгляд скарг, прийняття рішень про заохочення чи притягнення до дисциплінарної відповідальності, створення належних умов праці» [6]. Залежно від виконуваного обов'язку керівник може бути, як суб'єктом реалізації соціальних прав, так й їх забезпечення та захисту. В межах механізму реалізації його повноваження

стосуються підвищення на посаді, що впливає на обсяг соціальних прав для державного службовця, проведення його оцінювання та нарахування премій, надання щорічних відпусток чи відпусток у зв'язку з народженням дитини. Без участі керівника державної служби, що приймає наказ про зарахування для державного службовця неможливо реалізувати право на працю у державній службі. Саме керівник приймає рішення про надання соціально-побутового забезпечення. Крім того, своїми діями щодо контролю та нагляду він створює комфортні та безпечні умови праці для усіх державних службовців.

Можливо резюмувати, що суб'єкти владних повноважень, як елементи механізму реалізації соціальних прав державних службовців спрямовують свою діяльність на створення максимально зрозумілого та простого порядку їх втілення, надання допомоги у втіленні задля усунення помилок чи зловживань соціальними правами.

Список використаних джерел:

1. Яковлева Г. О. Суб'єкти соціального забезпечення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення / НЮУ ім. Ярослава Мудрого. Х., 2019. 47 с.
2. Про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики України: Постанова Кабінету Міністрів від 17.06.2015 № 423. Офіційний вісник України. 2015. № 51. С. 52.
3. Про затвердження Положення про Пенсійний фонд України: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.07.2014 № 280. Офіційний вісник України, 2014. № 60. С. 38.
4. Про затвердження Порядку оплати працівникам дипломатичної служби, направленим у довготермінове відрядження, та членам їх сімей витрат, пов'язаних з наданням медичної допомоги або медичним страхуванням: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.04.2019 № 333. Офіційний вісник України, 2019. № 34. С. 292.
5. Про затвердження Порядку оплати витрат, пов'язаних із здобуттям дітьми працівників дипломатичної служби, направлених у довготермінове відрядження, дошкільної та загальної середньої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.03.2021 № 174. Офіційний вісник України, 2021. № 21. С. 91.
6. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 № 889-VIII. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2016. №.4 С. 43.

СТАН НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ НА РІВНІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Яворська Надія Олександрівна
доктор філософії з галузі «Право»
ORCID: 0000-0002-1721-0886

Інтернет-адреса публікації на сайті:
http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3895

УДК 349.3

Забезпечення соціальної безпеки на рівні ЄС та на рівні держав-членів ЄС особливо після пандемії коронавірусної хвороби COVID-19 став одним з найбільших пріоритетів подальшого розвитку Союзу, що має враховуватись державами-членами в процесі формування та реалізації своєї політики у соціальній та суміжних сферах. Зокрема, Президентка Європейської комісії Урсула фон дер Ляєн, виступаючи 20 січня 2021 року в Європейському парламенті зазначила, що «у міру того, як ми долаємо пандемію, готуємо необхідні реформи та прискорюємо подвійний зелений та цифровий перехід, я вважаю, що настав час також адаптувати звід соціальних правил. Звід правил, що забезпечує солідарність між поколіннями. Звід правил, який винагороджує підприємців, котрі піклуються про своїх працівників; котрий зосереджується на робочих місцях і відкриває можливості; який ставить навички, інновації та соціальний захист у однакове становище» [1]. Разом із тим, слід констатувати, що відповідне питання не є новим для ЄС, в рамках якого вже до пандемії було сформовано серйозну нормативно-правову основу для становлення в Союзі справедливого та інклюзивного суспільства, про соціальну безпеку якого піклуються держав-члени, реалізуючи свою соціальну функцію.

Так, зазначимо, що в процесі аналізу наявного масиву нормативно-правових актів ЄС можна дійти висновку, що наразі наявні такі рівні діючих актів законодавства ЄС, які стосуються реалізації соціальної функції держави:

1. Рівень первинного законодавства ЄС. Розглядаючи цю групу актів в контексті визначення основних орієнтирів держав-членів у реалізації ними соціальної функції слід назвати Договір про функціонування ЄС, в якому низка положень містить відповідні норми. Насамперед зазначимо, що в ч. 2 ст. 4 Договору зазначається, що загальна компетенція Союзу та держав-членів застосовується, зокрема, у соціальній політиці в аспектах, визначених цим Договором. Також слід виокремити

ряд положень загального застосування (розділ II Договору). Зокрема, у ст. 8 Договору зазначається, що «Союз у всій своїй діяльності має на меті усунення нерівності та сприяння рівності між чоловіками та жінками» [2]. Утім, особливу увагу серед актів первинного законодавства слід приділити саме Хартії основних прав Європейського Союзу. Важливість цього акту первинного законодавства ЄС в контексті питання, що нами розглядається, має значення з огляду на те, що реалізація соціальної функції держав-членів ЄС ґрунтується на певній ціннісній основі, а основні такі цінності містяться саме в Хартії, значимість яких відображена в преамбулі Хартії. Загалом, в цьому документі проголошуються такі цінності, якими повинна керуватись кожна країна-член ЄС в процесі реалізації соціальної функції держави: рівність усіх перед законом та заборона дискримінації; усвідомлення недоторканності людської гідності, обов'язковість її поваги та захисту (неприпустимість поведження та покарання, що принижує людську гідність); безумовність життя кожної людини; непорушність цілісності (як фізичної, так і психічної) особистості; свобода праці, враховуючи також неприпустимість рабства та примусової праці; свобода зайнятості, враховуючи також свободу підприємництва; визнання права кожного на шлюб і створення сім'ї; обов'язковість захисту соціально вразливих верств населення (насамперед, дітей, жінок, осіб з інвалідністю, літніх людей) та ін.

2. Рівень вторинного законодавства ЄС. Детально аналізуючи акти вторинного законодавства ЄС можемо виокремити такі групи документів ЄС:

1) група концептуально-стратегічних і програмних актів ЄС щодо упорядкування реалізації соціальної функції держави. Розглядаючи цей рівень надання юридичної визначеності реалізації соціальної функції держав-членів ЄС особливу увагу слід приділити Європейському стовпу соціальних прав 2017 року, Новому стратегічному порядку денного на 2019-2024 роки, Стратегії гендерної рівності на 2020-2025 роки «Союз рівності», Європейській програмі розвитку навичок для забезпечення сталої конкурентоспроможності, соціальної справедливості та стійкості та ін. актам відповідного рівня;

2) група актів законодавства ЄС, які є директивами, а саме: Директива Ради про поступове впровадження принципу рівного ставлення до чоловіків і жінок у питаннях соціальної безпеки від 19 грудня 1978 року № 79/7/ЄЕС; Директива Ради про наближення національного законодавства держав-членів у частині колективного звільнення від 20 липня 1998 року № 98/59/ЄС; Директива Ради про загальні рамки рівного ставлення у сфері зайнятості та професійної діяльності від

27 листопада 2000 року № 2000/78/ЄС; Директива Європейського Парламенту та Ради про загальні рамки для інформування та консультування працівників у Європейському Співтоваристві від 11 березня 2002 року № 2002/14/ЄС; Директива Європейського Парламенту та Ради щодо певних аспектів організації робочого часу від 04 листопада 2003 року № 2003/88/ЄС; Директива Ради про імплементацію принципу рівного ставлення до чоловіків і жінок у доступі до товарів та послуг й їх постачанні від 13 грудня 2004 року № 2004/113/ЄС та ін.;

3) група актів законодавства ЄС, які є регламентами, головним чином: регламенти Європейського Парламенту та Ради про координацію систем соціального забезпечення від 29 квітня 2004 року № 883/2004; про процедуру імплементації Регламенту № 883/2004 від 16 вересня 2009 року № 987/2009; про заснування Європейського органу з питань праці від 20 червня 2019 року № 2019/1149 та ін.

3. Рівень рішень Суду ЄС, які мають значення для належної реалізації соціальної функції держав-членів ЄС. Слід зазначити, що на сьогоднішній день Судом ЄС створене значна прецедентна платформа, яка містить важливі стандарти, які стосуються соціальної безпеки та окреслюють вимоги до держав-членів в контексті реалізації ними соціальної функції. Серед множини таких прецедентних рішень можемо назвати, наприклад: Рішення Суду ЄС від 17 жовтня 1995 року в справі Е. Каланке проти Вільного ганзейського міста Бремен № С-450/93; Рішення Суду ЄС від 11 листопада 1997 року в справі Х. Маршалл проти землі Північний Рейн-Вестфалія № С-409/95; Рішення Суду ЄС (третя палата) від 07 лютого 2019 року у справі Є. Богату проти Міністра соціального захисту № С-322/17 та ін.

4. Рівень м'якого права ЄС, яке має значення для належної реалізації соціальної функції держав-членів ЄС. Хоча рекомендації та пропозиції, окреслені в актах м'якого права не вважається обов'язковим до виконання державами-членами (в силу їх неімперативності), слід мати на увазі, що держави-члени, які керуються цінностями ЄС, враховують такі пропозиції та рекомендації, бажаючи поліпшити свій потенціал в реалізації соціальної функції для найбільш повного формування в державі умов соціальної безпеки населення. Серед таких актів особливого значення набувають, зокрема, резолюції та висновки наднаціональних інститутів ЄС.

Отже, узагальнюючи викладене, можемо дійти висновку, що на наднаціональному рівні ЄС сьогодні сформовано надзвичайно широку нормативно-правову основу, яка містить принципи, норми та стандарти у сфері соціальної безпеки (також в суміжних сферах), керуючись якими держави-члени (також держави, які бажають долучитись до ЄС) можуть ефективним чином реалізовувати соціальну функцію держави. Саме тому, хоча Україна на сьогодні ще не є державою-членом ЄС, вже сьогодні важливо врахувати можливості удосконалення чинного національного законодавства, що стосується реалізації соціальної функції держави, в рамках європеїзації законодавства. Таким чином, Україна зможе посилити стан соціальної безпеки в державі ще до моменту вступу до ЄС, а відтак – буде спроможною швидше наблизитись до цієї амбітної цілі, приймаючи до уваги те, що результати соціальної безпеки держави сприяють покращенню показників соціального капіталу, економіки держави та ін., що є важливими в рамках виконання євроінтеграційних завдань України.

Література:

1. European Pillar of Social Rights – Building a fairer and more inclusive European Union. European Commission, 2021. URL: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1226&langId=en> (дата звернення: 29.01.2023).
2. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union, 2012. Official Journal of the European Union. 2012. № C 326. P. 47-390.

СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ У СИСТЕМІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ФУНКЦІЙ

Бондаренко Олексій Олексійович
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
юридичного факультету Харківського національного
університету імені В.Н. Каразіна
ORCID: 0000-0001-6901-7298

Інтернет-адреса публікації на сайті:
http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3890

Як відомо, основними функціями кримінального процесу є обвинувачення, захист та правосуддя. Разом із цим, не можна зменшувати роль такої кримінальної процесуальної функції, як судовий контроль. Суб'єктом його здійснення є слідчий суддя. Згідно п. 18 ч. 1 ст. 3 КПК України слідчий суддя – суддя суду першої інстанції, до повноважень якого належить здійснення у порядку, передбаченому КПК, судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, та у випадку, передбаченому статтею 247 КПК, – голова чи за його визначенням інший суддя відповідного апеляційного суду. Слідчий суддя (слідчі судді) у суді першої інстанції обирається зборами суддів зі складу суддів цього суду [1].

Під повноваженнями слідчого судді слід розуміти сукупність взаємопов'язаних прав та обов'язків (правообов'язків), установлених для виконання ним процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень зі здійснення судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні [2, с. 61].

Вважається, що слід підтримати позицію С. Л. Шаренко та О. Г. Шило, які стверджують, що мета та характер процесуальної функції слідчого судді обумовлюють нормативну модель предмета його відання в кримінальному провадженні, який відповідно до чинного КПК має такі складові: 1) розгляд клопотань про застосування запобіжних заходів; 2) розгляд клопотань про застосування інших заходів забезпечення кримінального провадження; 3) розгляд скарг учасників кримінального провадження на рішення, дії чи бездіяльність дізнавача, слідчого або

прокурора; 4) вирішення питання про відвід; 5) вирішення питання про речові докази; 6) розгляд клопотань про проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій; 7) «депонування доказів» шляхом застосування процедури, передбаченої ст. 225 КПК; 8) встановлення процесуальних строків у межах граничного строку для забезпечення виконання сторонами кримінального провадження вимог розумного строку; 9) встановлення строку для ознайомлення з матеріалами кримінального провадження в порядку ст. 290 КПК; 10) прийняття рішення про використання в іншому кримінальному провадженні інформації, отриманої в результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій; 11) прийняття рішень при здійсненні міжнародного співробітництва під час кримінального провадження; 12) розгляд клопотання слідчого, прокурора про здійснення спеціального досудового розслідування (*in absentia*); 13) розгляд клопотань слідчого, прокурора про продовження строку досудового розслідування; 14) розгляд клопотань про залучення експерта для проведення експертизи та відібрання біологічних зразків у особи для експертизи [3, с. 109-110].

Заслуговує на увагу твердження, згідно з яким судовий контроль у кримінальному процесі – це діяльність слідчого судді на стадії досудового розслідування та під час екстрадиційної процедури зі здійснення у порядку, передбаченому КПК, наданих йому повноважень, метою якої є своєчасне забезпечення захисту та охорони прав, свобод і інтересів осіб у кримінальному провадженні [2, с. 80].

Судовий контроль у кримінальному провадженні являє собою окремий напрямок діяльності суду, яка здійснюється під час досудового розслідування слідчим суддею. Його сутність полягає у здійсненні слідчим суддею контролю за законністю та обґрунтованістю рішень та дій (бездіяльності) слідчого і прокурора; обмеження при проведенні досудового розслідування конституційних прав людини шляхом застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій і рішень органів досудового розслідування. Значення судового контролю полягає у тому, що завдяки діяльності слідчого судді забезпечуються невідкладним судовим захистом права, свободи та інтереси учасників кримінального провадження, а також створюються належні умови для реалізації засади змагальності під час досудового розслідування. Правозахисний характер судового контролю обумовлює закріплення у ст. 206 КПК загальних обов'язків слідчого судді щодо захисту прав людини. За чинним КПК судовий контроль має декілька окремих напрямків, які, виходячи із конкретних завдань, розрізняються

за процесуальною формою, суб'єктивним складом учасників провадження, засобами доказування, рішеннями слідчого судді [4, с. 3].

Таким чином, здійснення судового контролю у кримінальному провадженні є важливою гарантією дотримання та захисту прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального процесу. Враховуючи це, вважається, що судовий контроль у кримінальному провадженні за своїм значенням наближається до основних кримінальних процесуальних функцій: обвинувачення, захисту, правосуддя.

Література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.06.2024).
2. Макаров М.А. Судовий контроль у кримінальному процесі: теоретичні та правові основи: дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09. К., 2018. 495 с.
3. Кримінальний процес : підручник / О. В. Капліна, О. Г. Шило, В. М. Трофименко та ін.; за заг. ред. О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків : Право, 2018. 584 с.
4. Судовий контроль у кримінальному провадженні : навч. посіб. для підготовки до заліку / О. В. Капліна, М. О. Карпенко, В. І. Маринів та ін. Х. : Право, 2015. 88 с.

СУДОВО-БАЛІСТИЧНА ЕКСПЕРТИЗА ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ РОЗКРАДАННЯ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ ТА БОЄПРИПАСІВ

Пастушенко Олександр Олександрович
здобувач ступеня доктора філософії,
Приватний вищий навчальний заклад
«Європейський університет»

Науковий керівник: Кравчук Петро Юрійович
кандидат юридичних наук, доцент,
Приватний вищий навчальний заклад
«Європейський університет»

Інтернет-адреса публікації на сайті:
http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3880

При розслідуванні злочинів, пов'язаних із розкраданням зброї, боєприпасів та вибухових речовин, криміналістично значуща інформація грає особливу, а іноді й вирішальну роль, особливо коли свідків є

недостатньою або вони свідомо повідомляють неправдиву інформацію. Тому такі кримінальні провадження не можуть бути розслідувані без використання можливостей судових експертиз, тактично вірний час для призначення яких обирає слідчий, який здійснює кримінальне провадження.

Зокрема, визначення часу призначення експертизи завжди залежить від особливостей конкретного провадження. У разі розслідування злочинів, пов'язаних із розкраданням зброї, боєприпасів чи вибухових речовин традиційним є призначення судово-балістичні експертизи.

Предметом судово-балістичної експертизи є стан та властивості вогнепальної зброї та боєприпасів, встановлення загальної групової приналежності та ототожнення зброї слідами на вистрілених снарядах та стріляні гільзи, визначення джерела походження, встановлення обставин пострілу. При розслідуванні розкрадань зброї, боєприпасів або вибухових речовин зі складів озброєння доцільно залучати як фахівця особу, яка має досвід в організації обігу зброї.

Судово-балістична експертиза виконує кілька завдань, включаючи визначення приналежності предмета до вогнепальної зброї або боєприпасів, визначення загальної групової приналежності зброї та боєприпасів (включаючи їх калібр, систему, модель та ін.), ідентифікацію зброї за вистріляними кулями, стріляними гільзами, деталями, що відокремилися, та ін. Такі експертизи можуть проводитися на різних об'єктах, таких як ручна вогнепальна зброї (пістолети, револьвери, автомати, карабіни, гвинтівки, пістолети кулемети тощо), частини вогнепальної зброї, заготовлі, боєприпаси до вогнепальної зброї, компоненти боєприпасів (кулі, гільзи, порох та ін.), вистрілені сну фрагменти), стріляні гільзи, сліди пострілів та інші матеріали провадження, що стосуються предмета експертизи (такі як протоколи оглядів місць пригод, протоколи оглядів вогнепальної зброї та боєприпасів, висновки проведених раніше експертиз)

Загалом під час вивчення зазначених об'єктів експерт вирішує такі завдання, зокрема, чи надана на експертизу зброя є вогнепальною, якій моделі воно належить, чи придатне воно для стрілянини, чи можливо з нього вести систематичну стрілянину, чи здійснювався постріл з нього після останнього чищення. Також можливе визначення, чи надані на експертизу предмети є складовими частинами вогнепальної зброї, до якої системи та моделі вони відносяться, чи складають вони достатній комплект для збирання придатного для використання зброї. Також відбувається визначення, до якого виду та зразка належить кожен із представлених на експертизу патронів, чи призначені вони для

вогнепальної зброї будь-якого виду, чи придатний патрон для стрільби, чи є вогнепальними ушкодження на одязі, автомобілі чи іншій перешкоді.

Література:

1. Кримінальний кодекс України: від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n1893>

ТИПОВІ ВИДИ ОГЛЯДУ ЯК СЛІДЧОЇ РОЗШУКОВОЇ ДІЇ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ НЕЗАКОННОГО ЗАВОЛОДІННЯ ТРАНСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ

Пугач Владислав Віталійович
здобувач ступеня доктора філософії,
Приватний вищий навчальний заклад
«Європейський університет»
ORCID: 0009-0002-6029-236X

Науковий керівник: Кравчук Петро Юрійович
кандидат юридичних наук, доцент,
Приватний вищий навчальний заклад
«Європейський університет»

Інтернет-адреса публікації на сайті:

http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3882

Вивчення слідчої практики розслідування незаконного заволодіння транспортними засобами, а також наукових праць та методичних рекомендацій щодо тактики здійснення слідчого огляду, дозволяє виділити декілька типових об'єктів огляду у таких категоріях проваджень:

- власне огляд місця події, тобто місця безпосереднього заволодіння транспортним засобом та прилеглої території;
- огляд виявленого транспортного засобу, який став предметом незаконного заволодіння;
- огляд тих приміщень/території, де викрадений транспортний засіб переховували, маскували, демонтували тощо;
- огляд речей та документів, які знаходилися в транспортному засобі, з метою відшукування слідів потерпілого та/або підозрюваного.

Як і при провадженні будь-якої іншої слідчої (розшукової) дії, досягти високої результативності при слідчих оглядах при розслідуванні

незаконного заволодіння транспортним засобом можливо у разі ретельної підготовки до нього, зокрема, враховуючи особливості об'єкта/об'єктів таких оглядів. Проте є можна визначити також загальні рекомендації, які варто врахувати при підготовці до проведення слідчих оглядів у досліджуваній категорії проваджень. Зокрема, на підготовчому етапі слід забезпечити слідчу групу необхідними техніко-криміналістичними засобами, без яких вилучення слідів з місця події буде неможливо. Мінімумом необхідним тут буде використання стандартних криміналістичних валіз, орієнтованих на вилучення традиційних слідів (трасологічних, біологічних, одорологічних та інших).

Перш ніж приступити до безпосереднього будь-якого із визначених видів огляду, слід вжити низку заходів, спрямованих на:

- визначення меж території, що оглядається;
- формування уявлення про механізм події, що відбулася, та ймовірне знаходження слідів злочину шляхом обходу території майбутнього огляду;
- вжити необхідних заходів до убезпечення можливої слідової картини від ймовірного негативного впливу факторів зовнішнього середовища, зокрема, опадів, сонячних променів тощо;
- фіксація загальної обстановки місця події за допомогою оглядової та орієнтуючої фотозйомки;
- визначення порядку використання наявних техніко-криміналістичних засобів тощо.

Надалі зміст та особливості робочого етапу слідчого огляду при розслідуванні незаконного заволодіння транспортним засобом буде визначатися слідчим, який здійснює керівництво слідчою групою та визначає порядок її роботи, забезпечує якість, повноту та результативність огляду, враховуючи особливості об'єктів спостереження, а також забезпечує достовірне відображення відомостей у заповнюваних ним документах.

Література:

1. Розслідування незаконних заволодінь транспортними засобами, вчинених організованими групами [Текст]: метод. рек / [О. М. Брисковська, О. В. Богатиков, С. В. Бондар, О. С. Старенький, Ю. Є. Філіпов]. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2023. 60 с.

СПОСІБ ВЧИНЕННЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ

Сасенко Олександр Дмитрович
здобувач ступеня доктора філософії,
Приватний вищий навчальний заклад
«Європейський університет»

Науковий керівник: Кравчук Петро Юрійович
кандидат юридичних наук, доцент,
Приватний вищий навчальний заклад
«Європейський університет»

Інтернет-адреса публікації на сайті:
http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3881

В даний час, незважаючи на заходи, що вживаються з боку держави, продовжує залишатися актуальною проблема боротьби з незаконним обігом зброї (ст. 263, 263-1 Кримінального кодексу України), актуальність якої посилюється військовими діями, які створюють позитивні умови для насичення нелегального ринку вогнепальної зброї. Тому зростає кількість даного виду злочинів у загальній структурі злочинності, а небезпека предмета злочину зумовлює необхідність детального вивчення незаконного обігу зброї та вироблення заходів, спрямованих на боротьбу із цим явищем.

Криміналістична характеристика як інформаційна модель злочину, сприяє швидкому розслідуванню відповідального злочину, забезпечуючи слідчого відомостями про його типові ознаки. Не зупиняючись на всіх елементах криміналістичної характеристики незаконного обігу зброї, вважаємо за необхідне розглянути спосіб скоєння цього злочину, що є одним із ключових у визначенні подальшого напрямку розслідування.

Розглядаючи способи вчинення незаконних дій щодо зброї, її складових частин та компонентів, можна виділити кілька альтернативних дій: незаконне виготовлення, придбання, передача у володіння, збут, зберігання, перевезення, пересилання або носіння вогнепальної зброї.

Під виготовленням вогнепальної зброї, її складових частин або компонентів слід розуміти створення таких об'єктів або відновлення втрачених вражаючих властивостей вже існуючої зброї, її складових частин або компонентів, а також переробку будь-яких предметів, внаслідок якої вони набули властивостей вогнепальної зброї, компонентів або складових частин такої зброї. Наприклад, виготовлення обрізу з мисливської рушниці, не залежно від її виду (нарізна або гладкоствольна), так як виготовлена таким чином зброя не може використовуватися для

полювання, що переводить її в розряд кримінальної зброї, яка потенційно може застосовуватися для вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів.

До такого способу як придбання вогнепальної зброї, її складових частин та компонентів відносяться купівля, міна (у разі отримання зброї замість іншого об'єкта), отримання даних предметів як винагороду за послугу, присвоєння знайденого тощо. Особливістю купівлі або міни вогнепальної зброї, її складових частин і компонентів буде наявність другого злочинця, що збуває цю зброю або її частини, який також підлягає кримінальній відповідальності.

Розглядаючи питання збуту вогнепальної нарізної зброї, її складових частин або компонентів, необхідно мати на увазі, що до такого способу буде ставитися не тільки продаж, а й дарування, міна (у разі, коли суб'єкт передає зброю замість іншого предмета) та інші форми відчуження. Крім того, варто відзначити, що даний спосіб має розглядатися у зв'язку з раніше розглянутим – придбанням.

Щодо зберігання вогнепальної зброї, її складових частин та компонентів, то такі незаконні дії є продовженням раніше згаданих розкрадання, придбання чи виготовлення. Для зберігання злочинці можуть споруджувати різні схованки, закопувати зброю, попередньо змастивши її та відповідним чином упакувавши, або зберігати його разом з «легальною» зброєю у спеціальному сейфі чи ящику.

Література:

1. Кримінальний кодекс України: від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n1893>

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ Й АКСІОЛОГІЯ ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ СУДУ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЮРИДИЧНИХ ПОЗИЦІЙ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ: ДЕЯКІ ЗАУВАГИ

Юсубов Костянтин Володимирович
адвокат, адвокатське об'єднання «ДСА-ГРУП»,
доктор філософії

Інтернет-адреса публікації на сайті:
http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3889

Роль та значення судової влади в житті суспільства неухильно зростає мірою виконання нею своєї основної місії – захисту прав і свобод людини у ході розв'язання правових конфліктів. Водночас цей процес зумовлює появу особливих результатів судової правотворчості – рішень судів, якими фіналізується процес розв'язання спору. Між тим, як

засвідчує практика, процес судочинства має певне органічне продовження у виконанні судового рішення, не зупиняючись на стадії його формулювання та постановлення. Так, захищаючи права, свободи та законні інтереси громадян, суд надає такому захистові незворотності, забезпечуючи обов'язковість та виконуваність рішень суду. Тому, природно, що виконання судових рішень вважається завершальною стадією судового процесу, що втілює норми законів у життя, сприяє зміцненню їх авторитету, а також важливим критерієм ефективності та спроможності влади щодо виконання покладених на неї завдань та функцій [1, с. 89].

У праволюдному вимірі виконанню рішення суду як об'єктивному правовому процесові кореспондує фундаментальне людське право на виконання судового рішення, яке вважається невід'ємною складовою і права на судовий захист, і права на доступ до суду, передбаченого статтею 6 Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ) [2]. Саме в такому аспекті його розглядає Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ), наголошуючи, що необґрунтованість затримки винесення рішення тягне за собою відповідальність держави у національному законодавстві на підставі статей 6, §§ 1 та 13, ЄКПЛ, оскільки «право на виконання судового рішення є одним із аспектів права на доступ до суду... і що виконання має бути повним, досконалим, а не частковим» [3, с. 148]. При цьому законними вважаються очікування особи щодо безпосереднього та своєчасного виконання судового рішення, а дієвість судового захисту порушених прав і свобод людини прямо ставиться в залежність від виконання рішення суду. Відтак, будь-яке порушення принципу обов'язковості, що виражається в невиконанні судового рішення чи зволіканні з його виконанням, призводить до порушення ключових вимог верховенства права, як забезпечення прав і свобод людини, правової визначеності, доступу до правосуддя, законності [4, с. 171-172]. Так само і практика ЄСПЛ (справи «Юрій Миколайович Іванов проти України», «Горнсбі проти Греції» та ін.) засвідчує, що право на справедливий суд є ілюзорним, якщо судові рішення залишається невиконаним [5].

При глибокому теоретичному усвідомленні важливості інституційного, нормативного й організаційного забезпечення неухильного виконання рішень суду як показника дієздатності держави, ефектності судової влади та праволюдного налаштування всієї правової системи країни, Україна на шляху розбудови демократичної правової держави зіштовхнулася з системними проблемами в царині реалізації зазначеної правової настанови. В останні роки виконання судового

рішення перетворилося на суттєву правову проблему в Україні, що, на наш погляд, яскраво відображає глибокі дисфункції та патології її правової системи. Так, за даними статистики, в Україні не виконуються близько 70% рішень національних судів [6, с. 36]. Ключовими проблемами, на які, як правило, першочергово звертають увагу фахівці, є невиконання або несвоєчасне виконання постановленого на користь особи рішення суду та відсутність ефективного засобу правового захисту у національній правовій системі. Йдеться також про невиконання рішень самою державою через недостатнє фінансування видатків державного бюджету; відсутність дієвих механізмів судового контролю за виконанням судових рішень; формальність відповідальності за невиконання судових рішень, фактичне невиконання слідчими органами своїх функцій при розслідуванні кримінальних справ; нечіткість норм законодавства, затримка у розробленні та впровадженні необхідних змін до нормативно-правових актів [7]. Це часто змушує громадян України звертатися за захистом порушеного права на виконання судового рішення до ЄСПЛ. При цьому Україна посідає третє місце за кількістю звернень до ЄСПЛ [8], що додатково підтверджує незадовільний стан виконання судових рішень. Так, ЄСПЛ прийняв безпрецедентне рішення у справі «Бурмич та інші проти України», об'єднавши в одне провадження 12143 заяви, що стосуються питання невиконання судових рішень в Україні [9, с. 97].

На наш погляд, враховуючи криміналізацію такого антигромадського та протиправного явища, як невиконання рішень суду, воно є: 1) загрозою справедливості правосуддя, адже воно перетворює саму сутність судового захисту прав людини на юридичну фікцію, робить такий захист уявним, ілюзорним та декларативним; 2) свідченням дисфункцій у системі правосуддя; 3) фактором, здатним підірвати юридичні засади правової держави, авторитет правосуддя та державної влади в цілому.

В умовах реалізації конституційно проголошеного стратегічного курсу України на європейську інтеграцію [10] забезпечення виконання судових рішень є критично важливим напрямком не лише реалізації засад і цінностей справедливого судочинства і захисту прав людини, але й фактором просування України до набуття нею статусу повноправного члена Європейського Союзу. Отже, виконання судових рішень становить важливу науково-теоретичну та прикладу юридичну та державну проблему, що переростає вузькі рамки суто судової проблеми, та виявляється особливо значимою для широкого комплексу аспектів функціонування правової системи України: у праволюдному, інституційно-правовому, судоустрійному, процесуальному, зовнішньополітичному та інших вимірах.

Як засвідчує аналіз феноменології виконання судових рішень, це правове явище має конституційний характер та відрізняється суттєвими праволюдними і правозахисними характеристиками. У цьому переконує системний аналіз змісту низки норм Основного Закону України та юридичних позицій Конституційного Суду України, сформульованих при розгляді різних питань, пов'язаних з проблемними аспектами виконання судових рішень.

Важливість інституту виконання рішень суду підтверджується його конституційним характером, що вказує на підвищену юридичну значимість цього інституту. Водночас він не вичерпується концентрацією та особливостях судового провадження, але й зачіпає аксіологічний вимір права, пов'язаний із цінністю людських прав та їх захисту судовими засобами. Так, конституційне регулювання передбачає низку взаємозгоджених юридичних приписів з питань виконання судових рішень: 1) визначає обов'язковість судового рішення як одну з основних засад судочинства (пункт 9 частини другої статті 129 Конституції України); 2) установлює, що судові рішення є обов'язковим до виконання (друге речення частини першої статті 129-1 Основного Закону України); 3) покладає на державу обов'язок забезпечити виконання судового рішення у визначеному законом порядку (частина друга статті 129-1 Основного Закону України) [11]. Як впливає з вищенаведених конституційних положень, виконання судового рішення спирається на його обов'язковість, – характеристику якій надано значення конституційної засади судочинства, тобто вона входить до числа «конституційних гарантій права на судовий захист» [12]. Вона також вважається вченими «однією із важливих складових принципу правової визначеності, а також права на справедливий суд, закріпленого, зокрема, у ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» [13].

Варто також відзначити, що ця засада судочинства опинилася в фокусі процесів розвитку вітчизняного конституціоналізму та процесів реформування судової влади і судочинства, що проявилось, зокрема в ході конституційної реформи правосуддя [14, с. 22]. Реалізуючи її, законодавець у 2016 р. суттєво підвищив статус та значення виконання рішення суду, вмістивши у новій статті 129-1 Конституції України положення, що суд ухвалює рішення іменем України; судові рішення є обов'язковим до виконання; держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному законом порядку; контроль за виконанням судового рішення здійснює суд [15]. Так забезпечення державою виконання судового рішення як невід'ємної складової права кожного на судовий захист було закладено на конституційному рівні [16].

Отже, однією з новел конституційної реформи у сфері правосуддя стало те, що повноваження стосовно здійснення контролю за виконанням

судового рішення закріплені на рівні положень Основного Закону України; внесені зміни визначили, що обов'язковість судового рішення поширюється не лише на територію України; відповідальність за виконання судового рішення покладено на державу, а контроль за цим процесом – на суд, що виніс відповідне рішення [17]. Такі положення згодом знайшли свою конкретизацією в чинних процесуальних кодексах, а також у Законі України «Про судоустрій і статус суддів». Так, частинами першою – другою статті 18 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) та частинами другою – третьою статті 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» регламентовано, що судові рішення, що набрали законної сили, є обов'язковими до виконання всіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, фізичними і юридичними особами та їх об'єднаннями на всій території України. Обов'язковість урахування (преюдиційність) судових рішень для інших судів визначається законом. Контроль за виконанням судового рішення здійснює суд у межах повноважень, наданих йому законом [18]. Додатково у ЦПК України встановлено, що: 1) суд, який ухвалив рішення, може визначити порядок його виконання, надати відстрочення або розстрочення виконання, вжити заходів для забезпечення його виконання, про що зазначає в рішенні; 2) забезпечення виконання рішення здійснюється в порядку забезпечення позову; 3) забезпечення виконання рішення скасовується після повного виконання відповідачем рішення суду (стаття 267); 4) у низці справ суд допускає негайне виконання рішень (стаття 430); 5) за заявою особи, на користь якої ухвалено рішення, суд з метою забезпечення виконання рішення суду може вжити заходів, передбачених статтею 150 цього Кодексу (частина шоста статті 431) [19].

В контексті забезпечення виконання рішень суду було прийнято Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [20], який став серйозним кроком в напрямку узгодження виконання судових рішень, що приймаються в Україні щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина з європейськими стандартами [21, с. 119]. Він орієнтує на швидке та в розумні строки виконання рішень національних судів України, а також ЄСПЛ, а також формулює правові умови реалізації громадянами України права на звернення до ЄСПЛ після вичерпання всіх національних судових засобів забезпечення виконання судового рішення.

Поряд з означеними нормативними позиціями вагомим значенням в розвитку наукових уявлень та практичних підходів до виконання рішень судів загальної юрисдикції набули юридичні позиції Конституційного Суду України, вміщені в низці його рішень. Вони не просто уточнюють, але й суттєво розвивають конституційну доктрину виконання судового

рішення, спираючи її на нові феноменологічні й аксіологічні характеристики та надаючи явищу виконання судового рішення багатопрофільного значення, важливого для всієї правової системи країни. Залежно від своєї юридичної специфіки, змісту та спрямованості ці позиції, на наш погляд, можуть бути систематизовані в межах трьох груп: 1) загальноправові; 2) праволюдінні; 3) процесуальні. У перших знаходять втілення концептуальні підходи до сутності і змісту виконання рішень суду для утвердження авторитету держави, тут же тлумачиться позитивні зобов'язання держави зі створення належної та доступної для всіх системи виконання рішень суду. У праволюдінних позиціях відображено бачення змісту невід'ємного та самостійного права людини на виконання рішення суду, а в процесуальних – процесуальне бачення виконання рішення суду – як особливого юридичного процесу.

Відповідно до вищенаведеного доктринального підходу, загальноправовими юридичними позиціями Конституційного Суду України у сфері виконання рішень судів є такі: 1) виконання всіма суб'єктами правовідносин приписів, викладених у рішеннях суду, які набрали законної сили, утверджує авторитет держави як правової [22]; 2) держава і її державні органи відповідальні за повне та своєчасне виконання судових рішень [23]; 3) на державу покладено позитивний обов'язок створити систему виконання судових рішень, яка була б ефективною як у теорії, так і на практиці, і гарантувала б їх виконання без неналежних затримок [24]; 4) позитивний обов'язок держави щодо забезпечення виконання судового рішення передбачає створення належних національних організаційно-правових механізмів реалізації права на виконання судового рішення, здатних гарантувати здійснення цього права та обов'язковість судових рішень, які набрали законної сили, що неможливо без їх повного та своєчасного виконання [25]; 5) держава, створюючи належні національні організаційно-правові механізми реалізації права на виконання судового рішення, повинна не лише впроваджувати ефективні системи виконання судових рішень, а й забезпечувати функціонування цих систем у такий спосіб, щоб доступ до них мала кожна особа, на користь якої ухвалене обов'язкове судове рішення, у разі, якщо це рішення не виконується, у тому числі державним органом [26].

Праволюдінними юридичними позиціями Конституційного Суду України у сфері виконання рішень судів є такі: 1) судовий захист та поновлення прав, свобод, інтересів особи неможливий без забезпечення виконання судового рішення, ухваленого на користь особи [27]; 2) виконання судового рішення є невід'ємною складовою права кожного на судовий захист і охоплює, зокрема, визначений у законі комплекс дій, спрямованих на захист і поновлення порушених прав, свобод, законних

інтересів фізичних та юридичних осіб, суспільства, держави [28]; 3) обов'язкове виконання судового рішення є необхідною умовою реалізації конституційного права кожного на судовий захист, тому держава не може ухилятися від виконання свого позитивного обов'язку щодо забезпечення виконання судового рішення задля реального захисту та відновлення захищених судом прав і свобод, законних інтересів фізичних та юридичних осіб, суспільства, держави [29]; 4) ефективний доступ до суду включає право на те, щоб рішення суду було виконане без невиправданих затримок [30]; 5) визначене статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року право на суд було б ілюзорним, якби юридична система держави допускала, щоб остаточне обов'язкове судове рішення не виконувалося на шкоду одній зі сторін [31]; 6) невиконання судового рішення загрожує сутності права на справедливий розгляд судом [32]; 7) невиконання державою позитивного обов'язку щодо забезпечення функціонування запровадженої нею системи виконання судових рішень призводить до обмеження конституційного права на судовий захист та нівелює його сутність [33].

Нарешті, процесуальними юридичними позиціями Конституційного Суду України у сфері виконання рішень судів є такі: 1) визначений у законі порядок забезпечення державою виконання судового рішення має відповідати принципам «верховенства права» (правовладдя) та справедливості, гарантувати конституційне право на судовий захист [34]; 2) зміни способу та порядку виконання рішення є однією з процесуальних гарантій захисту та відновлення захищених судом прав та інтересів фізичних і юридичних осіб [35]; 3) розстрочка виконання рішення має базуватися на принципах співмірності і пропорційності з метою забезпечення балансу прав і законних інтересів стягувачів і боржників; вирішуючи питання про розстрочку виконання рішення, суд не може змінювати суті винесеного у справі рішення [36]; 4) для реалізації конституційного права на судовий захист, що є гарантією захисту, утвердження та здійснення інших конституційних прав і свобод, потрібно на законодавчому рівні визначити належні й дієві національні юридичні механізми здійснення судочинства та виконання судових рішень, які засновані на основних засадах судочинства й здатні забезпечити судовий захист, поновлення порушених прав і свобод кожної особи [37]; 5) судовий контроль за виконанням судового рішення є щонайпершим елементом в юридичному механізмі забезпечення виконання судового рішення [38]; 6) держава для забезпечення виконання судового рішення має насамперед запровадити дієвий, а не ілюзорний юридичний механізм здійснення судового контролю за виконанням судового рішення, який дозволить особі, на користь якої ухвалено судове рішення, домогтися його виконання, щоб реально захистити та поновити

права, свободи та інтереси, що зазнали порушення внаслідок ухвалення рішень, учинення дій або бездіяльності органами публічної влади, їх посадовими і службовими особами [39].

Висновки. Вищенаведені систематизовані юридичні позиції Конституційного Суду України підтверджують багатоманітність проявів феноменології такого правового явища, як виконання рішення суду, та обумовлюють людиноцентричний підхід до тлумачення цього феномену, який є провідним, натомість похідними від нього є тлумачення виконання судового рішення як окремого правового зобов'язання держави щодо створення належного механізму доступу до виконання рішень суду, а також інституту виконання рішення суду – як особливого різновиду юридичного процесу.

Багатопрофільність феноменології виконання рішень суду у правовій системі держави підтверджується тим, що: 1) воно є показником ефективності діяльності судової влади в державі; 2) сприяє утвердженню авторитету правосуддя та захисту конституційних прав людини і громадянина; 3) є важливою процесуальною гарантією доступності правосуддя та захисту права громадян на справедливе правосуддя; 4) є обов'язковою стадією судочинства, на який реалізується правова природа правосуддя та втілюється призначення судочинства; 5) є критерієм самостійності судової влади, оптимальності процесуального закріплення юридичних засад її діяльності, розумності строків судового розгляду; 6) є елементом гарантування юридичної визначеності, обов'язковості та дієвості застосовуваних у ході судочинства правових норм; 7) є засобом забезпечення законності і правопорядку в суспільстві. Синтез означених феноменологічних та аксіологічних елементів надає своєрідності нормативній конструкції такого складного явища, яким є виконання рішень суду та його ролі у правовій системі суспільства.

Список використаних джерел:

1. Принципи судочинства в Україні та проблеми їх реалізації судами : колект. монограф. ; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О. В. Кириченка. Дніпро : ЛПА, 2022. 289 с.
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. : Закон України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
3. Панкратова А. С. Виконання рішень суду : аналіз правових позицій Конституційного Суду України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 6. С. 148-151.
4. Зеленов А. С. Обов'язковість судових рішень як принцип адміністративного судочинства. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 3 (90). С. 67-174.

5. Денисова Д. Виконання судових рішень адміністративного суду та відповідальність за їх невиконання. URL: http://www.voas.gov.ua/news/podiy/vikonannya_sudovikh_r_shen_adm_n_strativnogo_sudu_ta_v_dpov_daln_st_za_kh_nevikonannya/.
6. Юсубов К. В. Кримінальна відповідальність за невиконання судового рішення : дис. ... д-ра філософії за спеціальністю 081 «Право» (08 – Право). Київський університет права Національної академії наук України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2021. 263 с.
7. Чому в Україні не виконуються судові рішення? В Омбудсмана провели круглий стіл. URL: <https://unba.org.ua/news/8229-chomu-v-ukraini-ne-vikonuyut-sya-sudovi-rishennya-v-ombudsmana-proveli-kruglij-stil.html>.
8. Чому в Україні не виконуються судові рішення? В Омбудсмана провели круглий стіл. URL: <https://unba.org.ua/news/8229-chomu-v-ukraini-ne-vikonuyut-sya-sudovi-rishennya-v-ombudsmana-proveli-kruglij-stil.html>.
9. Принципи судочинства в Україні та проблеми їх реалізації судами : колект. монограф. ; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О. В. Кириченка. Дніпро : ЛІРА, 2022. 289 с. С. 97.
10. Про внесення змін до Конституції України (щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору) : Закон України від 7 лютого 2019 р. № 2680-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 9. Ст. 50.
11. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 142.
12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням військової частини А 1080 щодо офіційного тлумачення положення пункту 28 частини першої статті 293 Цивільного процесуального кодексу України у взаємозв'язку з положеннями пунктів 2, 8 частини третьої статті 129 Конституції України від 2 листопада 2011 року № 13-рп/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-11#Text>.
13. Берназюк Я. Конституційні гарантії реалізації в Україні принципу обов'язковості судового рішення (на прикладі вирішення публічно-правових спорів). URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1048627>.
14. Ханаєва Е. Г. Конституційні засади судочинства в Україні. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. 2020. №1(11). С. 19-23.
15. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 142.
16. Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) у справі за конституційною скаргою Хліпальської Віри Василівни щодо відповідності

- Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 26 Закону України „Про виконавче провадження“ (щодо забезпечення державою виконання судового рішення) від 15 травня 2019 року № 2-р(II)/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-19#Text>.
17. Берназюк Я. Конституційні гарантії реалізації в Україні принципу обов'язковості судового рішення (на прикладі вирішення публічно-правових спорів). URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1048627>.
18. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.
19. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. №1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41, 42. Ст. 492.
20. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. N 30. Ст. 260.
21. Принципи судочинства в Україні та проблеми їх реалізації судами : колект. монограф. ; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. О. В. Кириченка. Дніпро : ЛІРА, 2022. 289 с.
22. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин сьомої, дев'ятої, пункту 2 частини шістнадцятої статті 236-8 Кримінально-процесуального кодексу України від 30 червня 2009 року № 16-рп/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v016p710-09#Text>.
23. Рішення Конституційного Суду України (Велика палата) у справі за конституційним поданням Верховного Суду щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень постанови Кабінету Міністрів України „Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та етапів послаблення протиепідемічних заходів“, положень частин першої, третьої статті 29 Закону України „Про Державний бюджет України на 2020 рік“, абзацу дев'ятого пункту 2 розділу II „Прикінцеві положення“ Закону України „Про внесення змін до Закону України „Про Державний бюджет України на 2020 рік“ від 28 серпня 2020 року № 10-р/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-20#Text>.
24. Рішення Конституційного Суду України (Велика палата) у справі за конституційним поданням Верховного Суду щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень постанови Кабінету Міністрів України „Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та етапів

послаблення протиепідемічних заходів“, положень частин першої, третьої статті 29 Закону України „Про Державний бюджет України на 2020 рік“, абзацу дев'ятого пункту 2 розділу II „Прикінцеві положення“ Закону України „Про внесення змін до Закону України „Про Державний бюджет України на 2020 рік“ від 28 серпня 2020 року № 10-р/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-20#Text>.

25. Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) у справі за конституційною скаргою Хліпальської Віри Василівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 26 Закону України „Про виконавче провадження“ (щодо забезпечення державою виконання судового рішення) від 15 травня 2019 року № 2-р(II)/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-19#Text>.

26. Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) у справі за конституційною скаргою Хліпальської Віри Василівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 26 Закону України „Про виконавче провадження“ (щодо забезпечення державою виконання судового рішення) від 15 травня 2019 року № 2-р(II)/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-19#Text>.

27. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Плескача В'ячеслава Юрійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів частини першої статті 294, частини шостої статті 383 Кодексу адміністративного судочинства України (щодо рівноправності сторін під час судового контролю за виконанням судового рішення) від 1 березня 2023 року № 2-р(II)/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-23#Text>.

28. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням товариства з обмеженою відповідальністю „ДІД Конс“ щодо офіційного тлумачення положень пункту 15 частини першої статті 37 Закону України „Про виконавче провадження“ у взаємозв'язку з положеннями частини першої статті 41, частини п'ятої статті 124, пункту 9 частини третьої статті 129 Конституції України, статті 115 Господарського процесуального кодексу України, пунктів 1.3, 1.4 статті 1, частини другої статті 2, абзацу шостого пункту 3.7 статті 3 Закону України „Про заходи, спрямовані на забезпечення сталого функціонування підприємств паливно-енергетичного комплексу“ (справа про стягнення заборгованості з підприємств паливно-енергетичного комплексу) від 13 грудня 2012 року № 18-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-12#Text>.

29. Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) у справі за конституційною скаргою Хліпальської Віри Василівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 26 Закону України „Про виконавче провадження“ (щодо забезпечення

- державою виконання судового рішення) від 15 травня 2019 року № 2-р(II)/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-19#Text>.
30. Рішення Конституційного Суду України (Велика палата) у справі за конституційним поданням Верховного Суду щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень постанови Кабінету Міністрів України „Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та етапів послаблення протиепідемічних заходів“, положень частин першої, третьої статті 29 Закону України „Про Державний бюджет України на 2020 рік“, абзацу дев'ятого пункту 2 розділу II „Прикінцеві положення“ Закону України „Про внесення змін до Закону України „Про Державний бюджет України на 2020 рік“ від 28 серпня 2020 року № 10-р/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-20#Text>.
31. Рішення Конституційного Суду України (Велика палата) у справі за конституційним поданням Верховного Суду щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень постанови Кабінету Міністрів України „Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та етапів послаблення протиепідемічних заходів“, положень частин першої, третьої статті 29 Закону України „Про Державний бюджет України на 2020 рік“, абзацу дев'ятого пункту 2 розділу II „Прикінцеві положення“ Закону України „Про внесення змін до Закону України „Про Державний бюджет України на 2020 рік“ від 28 серпня 2020 року № 10-р/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-20#Text>.
32. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Шаповалова Олексія Леонідовича щодо офіційного тлумачення положень пункту 20 частини першої статті 106, частини першої статті 111-13 Господарського процесуального кодексу України у взаємозв'язку з положеннями пунктів 2, 8 частини третьої статті 129 Конституції України від 25 квітня 2012 року № 11-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-12#Text>.
33. Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) у справі за конституційною скаргою Хліпальської Віри Василівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 26 Закону України „Про виконавче провадження“ (щодо забезпечення державою виконання судового рішення) від 15 травня 2019 року № 2-р(II)/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-19#Text>.
34. Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) у справі за конституційною скаргою Хліпальської Віри Василівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті

26 Закону України „Про виконавче провадження“ (щодо забезпечення державою виконання судового рішення) від 15 травня 2019 року № 2-р(II)/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-19#Text>.

35. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Шаповалова Олексія Леонідовича щодо офіційного тлумачення положень пункту 20 частини першої статті 106, частини першої статті 111-13 Господарського процесуального кодексу України у взаємозв'язку з положеннями пунктів 2, 8 частини третьої статті 129 Конституції України від 25 квітня 2012 року № 11-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-12#Text>.

36. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням акціонерної компанії „Харківобленерго“ щодо офіційного тлумачення положень пункту 2 частини другої статті 17, пункту 8 частини першої статті 26, частини першої статті 50 Закону України „Про виконавче провадження“ від 26 червня 2013 року № 5-рп/2013. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-13#Text>.

37. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Сиротенка Сергія Євгеновича щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих приписів пункту 2 частини дев'ятої статті 171, пункту 4 частини п'ятої статті 246 Кодексу адміністративного судочинства України (щодо особових даних у судовому рішенні) від 19 квітня 2023 року № 4-р(II)/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-23#Text>.

38. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Плескача В'ячеслава Юрійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів частини першої статті 294, частини шостої статті 383 Кодексу адміністративного судочинства України (щодо рівноправності сторін під час судового контролю за виконанням судового рішення) від 1 березня 2023 року № 2-р(II)/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-23#Text>.

39. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Плескача В'ячеслава Юрійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів частини першої статті 294, частини шостої статті 383 Кодексу адміністративного судочинства України (щодо рівноправності сторін під час судового контролю за виконанням судового рішення) від 1 березня 2023 року № 2-р(II)/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-23#Text>.

**Господарське право. Господарське процесуальне право.
Екологічне право. Земельне право. Аграрне право.
Фінансове право. Банківське право**

**ОГЛЯД ПРАВОВОГО СТАТУСУ БІЛОЇ КНИГИ ВІРТУАЛЬНОГО
АКТИВУ ЗГІДНО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ**

Овсійчук Тарас Павлович

аспірант Приватного вищого навчального закладу

«Європейський університет»

ORCID: 0009-0004-7826-2083

Інтернет-адреса публікації на сайті:

http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3904

«17» лютого 2022 року Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про віртуальні активи» (надалі – Закон № 2074-ІХ). Метою Закону № 2074-ІХ є регуляція правовідносин, що виникають у зв'язку з оборотом віртуальних активів в Україні, визначає права та обов'язки учасників ринку віртуальних активів, засади державної політики у сфері обороту віртуальних активів [1]. Зазначений закон фактично не набув чинності. Закон № 2074-ІХ за своєю суттю не відповідає нормам Регламенту (ЄС) № 2023/1114 про ринки віртуальних активів (оригінальна назва Regulation (EU) 2023/1114 on Markets in Crypto-Assets), який набув чинності 29 червня 2023 року. У зв'язку з цим наразі в Україні триває робота над приведенням до відповідності норм Закону № 2074-ІХ законодавству ЄС.

Одним із найважливіших інститутів у сфері обігу віртуальних є біга книга віртуального активу (так званій «white paper»). Whitepaper – це документ, який пояснює мету проекту та принцип його роботи. Для криптовалюти офіційний документ є посібником щодо її технології, функцій і цілей. Його розроблено, щоб представити проект новій аудиторії потенційних користувачів та інвесторів [2, с. 115]. В Законі України № 2074-ІХ такого інструменту наразі не передбачено.

Відповідно до вимог Регламенту (ЄС) № 2023/1114, біла книга віртуального активу повина містити загальну інформацію про емітента, оферента або особу, яка бажає допустити до торгівлі, про проект, який буде здійснено із залученим капіталом, про публічну пропозицію криптоактивів або про їх допуск до торгівлі, про права та обов'язки, пов'язані з криптоактивами, про основну технологію, що використовується для таких криптоактивів, і про відповідні ризики.

Інформація, що міститься в білій книзі, а також у відповідних маркетингових комунікаціях, таких як рекламні повідомлення та маркетингові матеріали, і в тому числі через нові канали, такі як платформи соціальних мереж, має бути чесною, чіткою та не вводити в оману. Рекламні повідомлення та маркетингові матеріали мають узгоджуватися з інформацією, наданою в білій книзі [3].

В Проекті Закону про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні № 10225 законодавець намагається зафіксувати правовий статус білої книги віртуального активу в Україні. Відповідно до законопроекту № 10225, біла книга віртуальних активів повинна містити інформацію про:

- оферента або особу, яка подає заявку на допуск до торгів;
- емітента, якщо він не є оферентом або особою, яка подає заявку на допуск до торгів;
- оператора торговельного майданчика для віртуальних активів у разі оформлення ним білої книги;
- особу, яка оформила білу книгу віртуальних активів, якщо вона не є особою, зазначеною у пунктах вище;
- проект, для цілей якого здійснюється емісія віртуального активу;
- здійснення публічної пропозиції віртуальних активів або їхній допуск до торгів;
- права та обов'язки, обумовлені відповідними віртуальними активами;
- відповідні віртуальні активи, зокрема, але виключно опис умов емісії віртуальних активів;
- базову технологію, на якій забезпечується обіг віртуальних активів;
- ризики, що пов'язані з обігом віртуального активу;
- основні несприятливі екологічні та кліматичні наслідки механізму консенсусу, що використовується для емісії віртуального активу [4].

Разом з тим, детальний склад білої книги відповідно до кожного з видів віртуальних активів має бути визначений Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку після прийняття законопроекту № 10225 та набуття ним чинності як законом України.

Таким чином, приходимо до висновку, що наразі в Україні правовий статус білої книги віртуального активу залишається не визначеним. Враховуючи курс адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, найбільш імовірним видається надання білій книзі віртуального активу статусу подібного, що передбачений Регламентом (ЄС) № 2023/1114. Проте слід завжди враховувати особливості

національного законодавства з метою недопущення прогалин або двозначностей, а тому вивчення правового статусу білої книги віртуальних активів потребує подальших наукових досліджень.

Література:

1. Про віртуальні активи, Закон України № 2074-IX (2022) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-20#Text> (дата звернення: 10.06.2024).
2. Андрущенко Н., Глущенко С. І. (2022). Біла книга криптоактиву (згідно до MiCA (Markets in Crypto Assets Regulation)). У Правові виклики сучасності (с. 114-118). Державний біотехнічний університет.
3. Texts adopted – Markets in Crypto-assets (MiCa) – Thursday, 20 April 2023. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2023-0117_EN.html#title-2 (дата звернення: 10.06.2024).
4. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо врегулювання обороту віртуальних активів в Україні : Проект Закону України № 10225 від 07.11.2023. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/2061102> (дата звернення: 10.06.2024).

МАЙНОВІ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ НА КОПІЮ ВІДЕОІГРИ: ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Батраченко Артем Сергійович

магістр, Університет митної справи та фінансів

Інтернет-адреса публікації на сайті:

http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3876

З розвитком технологій та поширенням інтернету, доступ до відеоігор став швидким та легким для гравців по всьому світу. При цьому правове регулювання індустрії електронних ігор здебільшого залишається на рівні локальних нормативно-правових актів, що затверджуються компаніями-розробниками та компаніями-видавцями ігрового контенту.

Своє дослідження я вирішив присвятити майновим правам інтелектуальної власності на копії придбаних відеоігор, проаналізувавши існуючі підходи та погляди на право використання об'єктів права інтелектуальної власності компаній-розробників, урядів та судів у таких зарубіжних країнах, як Великобританія, Сполучені Штати Америки та Австралія.

У цій статті я маю намір розглянути умови ліцензійних угод зарубіжних компаній-видавців відеоігор, з якими кінцеві користувачі погоджуються автоматично, купуючи цифрову копію електронної гри та спробувати знайти відповідь на питання чи, власне, володіють покупці або користувачі відеоіграми, які вони придбали.

Ключові слова: відеогра, копія відеоігри, ліцензійна угода, умови ліцензійної угоди, об'єкт права інтелектуальної власності.

Постановка проблеми. Однією з найбільших, зважаючи на масштаби задіяних спеціальних кадрів, економічної виручки та капіталізації, в рамках творчих бізнесів, є індустрія відеоігор. Технологічні інновації створюють нові продукти, послуги та ринки, які задовольняють стійкі потреби споживачів і багато в чому створюють цінність для їх користувачів та суб'єктів господарювання. І якщо раніше індустрія відеоігор здавалася малозначущою серед інших «серйозних гравців на ринку» творчих бізнесів, то вже сьогодні бюджети, які закладаються на розробку та розповсюдження однієї масштабної гри, та виручка, яку ця гра приносить розробникам та видавцям, все частіше стають більшими у порівнянні з відомими та успішними проектами кіноіндустрії. Тож, наразі індустрія відеоігор одна з найбільш розвинених

та популярних індустрій, основою якої є об'єкти інтелектуальної власності, які створюються в ній, і головним чином – це відеоігри.

Особливості створення та складу відеоігор передбачають відповідне правове регулювання, яке на даний момент на рівні національних законодавств зарубіжних країн, явно відстає від інших творчих бізнесів. Особливо гостро стоїть питання щодо використання, розповсюдження та володіння відеоіграми та їх копіями кінцевими користувачами.

Виклад основного матеріалу.

Великий суспільний резонанс у спільноті поціновувачів і фанатів відеоігор був викликаний політикою у сфері використання створених об'єктів права інтелектуальної власності, що запроваджувалася протягом останніх років такими компаніями-очільниками індустрії як французька компанія Ubisoft Entertainment S.A та американська компанія Blizzard Entertainment.

Особливістю політики Ubisoft Entertainment S.A. стала тенденція, яку можна описати цитатою з інтерв'ю директора Ubisoft по підпискам Філіпа Тремблей – «люди, які придбали наші відеоігри повинні звикнути не володіти своїми відеоіграми» [1], це, звісно, обурило дуже велику кількість людей, які ці відеоігри купували у компанії протягом десятків років.

На даний момент більшість великих розробників відеоігор передбачають у своїх ліцензійних угодах, що відеогра (як об'єкт) не переходить у володіння до користувача, який її купив, а йому надається лише право встановити та використовувати гру на умовах правоволодільця відеоігри, тобто право користування на відеоігру [5, 6]. При цьому в цих ліцензійних умовах (наприклад Ubisoft End User License Agreement або та ж Blizzard End User License Agreement) не зазначаються строки, на які гравцю дозволяється користуватися відеоігрою.

Крім того, ліцензійні угоди міжнародних компаній-розробників відеоігор часто передбачають заборону особі, яка купила гру, перепродавати її, і це стосується не лише цифрових примірників, але й фізичних, що порушує законодавство більшості країн, оскільки придбавши річ, її володільць отримує повне право власності на об'єкт купівлі.

Взагалі, особливість відеоігри як об'єкта авторського права полягає не тільки в тому, що він є складеним об'єктом, а і в тому, що до нього можна використовувати два різні правові режими - власне як до об'єкту (продукту) чи як до послуги, що підтверджується нормами відповідних ліцензійних угод [2].

Емпірично спостерігається, що ситуація має ще більш серйозні аспекти – нещодавно користувачі програмного забезпечення від компанії

Ubisoft Entertainment S.A. – Ubisoft Connect помітили, що видавництво забрало у них ліцензію на використання відеогри, яку вони придбали [3]. Відеогра The Crew, рік випуску 2014, технічно продовжувала відображатися у бібліотеці програмного забезпечення, проте користувачі, після спроби використання, бачили лише напис «У вас більше немає доступу до цієї гри». З цієї причини багато гравців, в тому числі інфлюенсери індустрії, вважають, що насправді корпорації займаються крадіжкою: вони продають людям товар, а потім раптово віднімають його без повернення коштів [3].

Як наслідок – громадяни Великобританії звернулись до Уряду Сполученого королівства з петицією, де вимагали від компаній-видавців відеоігор підтримувати продані ними ігри в робочому стані, залишати відеоігри (та пов'язані ігрові активи/функції), які вони продали клієнтам, у належному робочому стані після завершення підтримки, щоб жодне подальше втручання не було необхідним для функціонування гри, як законне право споживача.

У травні 2024 року Міністерством культури, ЗМІ і спорту Великої Британії (DCMS) було надано відповідь, в якій зазначалось наступне. Продавці або видавники відеоігор повинні дотримуватися законодавства Великобританії про захист прав споживачів. Вони повинні надавати чітку інформацію та дозволяти безперервний доступ до ігор, якщо вони продаються, за умови, що в них можна буде грати необмежений час [4].

При цьому Законодавство Великобританії не зобов'язує компанії забезпечувати підтримку старих версій програмного забезпечення, але вимагає дотримання прав споживачів. В тому числі споживачі мають право на якісний цифровий вміст, з можливістю відновлення, заміни або повернення коштів у разі порушення прав. У відповіді окремо зазначається, що якщо права споживачів були порушені, їм слід звертатися до органів захисту прав споживачів. Також відзначалося, що споживачам варто усвідомлювати, що придатність цифрового вмісту може змінюватися з часом, але лише якщо вона не відповідає стандартам, розумно оцінюючи обставини [4].

Зважаючи на те, що відповідь надана DCMS не відповідає безпосередньо запиту петиції, Комітет Петицій Великобританії (група народних депутатів, яка керує системою петицій) наразі вимагає переглянути відповідь. Це не викликає здивування, оскільки, контекстно Уряд Великобританії став на сторону розробників та видавців, а не користувачів та прямо не відповів на питання щодо права власності на копію відеогри. У своїй відповіді Уряд абсолютно некомпетентно порівняв відеогра з мобільним телефоном – нібито припинення підтримки моделі телефону виробником це те саме, що закриття доступу до відеогри, яка не потребує додаткової фінансової підтримки.

Водночас, у Сполучених Штатах Америки заходи захисту авторських прав на відеоігри, гарантовані через різні законодавчі акти та заходи захисту авторських прав. Один з ключових документів, що регулює цю сферу є Digital Millennium Copyright Act (DMCA), який набув чинності ще у 1998 році. Цей документ встановлює ряд обов'язкових заходів захисту авторських прав на цифровий контент, включаючи технічні засоби захисту (TRM), які захищають права авторів від незаконного копіювання та поширення. Також, Акт містить ряд винятків, включаючи «право на відновлення», яке дозволяє споживачам обходити TRM, якщо це необхідно для виконання певних законних дій, таких як ремонт або обслуговування пристроїв, включаючи гральні консолі [7].

Крім того, споживачі мають право на повний доступ до придбаних відеоігор, і будь-які обмеження доступу до них, які встановлюються розробниками чи видавцями, мають відповідати вимогам закону [8]. Це означає, що відмова від послуги чи обмеження доступу до контенту повинні бути чітко вказані в умовах договору або ліцензійній угоді, а також повинні бути справедливими та відповідати законним вимогам відповідної держави.

Також, США має цікаву та актуальну судову практику що пов'язана з правами користувачів на придбані відеоігри.

Наприклад, у 2010 році по справі *Vernor v. Autodesk, Inc.* суд вирішив, що користувачі не мають права продавати б/у ліцензії на програмне забезпечення без дозволу автора [9].

А у 2016 році по справі *Valve Corporation v. Australian Competition and Consumer Commission (ACCC)*: було подано позов проти власника платформи цифрового розповсюдження відеоігор Steam, в Австралії. ACCC звинуватила Valve у недотриманні австралійського законодавства щодо прав споживачів, зокрема у відсутності права на повернення грошей за придбані відеоігри, які не відповідали якості або не були сумісними з платформою. Цей випадок створив важливий прецедент, згідно з яким закордонні компанії, які продають товари та послуги австралійцям, повинні дотримуватися законодавства країни. Федеральний суд постановив, що австралійський закон про захист прав споживачів (ACL) застосовується до компанії, яка знаходиться в Сполучених Штатах Америки, і зобов'язав Valve сплатити штраф у розмірі 3 мільйонів доларів. Оскільки, усі товари автоматично постачаються з гарантіями споживача щодо прийнятної якості та відповідають меті, для якої вони були продані, навіть якщо бізнес знаходиться за кордоном [10].

Тож, проаналізувавши законодавчі акти та судову практику зарубіжних країн можна підсумувати, що права інтелектуальної власності на копію відеоігри обмежуються здебільшого правом користування, якщо

інше не передбачено ліцензійними умовами компанії-розробника відеогри та законодавством конкретної країни.

Втім, як захищати свої права споживачам придбаного ігрового контенту, коли у ліцензійних умовах не визначено строку користування копією відеогри, а компанія-видавець може з будь-якої причини, відчужити її з твого цифрового володіння, залишається дискусійним питанням.

Споживачі повинні мати право на чесну інформацію про гру, її вміст, відповідність опису, умови та строки використання, хоч у форматі відеогри це звучить доволі цинічно.

Висновки.

Право власності на копію відеогри – є складним та комплексним питанням, оскільки воно одночасно стикається з правами авторів, умовами ліцензійних угод та захистом прав споживачів. Зарубіжні країни мають закони, що надають право споживачам повертати товар та отримувати повернення грошей протягом певного періоду після покупки, що у свою чергу впливає на права власності на копію, особливо якщо користувач не задоволений продуктом. Це допомагає створити баланс між інтересами розробників, користувачів та суспільства в цілому. Наразі права користувача обмежуються ліцензійною угодою, яку він приймає при купівлі відеогри, втім, умови, зазначені у ній, часто можуть бути неоднозначними та прямо суперечити національному законодавству країни, де знаходиться кінцевий користувач. Тому здійснення розробки законодавчими органами нормативно-правових актів, які б деталізували правове регулювання індустрії електронних ігор, є необхідністю для сучасного цифрового світу.

Література:

1. Thunder N. Ubisoft Director Of Subscriptions Philippe Tremblay Says He Wants Gamers To Start "Feeling Comfortable With Not Owning Your Game". *That Park Place*. URL: <http://surl.li/ufvha>.
2. Улітіна О., Якуша Є. С. Відеогра як об'єкт авторського права в креативних індустріях: іноземний досвід. *ВІСНИК НТУУ «КПІ»*. 2023. № 4(60) 2023. С. 41-43.
3. Robertson J. The Crew Is Reportedly Being Revoked From Ubisoft Connect Accounts. *thegamer.com*. URL: <https://www.thegamer.com/the-crew-revoked-from-ubisoft-connect-accounts-after-servers-shut-down/>.
4. Petition: Require videogame publishers to keep games they have sold in a working state. *Petitions – UK Government and Parliament*. URL: <https://petition.parliament.uk/petitions/659071>.

5. END USER LICENCE AGREEMENT. *Ubisoft Rechtliche Dokumentation*. URL: <https://legal.ubi.com/eula/en-INTL>.
6. Blizzard End User License Agreement – Legal – Blizzard Entertainment. *Blizzard Entertainment*. URL: <https://www.blizzard.com/en-us/legal/fba4d00f-c7e4-4883-b8b9-1b4500a402ea/blizzard-end-user-license-agreement>.
7. U.S. Code: Title 17. LII / *Legal Information Institute*. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/17>.
8. ScoreDetect Blog | Data & Content Authenticity Technology. URL: <https://www.scoredetect.com/blog/posts/copyright-compliance-in-the-gaming-industry-an-overview>.
9. Leong T. When Software We Buy Is Not Actually Ours: An Analysis of Vernor v. Autodesk on the First Sale Doctrine and Essential Step Defense. *NORTHWESTERN JOURNAL OF TEC. AND INT. PROPERTY*. 2012. VOL. 10, NO. 3. P. 240-249.
10. Full Federal Court confirms that Valve misled gamers. *Australian Competition and Consumer Commission*. URL: <https://www.accc.gov.au/media-release/full-federal-court-confirms-that-valve-misled-gamers>.

БЛОКЧЕЙН У МЕДИЦИНІ ТА ФАРМАЦЕВТИЦІ

Щербина Юлія Олександрівна
студентка 2 курсу освітнього ступеня «бакалавр»,
Державний торговельно-економічний
університет, м. Київ, Україна

Науковий керівник: Тарасюк Антон Михайлович
асистент кафедри цифрової економіки і системного аналізу,
Державний торговельно-економічний
університет, м. Київ, Україна

Інтернет-адреса публікації на сайті:
http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3877

Технологія блокчейн привертає все більше уваги завдяки здатності забезпечувати прозоре та безпечне зберігання і передачу даних. Хоча блокчейн відомий своєю роллю у фінансових операціях і криптовалютах, його потенціал виходить за межі цих сфер. Медична та фармацевтична галузі стикаються з підробкою ліків, складністю ланцюгів поставок, потребою у безпеці та конфіденційності медичних даних, а також необхідністю підвищення ефективності та прозорості. Блокчейн може стати ключовим інструментом для вирішення цих проблем.

Блокчейн (від англ. “block” – ”блок”, “chain” – “ланцюг”) – це розподілена база даних, яка підтримується численними комп'ютерами, розміщеними по всьому світу. Дані в цій базі організовані в блоки, які розташовані в хронологічному порядку і захищені криптографією, де кожен новий блок містить інформацію про кількість транзакцій та зашифровані за певним алгоритмом дані попереднього блоку [1]. Це забезпечує високий рівень безпеки та незмінність даних.

Блокчейн є цифровим реєстром, який надійно записує транзакції між сторонами, захищаючи їх від несанкціонованого доступу. Дані записуються глобальною розподіленою мережею спеціальних комп'ютерів (нод). При ініціюванні транзакції, наприклад, переказу криптовалюти, вона транслюється в мережу, де ноди проводять аутентифікацію, перевіряючи цифрові підписи та інші дані. Після перевірки транзакція додається до блоку, який поєднується з іншими в блокчейн. Завдяки безпеці, прозорості та незмінності даних, блокчейн підвищує ефективність і надійність у медицині та фармацевтиці.

Використання блокчейн-технологій у медицині значно зросло протягом останніх років. У 2017 році відсоток використання блокчейну в цій галузі становив лише 6%. Проте вже в 2018 році цей показник зріс до 18%, а у 2019 році досягнув 29%. Найбільше зростання відбулося у 2020 році, коли відсоток використання блокчейну в медицині досягнув 46% [2].

Управління даними пацієнтів є одним з найефективніших застосувань блокчейну в охороні здоров'я. Шифрування блокчейну забезпечує безпечне зберігання медичних записів, номерів соціального страхування та банківських реквізитів. Розподілений реєстр гарантує безпечну передачу даних, запобігаючи несанкціонованому доступу. Блокчейн забезпечує незмінність даних, тобто інформацію не можна змінити без згоди мережі, що гарантує точність і достовірність даних пацієнтів з часом.

Зберігання записів клінічних випробувань. Дослідники часто мають записувати велику кількість даних під час проведення клінічних випробувань нових ліків або дослідження нових захворювань. Функція незмінності блокчейну забезпечує цілісність даних випробувань, запобігаючи їх підробці або маніпуляціям, допомагає фіксувати кожну зміну в клінічних випробуваннях і відстежувати деталі внесених змін. Крім того, механізм консенсусу блокчейну забезпечує, що будь-які зміни у записах клінічних випробувань потребують згоди кількох сторін, підтверджуючи кожну модифікацію та позначаючи її як достовірну, що сприяє довірі та надійності.

Управління ланцюгом постачання фармацевтичної продукції.

Фальшиві ліки є значною проблемою в системі охорони здоров'я, яка не тільки поширена, але й може бути небезпечною. Підроблені ліки можуть містити токсичні інгредієнти, що негативно впливають на здоров'я пацієнтів. Іноді нелегальні ліки повторно упаковуються після закінчення терміну придатності за допомогою підроблених етикеток. За даними Національної ради з попередження злочинності, понад 10% ліків у глобальному ланцюгу постачання є підробленими. У багатьох країнах фальшиві ліки становлять до 70% фармацевтичної продукції в ланцюгу постачання.

Впровадження блокчейну дасть змогу відстежувати шлях ліків від заводу до аптеки, включно з інтеграцією з виробниками та гуртовими продажами, що полегшить виявлення та вилучення підроблених препаратів. Крім того, використання блокчейну може допомогти в моніторингу життєвого циклу ліків, прогнозуванні попиту та відповідно до цього оптимізації пропозицій.

Обмін медичними даними. Пацієнтам часто потрібно консультація кількох спеціалістів та доступ до повної історії свого здоров'я. Однак зберігання та обмін медичними даними між лікарями є значною проблемою. Блокчейн допомагає у цьому, усуваючи проблеми з несумісністю форматів, конфіденційністю та безпекою. Децентралізована архітектура дозволяє багатьом учасникам мати доступ до одного набору даних, що полегшує спільну роботу лікарів та надає пацієнтам доступ до повної історії їх здоров'я.

Відстеження кваліфікацій медичних працівників. Коли пацієнтам потрібно відвідати лікаря, вони хочуть перевірити його кваліфікації перед записом. Блокчейн забезпечує децентралізований та незмінний реєстр кваліфікацій лікарів, унеможливаючи несанкціоновані зміни. Це допомагає пацієнтам перевіряти кваліфікації перед візитом до лікаря, а лікарням у наймі високоякісних працівників, забезпечуючи прозорість та достовірність інформації для всіх зацікавлених сторін.

Платежі в охороні здоров'я. Лікарні, клініки, діагностичні центри та страхові компанії щодня обробляють безліч транзакцій і заявок, включаючи обмін конфіденційними даними, а тому захист платіжних даних став ще більш важливим. Блокчейн забезпечує безпечне і ефективне управління фінансовими операціями, використовуючи криптографію для захисту даних та створення стійкого до злому ланцюга транзакцій. Крім того, він оптимізує платежі, усуваючи посередників, що призводить до швидших транзакцій і зниження витрат. Статистика показує, що 10% страхових випадків заперечуються, а 17% вимог відхиляються через

неповну інформацію, неправильну реєстрацію тощо [3]. Тож коли пацієнт відвідує лікаря, подія записується в реєстр блокчейну, а страхова отримує повідомлення, що вирішує виникнення будь-яких спорів.

Електронні медичні карти. У 2016 році Університет Джона Хопкінса опублікував дослідження, третьою за значущістю причиною смерті в США стали помилки, допущені внаслідок упущень в історії хвороби. Електронні медичні карти на базі блокчейн можуть легко розв'язати цю проблему. Кожен запис у системі – записка лікаря, рецепт чи результат аналізів – перетворюється на унікальну хеш-функцію, яку можна розшифрувати тільки з дозволу пацієнта. Кожна поправка або передача даних реєструється як транзакція. Це забезпечує зручність для пацієнтів і медичних постачальників, спрощує взаємодію зі страховими компаніями та дає пацієнтам контроль над своїми даними.

Bisresearch прогнозує, що використання блокчейну в охороні здоров'я підвищить рівень довіри та дозволить заощадити до 100 мільярдів доларів до 2025 року завдяки зниженню витрат і запобіганню шахрайству. Отже, у найближчі кілька років очікується ще активніше впровадження блокчейн-рішень у медицину.

Література:

1. Academy B. Що таке блокчейн і як він працює? | Binance Academy. *Binance Academy*. URL: <https://academy.binance.com/uk/articles/what-is-block-chain-and-how-does-it-work> (дата звернення: 31.05.2024).
2. Blockchain technology in the pharmaceutical industry: a systematic review. *PubMed Central (PMC)*. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC9137953/> (date of access: 31.05.2024).
3. Блокчейн у медицині та фармацевтиці: огляд технології з прикладами | WhiteBIT Blog. *WhiteBIT Blog*. URL: <https://blog.whitebit.com/uk/blockchain-in-medicine/> (дата звернення: 31.05.2024).

**ІСТОРИКО-ЮРИДИЧНИЙ МЕТОД ДОСЛІДЖЕННЯ
УКРАЇНСЬКОГО ЗВИЧАЄВОГО ПРАВА**

Бедрій Мар'ян Миронович
кандидат юридичних наук, доцент, адвокат,
докторант кафедри історії держави, права
та політико-правових учень юридичного
факультету Львівського національного
університету імені Івана Франка
ORCID: 0000-0003-4021-1980

Інтернет-адреса публікації на сайті:
http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3908

Українське звичаєве право, як правило, становить об'єкт історико-правових досліджень [1]. Однак воно може досліджуватися також в межах інших напрямів юридичної науки – теорії права, філософії права, соціології права, порівняльного правознавства, цивільного права, конституційного права тощо. Крім того, українське звичаєве право становить інтерес для історичної, культурологічної, етнологічної, політологічної, соціологічної та інших наук. Для різнотипних досліджень цього явища характерним є історико-юридичний метод. Він традиційно домінує в науковому пізнанні історії права, а також застосовується у меншій мірі в інших науках, які вивчають звичаєве право.

Історико-юридичний (історико-правовий) метод відрізняється з історичним методом не тільки предметною спеціалізацією, але й способами дії на предмет дослідження. Історико-юридичний метод дає змогу виокремити із сукупності історичних фактів саме елементи правової дійсності, відстежити взаємозв'язок між ними і спроектувати отриману модель на тогочасне суспільне життя. За допомогою історико-юридичного методу відбуваються збір, обробка й узагальнення інформації. Використання історико-юридичного методу в наукових дослідженнях передбачає здійснення певних процедур: встановлення достовірності джерела; критика повноти і точності даних, що містяться в джерелі; виявлення стадій, які пройшло державно-правове явище в процесі історичного розвитку, та генетичного зв'язку між ними; роз'яснення виявлених фактів історико-правової реальності; оформлення результатів дослідження [2, с. 375].

Для дослідження українського звичаєвого права історико-юридичний метод є необхідним з огляду на те, що кожен звичай (у тому числі правовий) формується у ході історії. Звернення до історичного досвіду має значну цінність у дослідженнях звичаєвого права. Це можна пояснити думкою В. Рижка, відповідно до якої «переваги такого підходу [історичного, ретроспективного – М. Б.] в тому, що він пов'язаний з конкретним матеріалом і має безпосередню достовірність. Водночас цей матеріал емпіричний і тому не є логічно необхідним, йому можна відшукати контрприклад. Звичайно, міркування у даному разі не аподиктичні, а модальні» [3, с. 19].

Цілком слушним видається спостереження Г. Даниленка, згідно з яким вивчення змісту звичаєво-правових норм у більшості випадків неможливо відокремити від з'ясування особливостей процесу їхнього формування [4, с. 9]. Ця думка насамперед розкриває пізнавальний потенціал *генетичного прийому*, який перебуває в структурі історико-юридичного методу та відповідає за пошук історичних витоків, наступності та спадкоємності державно-правових явищ. Крім нього, історико-юридичний метод використовує й інші прийоми (в тому числі логічні), на які варто звернути окрему увагу.

Прийом *моделювання* дає змогу відтворити історико-правову дійсність у деталях попри наявність обмеженого емпіричного ресурсу. При цьому, дослідник формує певну модель правової реальності минулого на підставі здобутих даних і сформульованих висновків. Так, проаналізувавши матеріали про діяльність копних судів, можна припустити, що система копного права не обмежувалася їхнім устроєм і особливостями провадження. Вона становила масштабний комплекс звичаєво-правових норм, які регулювали різноманітні сфери суспільних відносин.

Спорідненим із моделюванням є прийом *реконструкції*, на першорядному значенні якого наголошує Є. Ромінський у контексті дослідження середньовічного права. Цілком слушними є зауваження вченого щодо того, що досліднику давнього права часто доводиться виокремлювати юридичні норми з масиву історичних джерел [5, с. 228]. Наведене спостереження є особливо важливим стосовно досліджень історії звичаєвого права, яке часто було неписаним, і його реконструкція передбачає роботу не тільки з юридичними й історичними текстами, але й іншими матеріалами (наприклад, фольклором).

Для історико-юридичного пізнання велике значення має *прийом актуалізації*, чого, як правило, не спостерігається в класичних історичних дослідженнях. Він полягає у використанні сучасних знань для пізнання минулого. Відтак, цей прийом дозволяє застосувати сучасні поняття і

терміни щодо історико-правових процесів і явищ. Шляхом актуалізації «очищуються» результати дослідження від нетипових деталей, зумовлених конкретно-історичними особливостями розвитку правових систем. Вони сприяють утворенню цілісних понять [6, с. 18-19]. Водночас необхідно розуміти, що застосування прийому актуалізації в дослідженнях українського звичаєвого права також повинно мати розумні межі, адже надмірна та неконтрольована актуалізація несе ризики «розмивання візерунку» минулого, втрати автентичності окремих понять і, як наслідок, неточних результатів дослідження.

Співвідношення джерела і логіки тільки на перший погляд видається простим і зрозумілим в історико-юридичному методі – дослідник працює з джерелами та логічно застосовує здобуту інформацію у побудові наукового тексту. Але бувають випадки, коли джерел недостатньо чи вони мають недоліки (неповні, суперечливі тощо) і з допомогою логічного мислення дослідник вибудовує певну гіпотезу та обґрунтовує її. Джерела представляють надійні та гарантовані знання, однак надмірне захоплення цим інструментом всупереч логічним засадам також несе ризики.

Адже інколи дослідник вперто шукає джерела, що підтвердило би певний факт, який є очевидним, безальтернативним і зрозумілим після логічного аналізу інших джерел, котрі прямо не описують такого факту, але вказують на нього опосередковано. І було б добре, якби він це джерело все ж таки знайшов, а не загальмував усе дослідження, остерігаючись застосувати елементарні логічні прийоми. Інакше кажучи, якщо перед дослідником звичаєвого права стоїть завдання «один додати два», то йому необов'язково провести роки в пошуках архівного документу, в якому буде написано «три». Достатньо зробити просту математичну дію.

З іншого боку, не кожне джерело цілковито відповідає історичній дійсності минуло (наприклад, писар надмірно вихваляв короля, князя чи суддю). Літописець також цілком ймовірно міг викривляти інформацію стосовно осіб або племен, які викликали в нього особисте несприйняття. Тому некритичне опрацювання інформації з джерел, без застосування логічного інструментарію створює не менші ризики, ніж використання історико-юридичної методології без достатньої емпіричної бази.

Таким чином, історико-юридичний метод має провідне значення для наукового пізнання українського звичаєвого права. Він є спеціальним методом і характерний насамперед юриспруденції, проте інколи застосовується в інших науках. Типовим є його використання в дослідженнях правових звичаїв навіть тоді, коли такі праці не є цілком історико-правовими. У структурі історико-юридичного методу функціонують дослідницькі прийоми, що максимально цілісно й обґрунтовано розкривають відповідний предмет. Пріоритетним завданням

історико-юридичного методу в дослідженнях українського звичаєвого права є збалансування джерельної бази з логічними операціями. Успішність його виконання безпосередньо визначає точність, коректність і неупередженість висновків наукової праці.

Список використаних джерел:

1. Бедрій М. М. Звичаєве право як об'єкт історико-правових досліджень. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 30-33.
2. Сырых В. М. История и методология юридической науки. Москва: Норма, Инфра-М, 2013. 464 с.
3. Рижко В. А. Концепція як форма наукового знання. Київ: Наукова думка, 1995. 212 с.
4. Даниленко Г. М. Обычай в современном международном праве. Москва: Наука, 1988. 192 с.
5. Ромінський Є. В. Особливості застосування методу правової реконструкції при дослідженні права Київської Русі. *Методологічні проблеми історико-правових досліджень*: Матер. XXIII Міжнар. історико-правової конф. 24-26 вересня 2010 р., м. Алушта / ред. кол.: І. Б. Усенко (гол.) та ін. Київ; Сімферополь: ДОЛЯ, 2011. С. 228-232.
6. Мочульська М. Є., Семків В. О. Правова доктрина в континентальній правовій системі. Львів: Світ, 2015. 432 с.

ПРАВОВІ НАУКОВІ ТЕОРІЇ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У СКЛАДІ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (1569–1795 РР.)

Шаповалов Олексій Юрійович

Національний університет «Одеська юридична академія»

Інтернет-адреса публікації на сайті:

http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3871

Польське Королівство і Велике князівство Литовське утворили одну Річ Посполиту. З цього моменту мав бути спільний монарх, якого обирали на єдиних виборах, коронований одночасно королем польським і великим князем литовським. Спільними ставали також сейм і сенат, зовнішня політика і грошова одиниця. Польська та литовська шляхта мали право володіти землями в обох частинах держави. Окремими залишалися: печатка, герб, фінанси, адміністрація та військо. Укладення Люблінської унії і створення єдиної держави Речі Посполитої вело до уніфікації правової системи [1, с. 80].

У 1532 р. був опублікований проект законів із основних галузей польського права, який складався з 929 артикулів та налічував п'ять книг.

У процесі його створення використовували Статут Ласького 1506 р. і Зібрання Сигізмунда I Старого 1524 р. Їх метою було редагування діючого права внаслідок усунення повторів і суперечностей правових норм, уніфікація своєї правової системи. Заплановане прийняття виправлення недоліків на засіданні сейму в Пйотркові в 1534 р. не відбулося. Відхилення засідання мало негативне значення для подальшого розвитку польського законодавства. Наступні кодифікаційні роботи відбулися в епоху Відродження. У Польському Королівстві діяли Віслицький статут, Повний збір статутів Казимира Великого, Вартський статут й інші нормативно-правові акти, котрі були прикладом як для того часу високого рівня законодавчої техніки. У 1434 р. Польське Королівство на основі Єдлінського привілею 1430 р. започаткувало процес скасування у Галичині чинності джерел права колишньої Галицько-Волинської держави, запровадивши там своє право. У 1529 р. був прийнятий Перший статут Великого князівства Литовського – перший у тогочасній Європі систематизований збір законів різних галузей права. Він юридично закріпив основи суспільного та державного ладу, правове становище верств, станів і соціальних груп населення, порядок утворення, склад і повноваження органів державного управління й суду. За наполяганням депутатів від Польського Королівства на Люблінському сеймі, була створена комісія для приведення Статуту Великого князівства Литовського 1566 р. у відповідність до діючого польського права. У статутах Великого князівства Литовського 1566 і 1588 рр. містився розділ, присвячений визначенню прав і привілеїв шляхетського стану. Джерелом цього розділу було польське право. Укладення в 1588 р. Третього Литовського статуту мала на меті узгодити литовське право з польським. Це було викликано значними соціальними і політичними змінами, що сталися після реалізації в життя реформи 1557 р. і акта Люблінської унії 1569 р. [2, с. 178].

Отже, розвиток джерел права на українських землях в складі Речі Посполитої дає підставу дійти висновку, що правова система на українських землях формувалася відповідно до романо-германського типу правової системи.

Література:

1. Дорошенко Д. Огляд української історіографії. Державна школа: Історія. Політологія. Право. – К.: Українознавство, 1996. – 80 с.
2. Лобода Ю. П. Правова традиція українського народу (Феномен та об'єкт загальнотеоретичного дискурсу). Львів : Світ, 2009. – 178 с.

ГЕНЕЗА ХРИСТИЯНСЬКОГО КОНЦЕПТУ СПРАВЕДЛИВОЇ ВІЙНИ У ПОЛІТИКО-ПРАВОВОМУ ВЧЕННІ АМВРОСІЯ МЕДІОЛАНСЬКОГО

Шипоша Артем Валерійович
аспірант Харківського національного
університету внутрішніх справ
ORCID: 0009-0005-0938-2126

Інтернет-адреса публікації на сайті:
http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3899

Проблема війни і миру традиційно вважається одним з «вічнозелених» сюжетів в історії політичних і правових учень. У зв'язку з у край високим конфліктним потенціалом суспільного життя це питання має особливо виразне прагматичне спрямування, підтвердженням чому є активний розвиток сучасного міжнародного гуманітарного права [1; 32]. Особливо виокремлюються на цьому тлі концепції, які обґрунтовують умови та процедурні гарантії законного застосування насильства, лімітують його та аргументують поєднання концептів війни та справедливості, тим самим відкриваючи дискурс «справедливої війни». Зазвичай, тематика справедливої війни дедалі щільніше проникає до наукового та суспільного дискурсів у часи глибоких суспільних зрушень, зростання конфліктності, розпалювання та загострення збройних конфліктів. У цьому сенсі вивчення витоків концепту справедливої війни навряд чи можна переоцінити.

Виправдовуючи ведення війни, автори нерідко звертаються до класиків теорії «справедливої війни» Платона, Арістотеля, Ціцерона, Аврелія Августина, Фоми Аквінського, Г. Гроція, Е. де Ваттеля та ін. класиків [12, 67]. При цьому поза увагою залишається генеза концепту справедливої війни, пов'язана в пізньоримську добу з синтезом традиційної політико-правової спадщини Давнього Риму та християнського віровчення. Автором такого синтезу та, відповідно, родоначальником концепту справедливої війни в християнському політико-правовому дискурсі був видатний римський філософ, богослов, юрист, державний і церковний діяч Амвросій Медіоланський (бл. 339/340 – 397 рр.).

Вчення Амвросія Медіоланського загалом та його ідеї справедливої війни зокрема стали предметом уваги значної групи зарубіжних фахівців, увага яких прикута до різних аспектів його філософсько-богословської та політико-правової думки. При цьому, наприклад, Н. Маклінн відзначав, що політико-ідеологічний вплив Амвросія істотно відрізняв його від сучасників у Церкві, і його ім'я мало чималу вагу у колах римських

сенаторів, придворних та воєначальників [30, XIII]. Р. Бейнтон доводить, що Амвросій був першим, хто спробував сформулювати християнську етику справедливої війни, не маючи сумніву щодо необхідності виконання християнами військового обов'язку та проходження ними військової служби [22, 89]. Л. Свіфт стверджує, що на ставлення Амвросія до війни та насильства значною мірою вплинули римські почуття справедливості, вірності, мужності та громадської відповідальності, а також, що участь християн у війні була виправданою, оскільки вони захищали віру, а також імперію [34].

Порівняно із зарубіжними політико-правовими дослідженнями, в українській науці проблема внеску Амвросія Медіоланського в розробку концепту справедливої війни все ще недостатньо вивчена. Так його богословські ідеї почали вивчатися свого часу класиком українського відродження М. Смотрицьким (1577-1633 рр.) [19]. Саме вони найбільше привертали увагу філософів, натомість політико-правові елементи його спадщини, особливо пов'язані з військово-політичними та військово-юридичними питаннями, були фактично обійдені увагою вітчизняних учених.

Загалом для сучасних наукових досліджень проблематики справедливої війни в Україні характерне певне заперечення (чи, точніше, ігнорування) внеску Амвросія Медіоланського в розробку зазначеного концепту. Наприклад, у єдиному на сьогодні в українській науці спеціальному дисертаційному дослідженні І. Панафідіна, цілком присвяченому еволюції ідеї справедливої війни, ідеї Амвросія Медіоланського не розглянуті зовсім [11], хоча автор роботи цілком слушно зазначає, що «природно-правова концепція справедливої війни з'являється в філософській традиції Давнього Риму» [11, 65]. Інший вітчизняний дослідник Р. Коханчук в одній зі своїх публікацій зазначає, що першим виклав систематичну християнську доктрину війни, яку він частково засвоїв від свого вчителя – єпископа Амвросія Медіоланського, Аврелій Августин [5, 26]. В іншій же публікації згаданий автор зауважує, що концепція «справедливої війни» виникла лише за доби Середньовіччя. Хоча радянські джерела, на його думку, стверджують, що її ідейні передумови були закладені ще творами Августина, проте вперше використав словосполучення «справедлива війна» римський папа Стефан III у своєму посланні франкським магнатам (753 р.) [6]. Проте це не так, адже насправді вперше термін справедлива війна зустрічається ще в Арістотеля (384-322 рр. до Р. Х.) в його праці «Політика» і використовується при описанні воєн, які велися давніми греками «в ім'я поширення культури і цивілізації» проти не-греків, адже ті вважалися дикунами-варварами [17, 95]. Нарешті, деякі вітчизняні дослідники схильні відносити розробку теоретичної бази ідеї справедливої війни до

доби Середньовіччя і навіть раннього Нового часу (так, Л. Моїсеєнко вважає, що ця ідея «активно розроблялася в умовах Хрестових походів, Реконкісти в Іспанії та Оттоманського вторгнення у Європу» [9, 550]).

Лише поодинокі елементи політико-правової багатой спадщини Амвросія Медіоланського [21] досліджувалися в розробках О. Борисової, О. Буткевич, В. Корнієнка, Р. Коханчука, К. Лук'яненка, О. Радзівілла, К. Семчинського, М. Фінкевича, З. Юдіна. При цьому навіть з-поміж цих авторів лише К. Лук'яненко прямо зазначає, що ідеї Амвросія Медіоланського (поряд з ідеями його учня Августина) «фактично створюють доктрину справедливої війни» [7, 162]. Тому саме незадовільний (для вітчизняної науки) стан дослідженості внеску Амвросія Медіоланського в розробку концепту справедливої війни засвідчує потребу комплексного об'єктивного аналізу його ідей, що має як суто наукові історико-правові, так і актуальні політико-правові підстави.

У контексті нашого дослідження особливо важливо наголосити, що на тлі римської теорії справедливої війни, в якій сила вважалася законним правом держави, і старозаповітної (юдейської) традиції божественно санкціонованої війни, ранні християни беззастережно сприйняли радикальний пацифізм Ісусового вчення про те, що на ненависть слід відплачувати любов'ю; слід любити своїх ворогів [3]. Нагірна проповідь Ісуса та Послання Св. Павла до Римлян, як видається, радять відірватися від політичної сфери, можливо, тому, що примусові ролі воїна, тюремника, адвоката, збирача податків і судді несумісні з радикальними вимогами наслідування заповідей Бога, Який відповідає на гріх любов'ю і дозволяє сонцю однаково світити на голови злих і добрих. Тож буквально слідуючи вченню Ісуса Христа, ранні християни намагалися створити окремі, самодостатні спільноти, в яких усі були братами і сестрами по вірі і де єдиною прямою формою примусу була соціальна ізоляція. Натомість участь вірян у римському житті вимагала поведінки, яка явно суперечила проповіді Ісуса, адже передбачала клятви вірності римському імператорові та поклоніння римським богам, а також наражала християн на загальну моральну розбещеність, пов'язану з військовим життям і військовою службою. Суміщення пацифізму із застосуванням сили на війні ставало дедалі злободеннішим питанням мірою християнізації Римської імперії, особливо в період після видання Міланського едикту (313 р.) [13; 14] імператором Костянтином I Великим (306-337 рр.). Ця знаменна подія змусила лідерів християнської церкви зіткнутися з новим набором політичних обов'язків, від яких ранньохристиянські громади могли дозволити собі відмовитися. Крім успадкування всіх примусових органів держави – і пов'язаних з ними бюрократій, культур і професійних класів – існувало богословське

переконання, що соціальна стабільність, яку рекомендував св. Павло, більше не виправдовується неминучістю повернення Христа, і що фактично нинішня християнська ера триватиме нескінченно довго [26, 9]. Pax Romana забезпечив міцну матеріальну основу для сповідування та поширення християнства, проголосивши імперію християнською [10, 244-246; 31]. Але навзаємін імперія вимагала від християн послуху і служби на її користь, що передбачало участь у війнах, які велися імператорами як на околицях імперії, так і в її середині проти узурпаторів. Між тим, християн часто звинувачували в тому, що вони виявляли співчуття своїм ворогам [36, 55], що прямо суперечило римським уявленням про легалізм у ставленні до носіїв публічної влади та лояльність до влади імператора. Із посиленням тиску варварів на кордони Римської імперії та ускладненням військово-політичної обстановки всередині імперії в другій половині IV ст. непротивлення злу в особі варварів, що прагнули захопити частини імперії та оселитися на них, прямо підривало обороноздатність держави зсередини. Отже, саме складна військово-політична ситуація об'єктивно вимагала узгодження римських взірців ведення війни із панівним християнським віровченням. При цьому таке узгодження мало поєднати юридифіковане з часів Ціцерона бачення війни (на основі уявлення про домінування справедливості і права в суспільному та державному житті) із новітніми тенденціями обмеження насильства, що його пропагувало християнство. Такий синтез ідей з виходом на широке обґрунтування концепту справедливої війни запропонував Амвросій Медіоланський у другій половині IV ст.

Амвросій, походючи з заможної патриціанської родини з Тревіри (Тріра), спершу обіймав посаду адвоката в Далмації, потім префекта провінції Емілії-Лігурії з резиденцією в Медіолані (нині – Мілан). Через релігійну боротьбу християн-ортодоксів та аріан, його, як незаангажовану особу, навіть ще не хрещеного, рекомендував на посаду єпископа Мілана римський імператор Валентиніан I (374 р.). Охрестившись і пройшовши процедуру рукоположення в єпископи, Амвросій пожертвував церкві своє величезне багатство і прийняв обітницю некорисливості, що і виконував протягом періоду свого душпастирства [15, 141]. Амвросій став не тільки єпископом одного з найбільших міст імперії, але і однією з найвпливовіших фігур у давньоримській імперській ієрархії, напучуючи імператорів Валентиніана I (364-375 рр.), Граціана (375-383 рр.) і Феодосій I Великого (379-395 рр.) [30, XIII], які під впливом Амвросія боролися з язичництвом в Імперії, взявши на озброєння задекларовані ним принципи: визнання незалежності церкви від держави в її власній сфері, визнання ролі церкви як взірця моральності і її права на захист з боку держави [4]. Не слід вважати, що в цьому відношенні він чимось

відрізнявся від інших християн своєї доби, але сам характер формулювання переконань і непохитна їм вірність перед лицем супротивників зробили Амвросія незаперечним моральним авторитетом для наступних поколінь християнських авторів, які посилалися на нього у своїх творах. Сам Амвросій недвозначно заявляв, що в духовних справах церква посідає юрисдикцію над усіма християнами з імператором включно, бо імператор, як і будь-який інший християнин, є чадом церкви, тобто «перебуває всередині церкви, а не над нею» [16, 188].

Амвросій, як і деякі раніші християнські мислителі (Євсевій Кесарійський, Афанасій Великий), усвідомлював, що імперії було б нерозумно не підтримувати християнство, яке сприяло послухові влади імператора. Водночас, християнство, як релігія імперії, якщо воно хоче зберегти своє становище в центрі держави, повинне було знайти спосіб узаконити війну. Для Амвросія перехід від радикального пацифізму до легітимації війни став досить легким кроком. На його думку, говорячи про непротивлення злу, Ісус говорив лише про конкретну особистість, коли забороняв вбивати інших заради власного захисту. Натомість він ніде не заперечував у своїх проповідях про захист інших – слабких і беззахисних. Отже, правило «підставляти другу щоку» було внутрішньою схильністю серця, а не правилом зовнішньої поведінки людини [23, 24]. На думку Амвросія, справжній християнин міг застосовувати насильство лише для захисту інших, а не для самозахисту. Наступний крок, здійснений мислителем, полягав у тому, щоб оголосити такими, що потребують захисту, всіх громадян Риму, а захист імперії ототожнити із захистом її населення та християнської віри.

На думку Р. Коханчука, саме «йдучи за роздумами Ціцерона, який стверджував, що є два способи здійснення несправедливості: перший – самому чинити несправедливість, другий – допускати, щоб інші чинили несправедливість і залишались непокараними, Амвросій дійшов висновку, що й війни бувають такі, які було б несправедливо не вести» [5, 27]. При цьому поворотним пунктом стало визначення мислителем суб'єкта встановлення справедливості війни. Цю місію мислитель покладає на Церкву – «вмістилище і мірило справедливості. Подібне вчення не лише примушувало християнина брати участь у війні, яка за рішенням Церкви вважалась справедливою, але й наділяло саму Церкву правом вирішувати питання війни і миру» [5, 27]. Отже, Амвросій наполягає на необхідності розрізняти справедливі та несправедливі війни, вважаючи, що за деяких обставин війну можна вважати меншим із двох зол.

Принципово важливим при веденні війни, на думку Амвросія, є з'ясування її характеру: вона справедлива, чи ні [20]. При цьому він наголошує на необхідності розсудливого підходу при з'ясуванні справедливого характеру війни та звертає увагу на небезпеку помилкового

ставлення до воєн, оскільки той хто підміняє справедливість несправедливістю, «той є проклятий у Бога» [20]. Тому, висновує Амвросій, справедливості слід дотримуватися навіть на війні [20]. Справедлива війна в його концепції постає як правомочна (законна) війна християн (християнської держави, уособленням якої була тогочасна Римська імперія) проти несправедливості і водночас – виявляється своєрідною військовою санкцією (покаранням), адресованою іншій державі чи народові за несправедливість (агресію, напад на союзників тощо).

Для розрізнення справедливих воєн від несправедливих Амвросій пропонує відмовитися від поглядів Євсевія Кесарійського, який вважав, що будь-яка війна, розпочата християнським імператором, автоматично буде справедливою, а вороги Імперії були ворогами Бога [24]. Натомість єпископ пропонує ключовим критерієм вважати справедливу причину війни. Так, на його думку, війна не може бути справедливою, коли вона ведеться з агресивними намірами, «прагне великої влади ціною свободи», адже у загарбницькій війні «втрачається благословення доброти до всіх». Війна як інструмент справедливості повинна вестись лише для допомоги іншим, а не собі. «Бо мужність... на війні зберігає свою країну від варварів, або вдома захищає слабких, або товаришів від грабіжників, сповнена справедливості» [20]. Війна не повинна вестись для власного звеличення, радше для користі інших.

Справедливість війни підтверджується такої її метою, яка нерозривно пов'язана з її бажаними результатами. Війну, яка прагне придбання землі, відкидають, але слід наслідувати війну, яка наслідує мету Мойсея дати «свободу своєму народові». Посилаючись на наступний приклад Старого Завіту (апокриф) і знову на твори Ціцерона, Амвросій обговорює бажаний результат війни. Він говорить про Елезара, воїна Юди Маккавея, який своїми діями закінчив війну з царем Антіохом і греками. Його найбільшим подвигом в очах Амвросія є те, що він «залишив мир спадкоємцем своєї мужності. Це ознаки тріумфу» [20]. Отже, війна повинна вестись для досягнення миру: «... війни слід починати з цією метою, щоб ми могли жити в мирі, без несправедливості; і як тільки перемога буде забезпечена, ті, хто не був жорстоким або диким у війні, повинні бути помилувані» [20].

Таким чином, християнські принципи любові до всіх людей виявляються пов'язаними з доктриною справедливості, викладеною Ціцероном. Амвросій продовжує свої роздуми про справедливість під час війни, кажучи, що її потрібно зберігати в усіх стосунках з ворогами. Мислитель вводить критерій чесності у стосунки з ворогом, вважаючи огидним здобуття перемоги шляхом обману супротивника, адже все «досягнуте шляхом обману, втрачає перевагу відкритості» [20].

Характерно, що традиційні римські правила ведення війни, вірності та поваги до прав ворога у концепції Амвросія також мали бути дотримані (хоча такі правила, здається, були пом'якшені у випадку з варварами-єретиками) [33, 13-15].

Нарешті, останнім пунктом в обґрунтуванні концепту справедливої війни, який пропонує Амвросій, є те, що війна має бути крайнім, вимушеним засобом у вирішенні конфліктів. Щоб підтвердити цю думку, він посилається на старозаповітний приклад царя Давида: «Давид ніколи не вів війну, якщо його не спонукали до цього. Таким чином, розважливість поєднувалася в ньому з мужністю духу в битві» [20]. Амвросій виокремлює два типи конфлікту, відзначаючи, що «один відбувається через дебати, інший – силою. Оскільки перше є належною турботою людини, а останнє – звірів, до останнього слід вдаватися лише в тому випадку, якщо не можна використувати перше» [20].

Якщо узагальнити погляди Амвросія на справедливу війну, то, на перший погляд може видатися, що в них немає послідовної стратегії. Проте крізь розрізнені зауваги у Амвросія все ж проступають ключові риси цього концепту: справедлива війна є морально виправданою та є меншим злом, ніж радикальний пацифізм, що може відкрити шлях злу; вона ведеться як останній засіб; вона має на меті допомогу і захист іншим, а не будь-яку власну вигоду; вона має оборонний характер; вона ведеться так, щоб досягти миру; справедлива війна є атрибутом дій виключно легітимної публічної влади. При розробці цього концепту мислитель поєднав юдейську і християнську традиції Старого Заповіту з римською традицією Ціцерона, що узалежнило християнський підхід до справедливої війни більшою мірою від мислення Риму та юдейської спадщини, ніж від постулатів християнства. Амвросій, безумовно, по-своєму використав елементи трьох набутих ним інтелектуальних традицій (римської, юдейської та власне християнської), щоб сформулювати концепт справедливої війни, в якому були б присутні елементи кожної з них. Те, що християнська пацифістська традиція була головною, що «програла» в цьому інтелектуальному змаганні, було, можливо, неминучим, у ситуації, коли конче необхідним було легітимізувати війну, необхідну для захисту та підтримки імперії з християнством як єдиною офіційно визнаною державною релігією. Таким чином, роль концепту справедливої війни Амвросія полягала в підтримці імперії в посиленні її обороноздатності, а також у легітимізації імперського режиму та одночасно – в задоволенні духовних потреб мешканців імперії. Для цього він поставив християнство на службу військово-політичним та ідеологічним потребам держави нарівні з її військовими силами, їх оснащенням та традиційними римськими цінностями (військовою доблестю, патріотизмом, витривалістю,

хоробрістю тощо). Наступним кроком у концептуалізації ідеї справедливої війни стало політико-правове вчення учня та ідейного спадкоємця Амвросія Медіоланського Аврелія Августина, що засвідчило безперервність християнської традиції в обґрунтуванні ключових елементів відповідної концепту справедливої війни.

Література:

1. Бехруз Х. Н. Поняття війни у міжнародному праві : проблеми концептуалізації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 558-561.
2. Борисова О. В. Доктрина справедливої війни у розробці християнських мислителів часів Середньовіччя. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка : Історичні науки*. 2022. № 4 (352), червень. С. 4-20.
3. Загребельний І. Християнське ставлення до війни. Розвиток доктрини від перших віків християнства до Середньовіччя. <https://politteo.online/materialy/hrystyuyanske-stavlennya-do-vijny/>.
4. Корнієнко В. О. Медіоланський Амвросій. *Історія політичної думки : навч. енцикл. словник-довідник для студентів ВНЗ / За заг. ред. Н. М. Хоми [В. М. Денисенко, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]*. Львів : "Новий Світ-2000", 2014. С. 24-25.
5. Коханчук Р. Становлення доктрини війни в ранньому християнстві. *Українське релігієзнавство*. 2003. № 26. С. 20-30.
6. Коханчук Р. Становлення концепції справедливої війни в католицизмі. URL : https://risu.ua/stanovlennya-koncepciji-spravedljivoji-vijni-v-katolicizmi_n33486.
7. Лук'яненко К. І. Збройні конфлікти в історичній перспективі. Що може дати досвід минулого для розуміння сьогодення? *Від Вебера до Валерстайна: історична соціологія держав та світ-систем : Матеріали X Міжнародної наук.-практ. конф.* (м. Київ, 9-10 червня 2022 р.) / Укладачі П. В. Федорченко-Кутуєв, О. Л. Якубін, О. М. Казьмірова та ін. Київ : Університетська книга, 2022. 248 с. С. 161-163.
8. Любіть ворогів ваших (Лк 6:31-36). URL : <https://dyvensvit.org/blogs/1031575/>.
9. Моїсеєнко Л. Проблеми війни та миру в трактуванні християнських конфесій. *Історія релігій в Україні : Науковий щорічник*. 2018. Вип. 28. Ч. IV. С. 545-565.
10. Омельчук В. В. Лісничка В. М. Релігійна політика стародавніх і середньовічних держав : Навчальний посібник. Київ : Персонал, 2011. 608 с.
11. Панафідін І. О. Еволюція ідеї справедливої війни в контексті теорії вічного миру (соціально-філософський аспект) : дис. ... канд. філос. наук :

- 09.00.03. – соціальна філософія та філософія історії. Криворізький педагогічний інститут ДВНЗ «Криворізький національний університет». Кривий Ріг, 2014. 200 с.
12. Пода Т.А. Теорія «справедливої війни» : від античності до сучасності. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія : Філософія. Культурологія.* 2016. № 1 (23). С. 66-69.
13. Попсуєнко Л. О. Міланський едикт 313 р. – юридичне підґрунтя в процесі формування правового статусу християнської церкви. *Актуальні проблеми політики : Збірник наукових праць / Керівник авт. кол. С. В. Ківалов; відп. за вип. Л. І. Кормич.* Одеса : «Фенікс», 2009. Вип. 36. С. 327-334.
14. Пуховець Д. С. Внутрішньополітична діяльність Константина Великого (306-337 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 – всевітня історія. Київський національний університет ім. Т. Шевченка. Київ, 2010. 20 с.
15. Радзівілл О. А. Право народів від неоліту до Нового часу : монографія. У 2 т. Т. 2. Київ : НАУ, 2017. 428 с.
16. Себайн Джордж Г., Торсон Томас Л. Історія політичної думки / Пер. з англ. Київ : Основи, 1997. 838 с.
17. Семчинський К. Контроверса теорії справедливої війни у працях філософів і християнських теологів. *Українське релігієзнавство.* 2004. № 29. С. 95-103.
18. Ціцерон М. Т. Тускуланські бесіди. Про обов'язки / пер. В. Литвинов. Київ : Апріорі, 2021. 440 с.
19. Щепанський В. В. Рецепція релігійної філософії середньовіччя у «Треносі» М. Смотрицького : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.11. – релігієзнавство. Національний університет «Острозька академія». Острог, 2015. 195 с.
20. Ambrose. Duties of the Clergy. Ambrose. Selected Works and Letters by Philip Schaf. Christian literature Company, 1896. 700 p. URL : https://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/1819-1893,_Schaff,_Philip,_3_Vol_10_Ambrose,_EN.pdf.
21. Ambrose. Selected Works and Letters by Philip Schaf. Christian literature Company, 1896. 700 p. URL : https://www.documentacatholicaomnia.eu/03d/1819-1893,_Schaff,_Philip,_3_Vol_10_Ambrose,_EN.pdf.
22. Bainton R. H. Christian Attitudes Towards War and Peace: A Historical Survey and Critical Revaluation. New York and Nashville : Press, 1979. 300 p.
23. Bellamy A. J. Just Wars : from Cicero to Iraq. Malden, MA: Polity, 2006. 296 p.
24. Dahm K. Commotion, Rebellion, and War. Eusebius of Caesarea's Narrative of Jewish Violence Against Roman Rule in His Ecclesiastical History. *Journal of Early Christian Studies.* 2021. Vol. 29. Issue 4. P. 495-523.

25. Frost P. The Roman State and Genetic Pacification. *Evol Psychol.* 2010. Jul. Vol. 8. Issue 3. P. 376-389.
26. Johnson J. T. Historical Roots and Sources of the Just War Tradition in Western Culture. In : *Just War and Jihad* / Ed. J. Kelsay and J. T. Johnson. New York : Greenwood, 1991. P. 4-30.
27. Johnson J. T. Thinking Historically about Just War. *Journal of Military Ethics.* 2009. Vol. 8. Issue 3. P. 246-259.
28. Lenox-Conyngham A. The Church in St. Ambrose of Milan. *International Journal for the Study of the Christian Church.* 2005. Vol. 5. P. 211-225.
29. Lietzmann H. The era of the church fathers. London : Lutterworth Press, 1952. 212 p.
30. McLynn N. B. Ambrose of Milan : Church and Court in a Christian Capital. Berkeley, CA : University of California Press, 1994. 436 p.
31. Parchami A. Hegemonic Peace and Empire : The Pax Romana. Britannica and Americana : Routledge, 2009. 272 p.
32. Pietropaoli St. Defining evil. The war of aggression and international law. URL : <https://www.juragentium.org/topics/wlgo/cortona/en/pietropa.htm>.
33. Russell F. H. The Just War in the Middle Ages. Cambridge ; New York : Cambridge ; New York : Cambridge University Press, 1975. 332 p.
34. Swift L. J. St. Ambrose on Violence and War. *Transactions and Proceedings of the American Philological Association.* 1970. Vol. 101. P. 533-543.
35. The Ethics of War : Shared Problems in Different Traditions / R. Sorabji and D. Rodin, ed. Burlington, VT: Ashgate, 2006. 264 p.
36. War and Christian Ethics : Classical and Contemporary Readings on the Morality of War. 2nd / ed. Holmes A.F., ed. Grand Rapids, MI : Baker Academic, 2005. 412 p.

СЕПАРАТИЗМ У КОРОЛІВСТВІ ІСПАНІЇ. ІСТОРІЯ ПИТАННЯ

Запорожченко Юлія Василівна
доктор історичних наук, доцент, професор
кафедри історії та теорії держави і права
Університету митної справи
та фінансів, м. Дніпро, Україна
ORCID: 0000-0002-1303-0693

Інтернет-адреса публікації на сайті:
http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3875

Україна ще з проголошенням незалежності у 1991 р. спіткнулася з сепаратистськими настроями на Заході країни («русинський рух») та в Криму. Спалах сецесіонізму на Донеччині та Луганщині припав на 2014 р. та супроводжувався виключно політичним підтекстом. В Криму, з окупацією півострова у 2014 р., сепаратизм переріс у стадію іредентизму. Подібні тенденції потребують вивчення досвіду політики боротьби із західноєвропейським сепаратизмом, зокрема на прикладі Іспанії, яка, як і Україна, є унітарною країною. Поява сепаратистських рухів там припала на кінець XIX ст. Серед причин сепаратизму в найбільш поширених регіонах (Каталонія і Країна Басків (частково Галісія)) – економічні, політичні та лінгвістичні [1, с. 124-125]. За різновидом, наприклад, в Країні Басків – наявні терористичний та ненасильницький (мирний) сепаратизми [4, с. 275].

Після переходу від диктатури Ф. Франко, для якого сепаратисти були немов «кісткою в горлі», до держави «національних автономій», в зазначених регіонах спіткнулися з низкою проблем націєтворчого процесу, оскільки вищеназвані причини сепаратизму супроводжувалися виразним домінуванням регіональної ідентичності над національною, що й призвело до конфронтацій.

Як стверджував історик Т. Джадт, у 90-х рр. минулого століття каталонці рішуче діяли у напрямку розвитку власної ідентичності, що було зумовлено її економічною розвиненістю та зобов'язаннями поповнювати внесками національну скарбницю (за даними науковця, у 1993 р. на Каталонію припадала 1/5 ВВП країни) [5]. В цілому, між двома регіонами є певні відмінності. Наприклад, каталонці проявили себе рішуче

у 2017 р. у боротьбі за відокремлення, в той час як Країна Басків не ставить за мету одностороннього утворення самостійної держави.

Науковці Національного інституту стратегічних досліджень стверджують, що з 2000-х рр. і в Каталонії і в Країні Басків діяльність лідерів регіонів реалізується правовим шляхом, без застосування насильництва. Але повноцінного роззброєння ЕТА так і не відбулося [2, с. 11]. На думку дослідниці С. Ростецької, Іспанія у 2017 та 2019 рр. показала ефективність у прояві механізмів забезпечення цілісності станом на вказаний час [3], чого конче бракує Україні.

Таким чином, на порядку денному в нашій державі є Перемога у «гібридній» війні та максимальне сприяння втіленню політики історико-культурної та релігійної ідентичності. Процес десепаратизації має стати одним із найважливіших державних напрямків задля подолання сепаратистського синдрому серед представників місцевого населення тимчасово окупованих територій. Проблема потребує міждисциплінарного вирішення та врахування іноземного досвіду, зокрема, Іспанії.

Література:

1. Ключник Р. Сепаратизм як світова тенденція мегасучасності // Політичний менеджмент. №6, 2011. С. 120-128.
2. Міжнародний досвід боротьби із сепаратизмом: висновки для України: аналіт. доп. / О. О. Резнікова, А. О. Місюра, С. В. Дрьомов, К. Є. Войтовський. К.: НІСД, 2016. 52 с. (Сер. «Національна безпека», вип. 12).
3. Ростецька С. І. Особливості формування регіональної ідентичності: іспанський випадок // «Політичне життя». URL: <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/10536> (дата звернення 27.05.2024 р.)
4. Сталенна Л. С. Особливості розвитку сепаратистських рухів у регіонах Західної Європи // Університетські наукові записки, 2016, № 57, с. 273-280.
5. Тоні Джадт. Після війни. Історія Європи від 1945 року. Київ: «Наш формат», 2020. 928 с.

ДО ПИТАННЯ ПРО СИНХРОНІЗАЦІЮ ХРОНОЛОГІЧНИХ МЕЖ ТА ІСТОРИЧНОГО ЗМІСТУ РОЗВИТКУ КРАЇН ЗАХОДУ ТА СХОДУ В НОВИЙ І НОВІТНІЙ ЧАС

Мінаєв Андрій В'ячеславович
кандидат історичних наук,
доцент кафедри *всесвітньої історії*
Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича
ORCID: 0000-0002-1968-927X

Мінаєва Тетяна Василівна
кандидат історичних наук, *завідувач науково-дослідного*
експозиційного відділу новітньої історії краю
Чернівецького обласного краєзнавчого музею
ORCID: 0000-0003-0932-6712

Інтернет-адреса публікації на сайті:
http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3905

Історію неможливо уявити без періодизації – особливого виду систематизації емпіричного та теоретичного історичного матеріалу, спрямованої на умовний поділ історичного процесу на періоди, більш або менш тривалі відрізки часу. Цінність періодизації в історичному пізнанні зумовлена можливістю отримання відповідей на фундаментальні питання: чому ми виділяємо саме такі періоди, чим вони відрізняються між собою, які критерії використовуються при визначенні хронологічних рамок і чи є ці критерії однаковими для різних періодів, що є спільного й відмінного в історичному розвитку народів різних регіонів світу в цих часових рамках і чим ця спільність або відмінність зумовлені? Синхронізація хронологічних меж та історичного змісту історії країн Заходу та Сходу в Новий і Новітній час, якій присвячена дана розвідка, саме і являє собою пошук відповідей на ці питання.

Поняття «Новий час» на позначення відповідного великого періоду *всесвітньої історії* виникло в Західній Європі в добу Відродження і завдяки інтелектуалам доби Просвітництва дійшло до нас. Підстави визначення хронологічних меж були різними [10, с. 4-5; 1, с. 15], але в основі усіх критеріїв лежав європоцентристський підхід [див. докл.: 6, с. 134-136]. Це ж стосується й *формаційної теорії*, запропонованої К. Марксом, яка базувалася на зміні суспільно-економічних формацій: Стародавній час визначався як становлення та утвердження рабовласницької формації, Середньовіччя – феодальної, Новий час – капіталістичної. Так соціальні, економічні та політичні процеси, які мали

місце в історії Західної Європи були доволі поширені й на інші регіони.

Що ж до такого періоду всесвітньої історії, як Новітній час, то тут варто відзначити наступне. У радянській історіографії його виокремлення було зумовлено проголошенням Жовтня 1917 р. «головною подією ХХ ст.», яка розпочала загальну кризу капіталізму як світової системи і поступовий перехід світу до соціалізму як «першої фази комунізму» [10, с. 14-15; 11, с. 141-142]. Після 1991 р. Новітній час почали відраховувати від початку чи закінчення Першої світової війни. Фактично поняття «Новітня історія» зблизилося з англomовним терміном «contemporary history» (сучасна історія) і включило в себе т. зв. «коротке ХХ ст.» за Е. Гобсбаумом.

У будь-якому разі можна констатувати, що нині термін «Новий час» є історично усталеним. Менш однозначно це можна сказати про поняття Новітнього часу. Але методологічні та філософсько-історичні питання, що стосуються хронологічних меж та історичного змісту цих періодів наразі залишаються полемічними. Автори цієї доповіді серед таких питань вважають найважливішими наступні:

- які критерії лежать в основі визначення хронологічних меж Нового часу і що може бути об'єднуючим історичним змістом цього історичного періоду одночасно для Заходу та для Сходу?

- чи варто виділяти Новітню добу як окремий історичний період, і якщо варто, то якими можуть бути хронологічні межі та, відповідно, історичний зміст Новітнього часу для розвитку країн Заходу та Сходу?

Сьогодні щодо визначення межі між Середньовіччям та Новим часом найчастіше використовується термін «ранній Новий час» або «ранньомодерна доба» (перехідний період, коли співіснували в історичному протиставленні водночас елементи й старого, феодального, і нового, буржуазного, ладу) [10, с. 10-13; 9, с. 7-12; 1, с. 3]. Однак верхня хронологічна межа раннього Нового часу досі залишається дискусійною в істориків навіть щодо країн Заходу: частина науковців вважає вододілом між раннім Новим часом і, власне, початком Нової історії Англійську революцію середини XVII ст. [1, с. 16], інші ж – Велику Французьку революцію кінця XVIII ст. [9, с. 12].

Наразі очевидно, що проблема, пов'язана з необхідністю синхронізації історичного змісту та хронологічних меж Нової історії для країн Заходу та Сходу потребує комбінування різних підходів до всесвітньо-історичного процесу. Використання концепту «ранній Новий час» по відношенню до країн Західної Європи не викликає заперечень, але яким чином можна його застосувати щодо країн Сходу? Де віднайти там «історичне протиставлення старого з новим»? Адже в той самий час, коли в країнах Західної Європи починалося формування промислового

(індустріального) суспільства, заснованого на ринкових капіталістичних відносинах, в країнах Сходу особливих зрушень не було помітно, навпаки, спостерігалася консервація старих, традиційних соціальних, економічних та політичних відносин.

Цей розрив у історичному змісті розвитку Заходу та Сходу в Новий час (який, до речі, й зумовив успішність західної експансії на Схід у колоніальну добу) підкреслювали різні дослідники. Ось, наприклад, що відзначив свого часу Л. Алаєв: «... країни Сходу в XVII-XVIII ст. потрапили в історичний тупик... були приречені на страждання, пов'язані з насильницьким зламом «традиційного» ладу та штучною модернізацією» [3, с. 27]. Про подібний аспект історичного розвитку країн Сходу зауважує й український дослідник В. Рубель: «переживши середньовіччя, традиційний Схід так і не вступив у Новий час, а потрапив у пастку постсередньовіччя...» [8, с. 13].

На наш погляд, оптимальною для консенсусу у питанні щодо хронологічних меж та історичного змісту Нового часу одночасно як для Заходу, так і для Сходу, видається ідея, що перехід від Середньовіччя до Нового часу (тобто початок раннього Нового часу) припадає на вступ світу в епоху Великих Географічних відкриттів, розпочатої подорожжю Х. Колумба в 1492 р. Така позиція дозволяє визначити одним із головних аспектів *спільного історичного змісту розвитку людства в добу Нового часу формування світової колоніальної системи*, коли метрополії (Захід) та залежні країни (Схід) вперше в історії утворили єдину світову економічну систему на основі єдиного світового ринку [7, с. 4]. Саме Великі Географічні відкриття кардинально змінили соціальну, економічну та політичну картину світу: провідні держави Заходу перетворюються на колоніальні імперії, країни ж Сходу стають об'єктом колоніальної експансії, яка руйнує їхні традиційні державність та соціальні структури.

Виходячи з цієї логіки, можна спробувати визначити й кінець Нової доби. У сучасній історіографії ним найчастіше вважають Першу світову війну, яка для Західного світу зіграла роль, яку важко переоцінити. Однак, якщо продовжити розгляд фундаментальних історичних процесів Нового часу в контексті саме утворення та еволюції світової колоніальної системи, то часом завершення періоду Нової історії, окрім 1914 чи 1918 року, пропонується вважати або кінець XIX – початок XX ст.» [7, с. 6], (коли колоніальні імперії досягають свого апогею, вступаючи в т. зв. «добу імперіалізму» і починають переживати перші ознаки кризових явищ), або ж – середину чи другу третину XX ст. (коли світова колоніальна система встала на шлях остаточного руйнування) [3, с. 6].

На нашу думку, закінчувати добу Нового часу кінцем XIX – початком XX ст. є надто передчасним, адже колоніалізм як світова

система лише вступає у смугу кризи, надалі він достатньо успішно пережив і «пробудження Азії», і Першу світову війну, а остаточний його розпад розтягнувся на другу половину ХХ ст. Тому думка завершувати Новий час серединою ХХ ст. має, на наш погляд, значно вагоміші підстави.

Ще один цікавий варіант хронології Нового та, відповідно, Новітнього часу запропоновано вітчизняним істориком О. Сичем. Полягає він у наступному: основним змістом історії Нового часу є зародження, становлення та утвердження індустріальної (ліберально-промислової) цивілізації, тому доцільно вважати період часу від Першої світової війни до останнього десятиліття ХХ ст. – третім, або новітнім періодом Нової історії [9, с. 12; 11, с. 147-148]. Натомість про початок доби власне Новітнього часу для країн Заходу можна говорити лише після Другої світової війни, а для країн Сходу (окрім Японії) – взагалі хіба що з 90-х рр. ХХ ст. [11, с. 147-148; 10, с. 15-16]. Ця точка зору спирається на наявні теорії модернізації, а також зміст та наслідки реальних модернізаційних процесів в світовій історії.

Варто зауважити, що поняття «модернізація» використовується в трьох основних значеннях: по-перше, як синонім усіх прогресивних змін, коли суспільство рухається вперед до визначеної мети; по-друге, як синонім руху до «сучасності», коли йде процес перетворення традиційного, дотехнологічного суспільства у соціум, для якого характерні досягнення науки і техніки, раціональні світські відносини та складні соціальні структури; по-третє, це намагання відсталих країн наздогнати у своєму розвитку провідні держави (тобто, фактично, це рух від «периферії» до сучасного світу) [2, с. 62-63]. На основі поняття «модернізація» виникли відповідні теорії, автори яких вважали єдиним способом ефективного розвитку для країн Сходу повторення шляху, раніше пройденого Заходом, тобто послідовний перехід від доіндустріальної стадії розвитку до індустріальної та навіть постіндустріальної [5]. Певні критичні зауваження щодо теорій модернізації [6, с. 140] жодним чином не заперечують того факту, що всі держави Сходу після здобуття чи відновлення незалежності в постколоніальну добу тією чи іншою мірою та з різним успіхом пройшли (чи й зараз проходять) процеси модернізації, намагаючись пришвидшено подолати історичний шлях розвинутих індустріальних країн. Отже, для переважної більшості країн і народів Сходу друга половина ХХ ст. (час розпаду світової колоніальної системи) насправді стала найбільш масштабною «епохою модернізації» в їхній історії.

Таким чином, на думку О. Сича, основним історичним змістом розвитку країн Заходу з середини ХХ ст. є процес формування постіндустріального суспільства, а на Сході вступ у цю стадію відбувся

лише хіба що в Японії; для решти принаймні до 1990-х рр. триває процес утвердження індустріального суспільства [10, с. 15-16]. Тому лише наприкінці ХХ ст. можна говорити про початок вступу країн Сходу у Новітній час. Нам видається, що висловлена О. Сичем точка зору має цілком раціональне зерно. Оскільки ж, як наголошувалося вище, синхронізація історичного змісту й хронологічних меж для країн Заходу та Сходу потребує комбінування різних підходів до всесвітньо-історичного процесу, то відповідь може бути знайдена саме на перехресті дефініцій «колоніалізм» та «модернізація».

Авторами цієї доповіді пропонується запровадження у науково-методологічний обіг концепту «ранній Новітній час» (за аналогією з «раннім Новим часом») [6, с. 141]. Сенс цього концепту полягає в наступному: так само, як перехід від Середньовіччя до Нового часу був тривалим, розтягнувся на кілька століть і відзначався єдністю та протиборством елементів старого та нового ладу, так і перехід від Нового часу до Новітнього не можна мислити як якийсь одномоментний акт, оскільки він затягнувся на десятиліття і являв складний період діалектичного співіснування старого і нового.

Однак коли ж розпочався цей перехід і про які елементи можна вести мову? Розглянемо два основні варіанти.

Перший варіант спирається на уявлення про Першу світову війну як подію, яка докорінно змінила світ, поклавши кінець добі Нового часу. Дійсно, Перша світова війна призвела до появи на теренах Євразії, нібито, принципово нових соціалістичної економіки та тоталітарної політичної практики. Однак можна висунути й низку заперечень щодо необхідності розпочинати Новітню історію саме роками Першої світової війни.

По-перше, спираючись на досвід чисельних історико-політичних дискусій про природу радянських держави і суспільства, можна стверджувати, що називати їх «соціалістичними» (у марксистському розумінні, яке для керівників СРСР було єдино прийнятним), можна лише в лапках. Тенденція етатизації економічних процесів в цей час, хоча й не набула радянських масштабів, однак була притаманною для багатьох капіталістичних держав. Економічна політика СРСР та інших «соціалістичних» держав, попри суб'єктивне сприйняття комуністами цих країн себе як «будівничих соціалізму та комунізму», об'єктивно була спрямована на індустріальну модернізацію (тільки не в ліберально-ринковій, а в крайньо-етатистській формі). Що ж до появи тоталітаризму як нового типу політичного режиму, то можна відзначити, що паростки тоталітарної політичної практики можна спостерігати в різних країнах світу задовго до Першої світової війни. Їх можна віднайти в епоху Петра I та Миколи I в Російській імперії, в якобінській диктатурі у революційній Франції та в бонапартистському режимі Першої імперії, у владі доктора

Франсії в Парагваї та, нарешті, у різних варіантах «східної деспотії» (наприклад, у Китаї часів династії Цін).

По-друге, наслідки Першої світової війни не лише не розв'язали міжімперіалістичних суперечностей, які до неї призвели, але й фактично їх загострили, зумовивши тим самим неминучість нової світової війни. Тяглість цих суперечностей ще з останньої чверті ХІХ ст. показує, що Перша світова війна, поставивши крапку в гобсбаумівському «довгому ХІХ ст.», не призвела водночас до завершення Нового часу. Так само вона нічого суттєво не змінила для абсолютної більшості колоніальних та залежних країн Сходу, бо світова колоніальна система, переживши кризу воєнного та повоєнного лихоліття, продовжувала існувати й надалі. Ті ж країни Сходу, які є винятком, бо отримали поштовх до стрімких змін (кемалістська Туреччина, пехлевістський Іран, керована більшовиками частина Центральної Азії), в цей час стали на шлях стрімких модернізаційних процесів, об'єктивно спрямованих на долучення до індустріальної цивілізації. Тобто і за логікою еволюції колоніалізму, і за логікою індустріальної модернізації ні Захід, ні Схід не вийшли в своїй основі за межі історичного змісту Нового часу.

Другий варіант полягає в тому, щоб визначити раннім Новітнім часом добу «холодної війни». З одного боку, не можна не погодитись із справедливістю твердження про те, що історичний зміст розвитку в цей час Заходу та Сходу важко узгодити, бо перед ними стояли різні завдання: в той час як перші вже поступово переходили до постіндустріального (інформаційного) суспільства, другі лише намагались долати колоніальну спадщину й будувати суспільство індустріальне. Але, з іншого боку, необхідно відзначити, що доба «холодної війни» була однією з найнеоднозначніших, найсуперечливіших і, водночас, найважливіших за своїми перебігом та підсумками епох в історії людства й вона, мабуть, найбільше підходить під визначення перехідної між великими історичними періодами. Наприклад, особливістю модернізаційного розвитку частини країн Сходу було те, що їхній перехід до індустріальної цивілізації супроводжувався одночасним впровадженням елементів постіндустріального (інформаційного) суспільства, що неможливо собі уявити в Новий час. Отже, саме доба «холодної війни» може сприйматись як історично перехідний період, упродовж якого в різних сферах співіснували у протиборстві елементи старого і нового:

- *колоніалізму*, який після Другої світової війни вступає у час свого остаточного занепаду і впродовж «холодної війни» припиняє існування та *неоколоніалізму* як форми збереження опосередкованої залежності екс-колоній від колишніх метрополій та транснаціональних корпорацій (ТНК);

- імперіалізму, що проявлявся у спробах колишніх світових імперій зберегти свій максимальний вплив на міжнародній арені та неоімперіалізму як протиборства двох конкуруючих проектів глобалізації (радянського та північно-американського), об'єднаних навколо, відповідно, двох моделей індустріального суспільства;

- доіндустріального, індустріального і постіндустріального суспільств в різних точках планети. При цьому варто підкреслити діалектичний характер поєднання в межах основного історичного змісту раннього Новітнього часу процесів деколонізації та модернізації. Так, по-перше, розпад колоніальних імперій та відмова від експансіоністської політики колишніх імперіалістичних держав стимулювали в них черговий етап модернізації – структурні зміни економіки шляхом залучення здобутків науково-технічної революції, що прискорило перехід країн Заходу від пізньоіндустріального до постіндустріального суспільства. По-друге, колишні колонії, напівколонії та залежні країни, здобувши політичну незалежність, одразу ж приступили до політики модернізації з метою інтеграції в індустріальну цивілізацію, обираючи одну з двох моделей. При цьому, ставши на шлях наздоганяючого розвитку, чимало хто з них дійсно почав розвиватись темпами значно швидшими, ніж колись країни Заходу (Іран часів «білої революції», КНР після 1980-х рр., Південна Корея, Тайвань, Сінгапур останньої чверті ХХ ст. та ін.). По-третє, «неоімперіалізм» СРСР та США в ході «холодної війни» активно сприяв процесам деколонізації й підштовхував нові держави до вибору геополітичного союзника та, знову ж таки, орієнтації на одну з двох моделей індустріальної модернізації.

Всі ці розглянуті в тісній взаємодії елементи старого і нового являли, як ми вважаємо, принципово інший, порівняно з попередніми, етап розвитку світу. Але чи можна вважати ранню Новітню добу наразі завершеною і якщо так, то коли саме вона завершилася? Це питання є надто складним для вирішення в межах однієї розвідки та потребує окремого розгляду. Однак можна з певною вірогідністю стверджувати наступне. Якщо розглядати а) появу незалежних держав пострадянського Сходу (в колишній «Середній Азії») на початку 1990-х рр. чи повернення під контроль Китаю Гонконгу та Макао наприкінці 1990-х рр. саме в руслі продовження процесів деколонізації та б) перехід пострадянських та екс-«соціалістичних» держав від однієї моделі індустріального суспільства до іншої (з подальшим поширенням там постіндустріальних елементів) – у логіці модернізації, то, мабуть, наприкінці 1990-х – на початку 2000-х рр. доба раннього Новітнього часу ще тривала.

Отже, синхронізація хронологічних меж та історичного змісту розвитку країн Сходу та Заходу від початку Великих Географічних відкриттів до кінця XX ст. можуть базуватись на наступних положеннях:

- з епохи Великих Географічних відкриттів, яка об'єднала своїм перебігом та підсумками Захід і Схід, розпочинається ранній Новий час як тривалий перехідний період від Середньовіччя до Нової історії;

- доба Нової історії для країн Заходу була часом становлення індустріального суспільства, формування світових колоніальних імперій й імперіалізму, тоді як країни Сходу стали частиною цих імперій і в такий трагічний спосіб змушені були долати свій «історичний тупик»;

- доба Нового часу завершується одночасно з Другою світовою війною;

- «Холодна війна», підштовхнувши процеси радикальної модернізації практично в усіх регіонах світу, розпочинає перехідний період діалектичного співіснування в протиборстві елементів старого і нового: колоніалізму та неокolonіалізму, імперіалізму та неоімперіалізму, доіндустріальної, індустріальної та постіндустріальної цивілізацій у різних куточках земної кулі. Цей перехідний період пропонується визначити поняттям «ранній Новітній час».

Література:

1. Балух В. О., Коцур В. П. Ранньомодерна Європа: підручник. Чернівці: Наші книги, 2016. 704 с.
2. Глібіщук М. В. Дискусія щодо поняття «модернізація» у другій половині XX – на початку XXI ст. *Методологія та філософія історії: актуальні питання дослідження та викладання*. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2019. Ч. II. С. 61-69.
3. Головченко В. І., Рубель В. А. Нова історія Азії та Африки: колоніальний Схід (кінець XIX – друга третина XX ст.). Київ: Либідь, 2010. 520 с.
4. История Востока. Т. III. Восток на рубеже средневековья и нового времени. XVI – XVIII. Москва: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1999. 696 с.
5. Крадин Н.Н. Проблемы периодизации исторических макропроцессов. *История и математика: Модели и теории*. Москва: ЛКИ/URSS, 2008. С. 166-200.
6. Мінаєв А. В., Мінаєва Т. В. Про деякі методологічні проблеми історії країн Сходу. *Вісімдесят шості економіко-правові дискусії. Серія: Соціальні та гуманітарні науки*: матеріали Міжнародної мультидисциплінарної наукової інтернет-конференції (м. Львів, Україна, м. Ополь, Польща, 28-29 травня 2024 р.) / редкол. : О. Патряк та ін.

ГО “Наукова спільнота”, WSZIA w Opolu. Львів : ФО-П Шпак В.Б. С. 134-142.

7. Новая история стран Азии и Африки / Под ред. А.М. Родригеса: В 3 ч. Москва: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2010. Ч. 1. 400 с.

8. Рубель В. А. Нова історія Азії та Африки: Постсередньовічний Схід (XVIII – перша половина XIX ст.). Київ: Либідь, 2007. 560.

9. Сич О.І. Всесвітня історія. Ранній Новий час (XVI – XVIII ст.): навч. посібник. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2024. 168 с.

10. Сич О.І. Доба Нового часу: хронологічні межі, внутрішня періодизація, історичний зміст. *Методологія та філософія історії: актуальні питання дослідження та викладання*. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2019. Ч. II. С. 4-19.

11. Сич О. І., Мінаєв А. В. Новітня історія: зміст поняття та хронологічні межі (семінар кафедри історії нового та новітнього часу, 9 жовтня 2012 р.). *Історична панорама: Збірник наукових статей ЧНУ*. Спеціальність «Історія. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2012. Вип.15. С. 141-153.

БЕЗПЕКОВІ РИЗИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШОЇ СПІВПРАЦІ УКРАЇНИ ТА ОБСЄ

Опінко Станіслав Олександрович
аспірант кафедри політології та
державного управління, Чернівецький національний
університет імені Юрія Федьковича
ORCID: 0000-0001-7357-7343

Науковий керівник: Юрійчук Євгенія Петрівна
доктор політичних наук, професор кафедри політології
та державного управління, Чернівецький національний
університет імені Юрія Федьковича

Інтернет-адреса публікації на сайті:
http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3884

Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) є однією з найавторитетніших та найдавніших міжурядових організації в світі. Україна є учасницею ОБСЄ з 30 січня 1992 року та співпрацює з нею щодо демократизації, врядування, прав людини, інклюзивності та ін. Ключовими ж сферами співпраці України та ОБСЄ є безпека та спостереження за виборчими процесами. На жаль, позиція та діяльність

ОБСЄ від початку російської агресії в 2014 році викликає неоднозначні оцінки й змушує детальніше проаналізувати ключові моменти з огляду на безпекові аспекти й, можливо, переглянути ставлення до даної організації.

Найбільшу критику викликає діяльність в Україні Спеціальної моніторингової місії (СММ) ОБСЄ, яка розпочала свою роботу на Донбасі 21 березня 2014 року та закінчила 31 березня 2022 року через позицію РФ [4]. За час роботи СММ отримала чимало, переважно негативних, оцінок з боку ЗМІ, експертів, урядовців та політиків. Критики зазнали методи роботи ОБСЄ, технічне оснащення та матеріальне забезпечення роботи місії, нездатність ОБСЄ провести моніторинг по всій території Донбасу (зокрема через заборону з боку проросійських бойовиків), незрозумілі та спірні заяви представників організації (які начебто свідчать про нейтральність учасників місії), проте найбільш критичною є участь у роботі місії громадян РФ.

За період 2014-2022 рр. трапилося чимало публічних скандалів зі спостерігачами моніторингової місії, особливо з російськими громадянами. Так, серед «спостерігачів» СММ ЗМІ відшукали кадрового російського офіцера Максима Удовиченка який агітував за «русский мир», аналогічні погляди мав й інший экс «спостерігач» Микола Алексєєв. 2015 року двоє співробітників ОБСЄ відвідали весілля доньки бойовика «ЛНР», а у 2017 році інший представник ОБСЄ віддавав військове вітання бойовикам «ЛНР» [1] [2]. Про використання росією ОБСЄ (особливо СММ) із метою шпигунства вказують і західні аналітики й оглядачі, зокрема колишні співробітники ОБСЄ, зокрема, про такі випадки повідомляють експерти «Українського інституту майбутнього» [6]. Свідченням розвідувальних дій росії в ОБСЄ став «шпигунський» скандал із витоком персональних даних співробітників ОБСЄ у 2018 році [1].

Неоднозначна діяльність співробітників ОБСЄ в рамках СММ привернула увагу української влади до участі ОБСЄ в спостереженні за виборчими процесами в Україні. Так, згідно з фінальним звітом ОБСЄ спостереження за позачерговими виборами народних депутатів України в 2014 році, в складі різних місій ОБСЄ/БДПЛ взяло участь 18 спостерігачів з росії та двоє спостерігачів з білорусі [5]. Саме такі факти спонукали зафіксувати у пунктах 1 і 2 частини 3 ст. 58 Виборчого кодексу України положення про те, що громадяни держави-агресора, або особи, пов'язані з державою агресором не можуть бути офіційними спостерігачами під час виборів в Україні [3], така позиція України звісно ж була розкритикована з боку ОБСЄ. Як результат, під час чергових виборів Президента України у 2019 році, позачергових парламентських

виборів 2019 року, чергових місцевих виборів 2020 року російські спостерігачі не були акредитовані та не брали участі у спостереженні за виборами в рамках місії ОБСЄ/БДПЛ.

Отже, навіть попри повномасштабну російську агресію перспективи виключення рф зі складу спостережних місій ОБСЄ в Україні наразі відсутні, це створює певну дилему щодо можливостей співпраці України та ОБСЄ в майбутньому. У післявоєнний період для України вкрай важливо буде домогтися міжнародного визнання виборів, тому вкрай важливим буде, з одного боку, залучити до міжнародного спостереження ОБСЄ з дотриманням норм національного законодавства, з іншого боку, російський вплив на політику організації зумовлює пошук оптимальних безпекових рішень.

Література:

1. Безпалько У. Російський слід: чому місією ОБСЄ незадоволені в Україні. РБК-Україна. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/rossiyskiy-sled-rochemu-missiey-obse-nedovolny-1578754011.html> (дата звернення: 06.06.2024).
2. В ОБСЄ пояснили чому спостерігач місії віддавав честь бойовику "ЛНР". Дзеркало тижня. URL: https://zn.ua/ukr/UKRAINE/v-obsye-poysnili-chomu-sposterigach-misiyi-viddavav-chest-boyoviku-lnr-261518_.html (дата звернення: 06.06.2024).
3. Виборчий кодекс України : Кодекс України від 19.12.2019 р. № 396-IX: станом на 31 груд. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> (дата звернення: 06.06.2024).
4. Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ). Міністерство закордонних справ України. URL: <https://mfa.gov.ua/mizhnarodni-vidnosini/organizaciya-z-bezpeki-i-spivrobitnictva-v-yevropi> (дата звернення: 06.06.2024).
5. Позачергові вибори народних депутатів України 26 жовтня 2014 року. Місія зі спостереження за виборами ОБСЄ/БДПЛ. Остаточний звіт. 64 с. URL: https://cvk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/05/2014_osce_ndu.pdf (дата звернення: 06.06.2024).
6. Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ в Україні. Український інститут майбутнього. URL: <https://uifuture.org/publications/speczialna-monitoringova-misiya-obsye-v-ukrayini/> (дата звернення: 06.06.2024).

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ ВІЗАНТІЇ

Снігир Лариса Петрівна

*кандидат економічних наук, Ірпінський ліцей
Національного університету біоресурсів
і природокористування України*

Інтернет-адреса публікації на сайті:
http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3883

Візантія – одна з держав, яка залишила неоціненний внесок у розвиток культури Середньовічної Європи. У художній творчості Візантія надала середньовічному світу високі образи літератури та мистецтва, що відрізнялися шляхетною витонченістю форм, образним баченням, витонченістю естетичного мислення, глибиною філософської думки.

Візантія завжди залишалася центром своєї, воістину яскравої та самобутньої культури. Якщо намагатися відокремити візантійську цивілізацію від цивілізацій Європи, Переднього і Близького Сходу, то найважливішими будуть такі фактори:

1. Мовна спорідненість (основною мовою була грецька);
2. Релігійна спорідненість (основною релігією було християнство);
3. Присутність централізованого управління. Всі ці фактори являються підтвердженням того, що візантійська цивілізація впливала на розвиток сусідніх держав [2, с. 108].

У процесі розвитку Візантії були періоди піднесення та занепаду. Невичерпним джерелом культури була народна творчість. Усю тисячолітню історію Візантії можна умовно поділити на три періоди:

1. Середина IV століття-перша половина VII століття – період занепаду рабовласницького ладу та становлення середньовічного суспільства.
2. Середина VII-початок XIII століття – поява та розвиток феодалізму у Візантії.
3. XIII ст.-середина XV ст. – останній період, що характеризується подальшим розвитком феодалізму та початком його занепаду.

У ранній Візантії з'являється ряд філософів-неоплатоніків: Прокл Діадох, Гребель, Псевдо-Діонісій Ареопагіт. Неоплатонізм безпосередньо співіснував із ранньовізантійською філософською думкою.

Формування християнства як філософсько-релігійної системи було складним та тривалим процесом. Християнство ввібрало в себе філософські та релігійні вчення того часу. Християнський догматизм утворився під впливом як близькосхідних релігійних вчень: іудаїзму,

маніхейства, так і неоплатонізму. На зміну непримиренності християнства приходить компроміс між християнським та античним світоглядом.

У перехідну епоху загибелі рабовласницького ладу та становлення феодального суспільства докорінні зрушення відбуваються у всіх сферах духовного життя Візантії. Народжується нова естетика, нова система духовних та моральних цінностей, більш відповідна складу мислення та емоційним запитам середньовічної людини. Біблійна космографія, літургійна поезія, чернеча повість, всесвітня хроніка, християнська агіографія, стають пронизані релігійним світоглядом. Змінюється і сама людина тієї епохи, її бачення світу, її ставлення до Всесвіту, природи, суспільства. Створюється нове уявлення світу та суспільства, що втілюється в особливу знакову систему символів.

Змінюється уявлення людини про Всесвіт, час, простір, про перебіг історії. Епоха становлення нової, середньовічної культури народжує талановитих мислителів, письменників, поетів. Корінні зміни відбуваються в сфері образотворчого мистецтва та естетичних поглядів візантійського суспільства.

Візантійське мистецтво генетично сягало елліністичного та східно-християнського художнього мистецтва. В ранній період у візантійському мистецтві ніби злилися рання платонічність і трепетна чуттєвість пізньоантичного імпресіонізму. Саме еллінізм довгий час залишався головним, але не єдиним джерелом, звідки візантійські майстри поглинали витонченість форм, правильність пропорцій, чарівну прозорість колористичної гами, технічну досконалість своїх творів. У IV-V ст. у мистецтві Візантії були ще присутні усталені пізньоантичні традиції.

У VI-VII ст. Константинополь перетворюється на ушавлений художній центр середньовічного світу. За ним слідує Равенна, Рим, Нікея, Фессалоніка, які також стали осередком візантійського художнього стилю. Розквіт візантійського мистецтва раннього періоду пов'язаний із зміцненням могутності імперії за Юстиніана. У Константинополі в цей період споруджуються чудові палаци та храми. Неперевершеним шедевром візантійської творчості став збудований у 30-х роках VI ст. храм св. Софії. Вперше в ньому було втілено ідею грандіозного центричного храму, увінчаного куполом. Блиск різнокольорового мармуру, мерехтіння золота, сяйво великої кількості лампадок створювали ілюзію безмежності простору собору, перетворювали його на подібність макрокосмосу, символічно наближали до образу Всесвіту [3, с. 60].

У прикладному мистецтві Візантії меншою мірою, ніж в архітектурі та живописі, визначилася провідна лінія розвитку візантійського мистецтва, що відбиває становлення середньовічного світогляду.

Живучість античних традицій тут виявлялися як в образах, так і в художніх формах. Разом із тим і сюди поступово проникали художні традиції народів Сходу [1, с. 56].

У V-VII ст. відбувалося становлення християнської літургії, розвивалися нові жанри вокального мистецтва. Особливий колорит зберігала музика міських вулиць, театральних та циркових вистав та народних свят, що відобразила найбагатшу пісенно-музичну практику багатьох народів, що населяли імперію.

Кризові явища перехідної епохи у візантійській культурі були особливо затяжними в галузі образотворчого мистецтва VII-IX ст., на долю якого вплинуло іконоборство. Розвиток наймасовіших, релігійних видів образотворчого мистецтва (іконопису та фрескового живопису) відновилося пізніше.

У IX-XI ст. відновлюється вид художнього мистецтва – мозаїка. Також значно збагатився і ускладнився декор рукописів, ошатнішими та різноманітнішими стали книжкові мініатюри та орнамент.

З IX ст. серед інтелектуальної еліти наростав інтерес до античної музичної культури, хоча цей інтерес і мав переважно теоретичний характер: увагу привертала не стільки сама музика, скільки твори давньогрецьких музичних теоретиків. Як результат, Візантія в цей час досягла найвищої могутності та найвищої вершини розвитку культури. Саме період XII-XIV ст. можна коротко охарактеризувати як пік розвитку феодалізму та розвал Візантійської імперії.

Отже, культура Візантії зробила великий внесок у розвиток світової культури. Її основні засади та напрями в розвитку культури перейшли до сусідніх держав. Майже весь час середньовічна Європа розвивалася з урахуванням досягнень візантійської цивілізації. Візантію можна назвати «другим Римом», тому що її внесок у розвиток Європи та всього світу не поступається Римській імперії.

Література:

1. Балух В. Візантиністика. Курс лекцій. – Чернівці : Книги-XXI, 2006. – С. 608.
2. Муравська О. Східнохристиянська парадигма європейської культури і музика IX-XII ст. – Львів: Львівський національний ун-т ім. І. Я. Франка, 2004. – С. 280.
3. Острогорський Г. Історія Візантії. Випуск №4. – С. 102.

ВЕЛИКА ЯСА – ГОЛОВНЕ ДЖЕРЕЛО ПРАВА ІМПЕРІЇ ЧИНГІЗИДІВ

Тараненко Микола Григорович
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії та археології,
Навчально-науковий інститут
соціальних і гуманітарних наук,
Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка

Інтернет-адреса публікації на сайті:
http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3885

В ході становлення імперії Чингізидів на початку XIII ст. одночасно формувалася її правова основа. Поруч із звичаєвим правом монгольських племен, ханськими грамотами, ярликами та наказами, безсумнівно, провідну роль в цьому процесі відіграла кодифікація монгольського законодавства – Велика Яса, запроваджена Чингісханом в 1206 році [3, с. 517]. За свідченням арабського історика Макрізі, вона за наказом Чингісхана була вирізана на сталевих дошках [1, с. 1], а згодом написана на аркушах, які зберігалися у його найближчих родичів. При обранні нового хана, або перед військовим походом її приносили на раду і з нею звіряли ухвалені рішення [3, с. 517].

Окрім норм звичаєвого, державного, адміністративного, кримінального та цивільного права Велика Яса містила положення про торгівлю, податки, повинності, релігію, а також закріплювала систему феодалної кочової ієрархії [3, с. 517]. У відповідності з «кримінальним статутом», усе населення зобов'язувалося служити державі, а кожен мав своє визначене місце у війську та податковій системі. Крім того окремі групи населення були звільнені від податкових повинностей (жерці, ремісники, лікарі, юристи) [2, с. 53].

Вказані вище правові джерела носили синкретичний характер, внаслідок чого правові норми не відокремлювалися від релігійно-моральних. Так, Велика Яса під страхом смертної кари забороняла монголам стрибати через стіл, посуд, багаття, купатися в проточній воді під час грози, прати одяг, вживати їжі більше своїх співтрапезників, справляти біологічні потреби в воду чи на попіл багаття, знаходитися поруч зі ставкою хана тощо [2, с. 53].

Згідно з Великою Ясою, цивільне право Золотої Орди містило норми спадкового й шлюбно-сімейного права. Зокрема, під час успадкування майна більша його частина діставалася старшому синові. Втім, молодшому синові, котрий після одруження залишався жити разом

із батьками, відходила батьківська юрта, господарський реманент, домашня худоба. Згідно звичаєвих традицій, монгол мусив викупити свою дружину у її батьків. При цьому сума викупу була доволі значною, а тому потребувала тривалого часу для її накопичення. Тому дівчата виходили заміж у зрілому віці. Велика Яса дозволяла багатожонство й утримання наложниць. В разі смерті батька син розпоряджався долею його дружин, окрім власної матері. Тому він мав право одружитися з ними або видати заміж за інших чоловіків [2, с. 53].

Система злочинів включала в себе: релігійні, проти моралі й встановлених звичаїв (лжесвідчення, прелюбодіяння, содомський гріх, утиск церков і духовенства тощо); антидержавні (порушення положень «кріпосного статуту», військової дисципліни, перетворення на раба вільного монгола); проти життя й свободи (вбивство, нанесення каліцтва, переховування чужого раба тощо).

В якості покарань застосовувалися смертна кара, а також ув'язнення, заслання, тортури, штрафи. Так, за вбивство мусульманина накладався штраф у розмірі 40 золотих монет, а вбивство китайця прирівнювалося вартості віслюка [2, с. 53]. За крадіжку коня злочинець мусив повернути його разом із додатком десяти таких самих коней. В разі втрати коня злодій мав розплатитися за нього своїми дітьми, а, якщо їх не було, його зарізали «як барана».

Після розпаду Монгольської імперії норми Великої Яси продовжували діяти серед тюркських і монгольських кочових племен. У частині монголів і татар вони були чинними до першої половини XIV ст. – до прийняття ісламу за хана Узбека, а в корінних монголів – до прийняття наприкінці XVI ст. буддизму [3, с. 518].

Література:

1. Луцкай В. «Великий Джизак» – історична пам'ятка моногоського законодавства / Історія в школі. № 10, 2002. с. 1-8.
2. Тараненко М.Г., Тараненко М.М. Золота Орда та вплив на формування і розвиток Російської державності / Журнал східноєвропейського права. № 109, 2023. с. 48-59.
3. Юридична енциклопедія: В 6т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Т. 6: Т-Я. Київ: «Укр. Енцикл.», 2004. 768 с.

ЗМІСТ

Теорія держави і права. Філософія права

<i>Гуртова Ксенія Миколаївна</i> ДО ПИТАННЯ ЩОДО РОЗУМІННЯ В МЕЖАХ ВІТЧИЗНЯНОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ ПОНЯТТЯ «СУБ'ЄКТ ВЛАДНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ».....	3
<i>Косс Володимир Андрійович</i> ТЕХНОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ТА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ У НАВЧАННІ В ТЕОРІЇ І ПРАКТИЦІ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	7
<i>Ліхота Олександр Валерійович</i> ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ І ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ТВОРЧОСТІ СТУДЕНТІВ У ХОДІ ВИВЧЕННЯ ТЕОРЕТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ.....	19
<i>Стиранка Анна Вікторівна</i> ОСНОВНІ РИСИ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ ТА ЇЇ ЗНАЧИМІСТЬ ДЛЯ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	23
<i>Ярмола Станіслав Олександрович</i> СУТНІСТЬ ТА ОЗНАКИ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОБОРОНИ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЯВИЩА.....	27
Конституційне право. Конституційне процесуальне право. Адміністративне право. Адміністративне процесуальне право. Митне та податкове право. Міжнародне право. Муніципальне право	
<i>Джемугла Ілона Юріївна</i> СВІТОВИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ДОСВІД ЩОДО ПРЕВЕНЦІЇ БУЛІНГУ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ.....	33
<i>Квакуша Андрій Сергійович</i> ГЕНЕЗИС АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТАРИФОУТВОРЕННЯ У СФЕРІ ВАНТАЖНИХ ЗАЛІЗНИЧНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ.....	38

<i>Лінецький Сергій Володимирович</i> ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОСТІ НОРМАТИВНИХ АКТІВ ЯК ФУНКЦІЯ РЕГЛАМЕНТУ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ.....	48
<i>Мищеряков Георгій Андрійович</i> КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА НА МЕДИЧНУ ДОПОМОГУ В УКРАЇНІ.....	51
<i>Наумова Анастасія Олександрівна</i> ЗАХОДИ ВПЛИВУ, ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ ДО НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ ЯК ЗАХОДІВ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....	54
<i>Полесов Сергій Сергійович</i> УКРАЇНА – КОНЦЕПТ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ.....	58
<i>Рибалко Гліб Сергійович</i> ЩОДО ПИТАННЯ НЕСУМІСНОСТІ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ З ВІЙСЬКОВОЮ СЛУЖБОЮ.....	61
<i>Томашевський Андрій Сергійович</i> РОЛЬ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ В РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ ТА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....	64
<i>Шеремета Назар Ігорович</i> ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МЕДІАЦІЇ У ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИХ СПОРАХ.....	68
<i>Шиманський Євген Іванович</i> РОЛЬ КОНСТИТУЦІЙНИХ СУДІВ У КОНЦЕПЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ДЕМОКРАТІЇ: ДЕЯКІ ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ.....	74

**Цивільне та сімейне право. Цивільне процесуальне право.
Комерційне право. Житлове право. Зобов'язальне право. Міжнародне
приватне право. Трудове право та право соціального забезпечення**

Vladyslav Drapii

ANALYSIS OF LEGAL ASPECTS OF GDPR IMPLEMENTATION
IN INTERNATIONAL COMPANIES.....83

Анпілогова Бажена Юріївна

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО ЮРИДИЧНОГО
МЕХАНІЗМУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ.....86

Барсук Марина Анатоліївна

ПРОВАДЖЕННЯ ЗБАЛАНСОВАНОЇ ПОЛІТИКИ ПОЗИТИВНОЇ
ГЕНДЕРНОЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ В СИСТЕМІ ПРАВОСУДДЯ.....89

Белоусов Володимир Дмитрович

ФОНОВІ ДЕСТРУКТИВНІ ФАКТОРИ, ЯКІ ОБУМОВЛЮЮТЬ
КАДРОВУ КРИЗУ У СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ.....92

Костенко Владислав Геннадійович

ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ СФЕРИ ПРАЦІ.....95

Лисюк Ярослав Юрійович

ТЕОРІЯ ПРИНЦИПІВ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА
В УКРАЇНІ: ОСНОВНІ ЗДОБУТКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ.....99

Лубінець Дмитро Валерійович

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ
ПРАЦІВНИКА У СУЧАСНІЙ ПРАВОВІЙ ДЕРЖАВІ.....103

Чебишев Максим Романович

ПРОЦЕСУАЛЬНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ
ПОРУШЕНИХ ПРАВ ТА ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ УЧАСНИКІВ
ДОГОВІРНИХ ЗЕМЕЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН
В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ.....106

Шаповалова Катерина Геннадіївна
АНАЛІЗ СПЕЦИФІКИ СУБ'ЄКТІВ ВЛАДНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ
У СФЕРІ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ
ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ.....110

Яворська Надія Олександрівна
СТАН НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
СОЦІАЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ НА РІВНІ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ.....113

**Кримінальне право. Кримінальне процесуальне право.
Криміналістика. Кримінологія. Кримінально-виконавче право.
Медичне право. Судові та правоохоронні органи. Адвокатура**

Бондаренко Олексій Олексійович
СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ У СИСТЕМІ КРИМІНАЛЬНИХ
ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ФУНКЦІЙ.....117

Пастушенко Олександр Олександрович
СУДОВО-БАЛІСТИЧНА ЕКСПЕРТИЗА ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ
РОЗКРАДАННЯ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ ТА БОЄПРИПАСІВ.....119

Пугач Владислав Віталійович
ТИПОВІ ВИДИ ОГЛЯДУ ЯК СЛІДЧОЇ РОЗШУКОВОЇ ДІЇ ПРИ
РОЗСЛІДУВАННІ НЕЗАКОННОГО ЗАВОЛОДІННЯ
ТРАНСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ.....121

Саєнко Олександр Дмитрович
СПОСІБ ВЧИНЕННЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ
ХАРАКТЕРИСТИКИ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ
ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ.....123

Юсубов Костянтин Володимирович
ФЕНОМЕНОЛОГІЯ Й АКсіОЛОГІЯ ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ СУДУ
ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЮРИДИЧНИХ ПОЗИЦІЙ КОНСТИТУЦІЙНОГО
СУДУ УКРАЇНИ: ДЕЯКІ ЗАУВАГИ.....124

**Господарське право. Господарське процесуальне право.
Екологічне право. Земельне право. Аграрне право.
Фінансове право. Банківське право**

Овсійчук Тарас Павлович

ОГЛЯД ПРАВОВОГО СТАТУСУ БІЛОЇ КНИГИ
ВІРТУАЛЬНОГО АКТИВУ ЗГІДНО
ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ.....137

**Право інтелектуальної власності та його захист.
Інформаційне право. Інформаційні технології**

Батраченко Артем Сергійович

МАЙНОВІ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ НА
КОПІЮ ВІДЕОІГРИ: ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН.....140

Щербина Юлія Олександрівна

БЛОКЧЕЙН У МЕДИЦИНІ ТА ФАРМАЦЕВТИЦІ.....145

Історія держави і права. Історія політичних і правових вчень

Бедрій Мар'ян Миронович

ІСТОРИКО-ЮРИДИЧНИЙ МЕТОД ДОСЛІДЖЕННЯ
УКРАЇНСЬКОГО ЗВИЧАЄВОГО ПРАВА.....149

Шаповалов Олексій Юрійович

ПРАВОВІ НАУКОВІ ТЕОРІЇ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ
У СКЛАДІ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (1569–1795 РР.).....152

Шипоша Артем Валерійович

ГЕНЕЗА ХРИСТИЯНСЬКОГО КОНЦЕПТУ СПРАВЕДЛИВОЇ
ВІЙНИ У ПОЛІТИКО-ПРАВОВОМУ ВЧЕННІ
АМВРОСІЯ МЕДІОЛАНСЬКОГО.....154

Історія країн світу та міжнародні відносини

Запорожченко Юлія Василівна

СЕПАРАТИЗМ У КОРОЛІВСТВІ ІСПАНІЇ. ІСТОРІЯ ПИТАННЯ.....164

<i>Мінаєв Андрій В'ячеславович, Мінаєва Тетяна Василівна</i> ДО ПИТАННЯ ПРО СИНХРОНІЗАЦІЮ ХРОНОЛОГІЧНИХ МЕЖ ТА ІСТОРИЧНОГО ЗМІСТУ РОЗВИТКУ КРАЇН ЗАХОДУ ТА СХОДУ В НОВИЙ І НОВІТНІЙ ЧАС.....	166
<i>Опінко Станіслав Олександрович</i> БЕЗПЕКОВІ РИЗИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШОЇ СПІВПРАЦІ УКРАЇНИ ТА ОБСЄ.....	174
<i>Снігур Лариса Петрівна</i> ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ ВІЗАНТІЇ.....	177
<i>Тараненко Микола Григорович</i> ВЕЛИКА ЯСА – ГОЛОВНЕ ДЖЕРЕЛО ПРАВА ІМПЕРІЇ ЧИНГІЗИДІВ.....	180

Наукове видання

«Актуальні дослідження правової та історичної науки»

Рік заснування – 2018

Видання виходить 10 разів на рік

Відповідальний за випуск *У.О. Русенко*
Комп'ютерне верстання *О.В. Ковальський*

Підписано до друку 24.06.2024
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Друк на дублікаторі.
Умов.-друк. арк. 4,5. Обл.-вид. Арк 4,95.
Тираж 50 прим.

ГО «Наукова спільнота»
46027, Україна, м. Тернопіль, вул. Загребельна, 23
Ідентифікаційний код 41522543
тел. +380979074970
E-mail: rusenkos@ukr.net

Віддруковано ФО-П Шпак В.Б.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК№7599 від 10.02.2022р.
Тел. 097 299 38 99
E-mail: tooums@ukr.net